

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLY TA‘LIM, FAN VA INNOVATSIYALARI VAZIRLIGI
NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI**

“IQTISODIYOT” KAFEDRASI

Sirojiddinov Kamoliddin Ikromiddinovich

INVESTITSION LOYIHALAR TAHLILI

**FANI BO‘YICHA
O‘QUV-USLUBIY MAJMUA**

Namangan – 2023

K.I.Sirojiddinov “**Investitsion loyihalari tahlili**”fani bo‘yicha o‘quv-uslubiy majmua. Ma’ruza mashg‘uloti uchun. –Namangan: Iqtisodiyot, 2023 yil, 213 bet.

Taqrizchilar:

Q.Umarqulov – iqtisod fanlari nomzodi, dotsent;

I.Soliev – iqtisod fanlari nomzodi, dotsent.

«Iqtisodiyot» kafedrasining 2023-yil _____dagi __-sonli majlisida muhokama qilingan.

O‘quv-uslubiy majmua Namangan davlat universiteti o‘quv uslubiy Kengashining 2023 yil “__” _____dagi ____-sonli qaroriga muvofiq o‘quv jarayoniga tatbiq etish uchun tavsiya etilgan.

O‘QUV-USLUBIY MAJMUANING TARKIBIY TUZILISHI

№	Majmuaning tarkibiy qismlari	betlar
	Majmuaning qisqacha annotatsiyasi.....	4
	I. Fanning me’yoriy-uslubiy ta’minoti.....	7
1.	O‘quv dasturi.....	7
2.	Ishchi o‘quv dasturi.....	18
3.	Ma’ruza mashg‘ulotlari rejasi.....	27
	II. Fanning mazmuni va axborot-resurs ta’minoti.....	36
1.	Mavzular bo‘yicha matn annotatsiyasi va oxirgi yangiliklar(<i>Mavzuga oid adabiyotlar, jurnallar va internet tarmog‘idan olingan tarqatma materiallar, maqolalar</i>).....	36
2.	Mavzular bo‘yicha taqdimot slaydlari va video roliklar.....	96
	III Fanni o‘qitishning interaktiv texnologiyalari.....	190
1.	Qo‘llaniladigan pedagogik texnologiyalar sharhi.....	190
2.	Mustaqil ta’limga oid topshiriqlar.....	202
3.	Glossariylar.....	205
4.	Tavsiya etiladigan elektron jurnallar va internet saytlar.....	212

MAJMUANING QISQACHA ANNOTATSIYASI

O‘quv-uslubiy majmua – Toshkent davlat iqtisodiyot universitetida bakalavriat va magistratura ta‘lim bosqichlarining O‘quv rejalarida aks etgan fanlar bo‘yicha professor-o‘qituvchining dars jarayoniga o‘quv-uslubiy tayyorligini tasdiqlovchi eng muhim mezon, me‘yoriy-uslubiy hujjatdir.

Majmuaning asosiy maqsadi – avvalombor fanning o‘qituvchisi, xuddi shuningdek talaba uchun, fanni har tomonlama sermazmun, chuqur nazariy, uslubiy va amaliy tarzda yetkazish (talaba uchun – o‘zlashtirish) uchun yagona o‘quv-uslubiy va axborot-resurs manbaini yaratish hisoblanadi.

O‘quv-uslubiy majmua Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti bakalavriatta‘lim yo‘nalishlari uchun mo‘ljallangan bo‘lib, u jumladan quyidagi tarkibiy tuzilishga ega:

- *fanning me‘yoriy-uslubiy ta‘minoti,*
- *fanning mazmuni va axborot-resurs ta‘minoti,*
- *fanni o‘qitishning interaktiv texnologiyalari,*
- *talabalarning bilimni baholash uslubiyoti,*
- *qo‘shimcha elektron ta‘lim resurslarini o‘z ichiga olgan.*

Ilg‘or xorijiy tajriba bilan uzviylik.

Mazkur majmua ilg‘or xorijiy tajribani keng o‘rganish, umumlashtirish va undan ta‘lim va tadqiqotlar jarayonida samarali foydalanish mahsulidir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017- 2019 yillardagi Oliy ta‘lim muassalarini tubdan isloh qilish bo‘yicha Farmon va qarorida “oliy o‘quv yurtlari zamonaviy pedagogik texnologiyalar va o‘qitish uslublaridan keng foydalanish asosida o‘quv rejalarini va fan dasturlarini takomillashtirish, ta‘lim jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarish hamda o‘qitishning ilg‘or shakllari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish”¹ alohida ta‘kidlangan.

Ushbu qarorda belgilangan vazifalarni amalga oshirish maqsadida ta‘lim va tadqiqotlarning mazkur axborot-resurs manbaini ishlab chiqishda Dankin Universiteti, Massachusetts Texnologiya instituti va Nyu-York Davlat Universiteti (AQSh), Oksford Universiteti, Bat Universiteti va London Metropolitan Universiteti (Buyuk Britaniya), Bremerxafen Universiteti (Germaniya), Vaseda Universiteti (Yaponiya), Kemyong Universiteti (Koreya Respublikasi), Shanxay Universiteti (XXR) va boshqa yetakchi xorijiy universitetlar boy ijobiy tajribasidan samarali foydalanildi.

Majmuani takomillashtirish masalalari.

Elektron o‘quv-uslubiy majmua o‘quv yili mobaynida xalqaro va milliy iqtisodiyot tizimidagi o‘zgarishlar va tendensiyalar, yangi qabul qilingan qonunlar, farmonlar va qarorlarni, xorijda va respublikada chop etilgan yangi o‘quv va ilmiy adabiyotlarni, fan-texnika va texnologiya borasida erishilgan yangi yutuqlarni hisobga olgan holda muntazam takomillashtirilib boriladi.

“Investitsion loyihalari tahlil” fani o‘z ichiga quyidagi vazifalarni oladi:

- *birinchidan,* loyihalarni tuzishdan ko‘zda tutilgan maqsadni tushuntirish;
- *ikkinchidan,* loyihaning mohiyati va turlarini o‘rgatish;

---

¹ “Олий ва ўрта махсус таълим соҳасида бошқарувни ислоҳ қилиш чора-тадбирлари тўғрисида”
Ўзбекистон Республикаси Президентининг ф а р м о н и. www.uz.uz. 11.07.2019 й

- **uchinchidan**, global, milliy iqtisodiyot va korxonalar ko'lamida loyihalarni moliyalashtiruvchi institutlar bilan tanishtirish;

- **to'rtinchidan**, loyiha ideyasining kelib chiqish asoslarini, loyiha oldi bosqichi hamda loyiha tuzish jarayonlari bilan tanishtirish;

- **beshtinchidan**, talabalarni loyihani tahlil qilish usullaridan foydalanishga o'rgatish;

- **oltinchidan** loyiha samaradorligini hisoblash usullarini amaliy mashqlar vositasida ko'rsatish, moliyaviy tahlil mahoratiga o'rgatish, loyihaning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda texnik, ijtimoiy, ekologik, institutsional, iqtisodiy va tijorat aspektlari bo'yicha tahlil qilishga o'rgatish

- **yettinchidan** loyihalarni har tomonlama tahlil qilish asosida xulosa va tavsiyalar yozishga o'rgatish.

Shuningdek, "Investitsion loyihalari tahlil" fani amaliy fanlardan biri bo'lib, boshqa iqtisodiy fanlarni chuqur o'rganishda asos bo'lib xizmat qiladi.

O‘QUV DASTURI

I. O'quv fanining dolzarbligi va oliy kasbiy ta'limdagi o'rni

Iqtisodiyotni liberallashtirish shidat bilan amalga oshirilayotgan hozirgi davrda mamlakat iqtisodiyotini modernizatsiyalash va diversifikatsiyalash, texnik va texnologik jihatdan qayta qurollantirish kabi katta vazifalarni amalga oshirishni investitsiya loyihalari tasavvur etib bo'lmaydi. Yo'naltirilayotgan moliyaviy resurslar samaradorligini ta'minlash mamlakatda qabul qilinayotgan investitsiya loyihalarini har tomonlama mukammal ishlab chiqilganligini talab etib, aynan shu kabi masalalar mazkur fanning dolzarbligini asoslaydi.

“Investitsiya loyihalari tahlili” fani ixtisoslik fan hisoblanib, 5-semestrda o'qitiladi.

Bu dasturni amalda bajarish uchun talabalar “Iqtisodiy nazariya”, “Makroiqtisodiyot”, “Mikroiqtisodiyot”, “Institutsional iqtisodiyot”, “Statistika”, “Ehtimollar nazariyasi” fanlaridan yetarlicha ma'lumotga ega bo'lishlari lozim.

“Investitsiya loyihalari tahlili” fani “Milliy iqtisodiyot”, “Mintaqaviy iqtisodiyot”, “Innovatsiya strategiyasi” fanlari bilan bog'liq bo'lib, matematik va tabiiy, umumkasbiy fanlardan yetarli bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishni talab etadi.

II. O'quv fanining maqsadi va vazifalari

“Investitsiya loyihalari tahlili” fanini o'qitishdan maqsad – talabalarga investitsiyalar va loyihalar bilimlarining nazariy asoslarini, investitsiya loyihalarining tahlili metodologiyalarini asosiy ko'rsatkichlarini va ularni xisoblash usullarini o'rgatish hamda ularni amaliyotda tatbiq etish ko'nikmasini hosil qilishdan iborat.

Ushbu maqsadga erishish uchun fan talabalarni nazariy bilimlar, amaliy ko'nikmalalar, loyihalarni ishlab chiqish va tahlil qilish, loyiha tahdidlarini aniqlash va ularni boshqarish, tanqidiy va konstruktiv tahlil asosida loyihalarining amalga oshirilishi bilan bog'liq qarorlar ishlab chiqishdan iborat.

Fan bo'yicha talabalarning bilim, ko'nikma va malakalariga quyidagi talablar qo'yiladi. **Talaba:**

1) Investitsiya loyihalari bo'yicha qabul qilinayotgan yangi qonunlar va boshqa normativ xujjatlarning takomillashuvi natijasida loyihalarni ishlab chiqish va amalga oshirish uchun ochilayotgan yangi iqtisodiy hamda qonuniy muhiti **haqida tasavvurga ega bo'lishi;**

2) Investitsiya loyihasi g'oyasini kelib chiqishi asoslari, loyiha oldi, loyihalash, loyihani ekspluatatsiya qilish bosqichlarini oldindan ko'ra bilish; loyihaning tijoriy foydasidan tashqari ekologik, ijtimoiy, institutsional o'zgarishlardan olinadigan naf va uni hisoblash hamda baholash to'g'risida **bilishi va ulardan foydalana olishi;**

3) Investitsiya loyihasini tahlil qilish uslubiyotini; loyihalarni tahlil qilishda foydalaniladigan normativlarni va ulardan qiyosiy xulosalar qilishni; loyihalarni muqobil variantlarini taqqoslash va xulosalar qilishni; loyihalarni samaradorligini ko'rsatib, isbotlab berishni hamda investor oldida himoya qilishni; yangi loyiha ideyalarini yarata olish va ishlab chiqish **ko'nikmalariga ega bo'lishi kerak;**

4) tayyor investitsiya loyihalarni tahlil qilish va eng samarali variantini moliyalashtirishga tavsiya etish; loyihalarni korxonaga va investor nuqtai nazaridan baholash; loyiha oldi hamda loyihalash bosqichlarida iqtisodchi sifatida o'z hisob-kitoblari bilan tavsiya berish bo'yicha *malakalariga ega bo'lishi kerak*.

III. Asosiy nazariy qism (ma'ruza mashg'ulotlari)

1-mavzu. Investitsiya loyihalari tahlili bilan bog'liq iqtisodiy konsepsiyalar

Investitsiyalar: mohiyati, turlari, tarkibiy tuzilishi. Tavakkal xavfi darajasiga ko'ra real aktivlarga qilingan investitsiyalarning tasniflanishi. Makroiqtisodiy nazariyada investitsiyalarning talqini. Jamg'armalar va investitsiyalar. Foiz stavkasi. Kutilayotgan sof foyda normasi. Inflyatsiya. To'lov balansi va almashinuv kursi. O'zbekiston Respublikasida investitsiya siyosatining asosiy yo'nalishlari. Investitsiyaga talab va taklif tahlili. Bozor muvozanati. Iste'molchining xatti-harakati. Talab funksiyasi. Daromadlar yaratish va korxonaga xarajatlari. Foydani maksimallashtirish. Xarajatlarning egri chizig'i. Noaniqlik sharoitidagi investitsiyalar. Loyiha tahlilida valyuta tushumlari va chiqimlari hamda ularni xisobga olish. Boshqaruv hisoboti, loyihalarni moliyalashtirish, mikroiqtisodiyot va makroiqtisodiyot fanlari bilan bog'liqligi.

2-mavzu. Investitsiya loyihalari tahlili konsepsiyasi

Loyiha konsepsiyasi, uning kuch-g'ayratini yo'naltiruvchi tizimni yaratishda hamda tanlangan maqsadga erishish uchun zarur bo'lgan resurslarni moliyalashtirishdagi roli; loyiha muhiti (institutSIONAL (tashkiliy), ichki va tashqi, siyosiy va iqtisodiy muhit), loyihani portfelli boshqarishning asosiy konsepsiyalari va davlat investitsiya dasturlari. Loyihaning hayot sikli. Loyihani taqdim etishda asosiy e'tibor qaratilishi lozim bo'lgan sohalar: uzoq muddatlilik, ishsizlikni tugatish, aholi daromadlarini oshirishga yo'naltirilganlik, tenglikni ta'minlash, atrof muhit muhofazasi, jinsiy diskriminatsiyaga yo'l qo'yimaslik, mahalliy aholi mentaliteti, loyihaning iqtisodiy, moliyaviy, texnik, ijtimoiy va institutsional nuqtai nazardan yashovchanligi.

3-mavzu. Investitsiya loyihalarini tayyorlash

Tayyorlov bosqichi vazifalari. Loyiha g'oyasi, konsepsiyasi, texnik iqtisodiy asosnomasi. Tayyorlov bosqichidagi faoliyatning asosiy vazifalari va turlari; ishlab chiqish va tahlil. Loyihani ishlab chiqishning asosiy prinsiplari (samaralilik, intensivlik, ishonchlilik, yashovchanlik, soddalik, boshqaruvchanlik); loyihani ishlab chiqish va loyihalashtirish bilan taqqoslash.

Loyihani ishlab chiqish bosqichidagi vazifalar: loyiha maqsadini aniqlash, loyiha maqsadi va vazifalariga nisbatan qo'llaniladigan miqdoriy ko'rsatkichlarni aniqlash, loyiha sohasini, maydonini yoki joylashish o'rnini aniqlash, loyihadan manfaat ko'ruvchi potensial shaxslarni, shuningdek loyihani amalga oshirish natijasi ta'sir etadigan aholi

guruhini, loyihada ishtirok etuvchi korxonalarni aniqlash, loyiha komponentlarini aniqlash va ishlab chiqish, texnologiyalarni tanlash; loyihaning natijalarini aniqlash, loyiha bo'yicha faoliyat grafigini tuzish; loyihaning tashkiliy strukturasi va boshqaruv mexanizmi bo'yicha takliflarni ishlab chiqish; loyiha monitoring tizimini yaratish; bilvosita va bevosita xarajatlarni aniqlash va monitoring qilish.

4-mavzu. Investitsiya loyihalarini moliyaviy-iqtisodiy baholashning metodologik asoslari

Loyihani moliyaviy-iqtisodiy baholashdan kutilgan maqsad. Pulning vaqt o'tishi bilan qiymati o'zgarishi konsepsiyasining loyiha tahlili uchun ahamiyati, pul qiymatiga ta'sir etuvchi omillar: inflyatsiya, foiz stavkasi va tavakkal xavfi, diskontlash konsepsiyasi va hisoblash usuli.

Loyihani amalga oshirish uchun zarur bo'ladigan resurslarga talabni hamda amalga oshirish natijalarini baholash. Tovarlar va xizmatlar bo'lgan talab hamda taklifni shuningdek raqobatni baholashda qo'llaniladigan konsepsiyalar, uslublar va atamalar, loyihaning talabga ta'siri va loyihaning bahoga ta'siri.

Loyiha bahosini aniqlash; investitsiyalarni baholash usublari; loyihalarni baholashning diskontlashga asoslangan usublari; sof keltirilgan qiymat; investitsiyalar rentabelligi; ichki foyda normasi.

5-mavzu. Investitsiya loyihalarini moliyaviy – iqtisodiy baholashning asosiy usullari

Loyihalarni moliyaviy-iqtisodiy baholashning mohiyati va usullari. Investitsiya moliyaviy-iqtisodiy baholashning pul tushumlarining diskontlashga asoslangan usublari. Investitsiya loyihalari va biznes rejaları. Loyihalarni baholash va samarali loyihalar. Loyihalarni moliyalashtirish manbalari. Loyiha tahlilining marketing, buxgalteriya hisobi. Moliya menejmenti, strategik menejment, moliyaviy hisobotlar. Korxonani kredit olishdan oldingi holatini baholash. Investitsiya loyihalarini baholash usullari va ularni amaliyotda qo'llanishi.

6-mavzu. Investitsiya loyihasing biznes rejasi

Biznes rejaning tadbirkorlikdagi roli va ahamiyati. Biznes rejaning maqsadlari, turlari, ishlab chiqaruvchilari (yaratuvchilari). Biznes rejaning tarkibi. Marketing tadqiqoti, marketing plani. Biznesning boshqaruv tuzilmasi va kadrlar. Iqtisodiy rag'batlantirish tizimi. Biznes rejaning ishlab chiqarish texnologiyasi, ishlab chiqarish xarajatlari, ishlab chiqarish rejasi va ularni xisoblash usullari. Biznes rejaning moliyaviy plani va moliyaviy ko'rsatkichlarni xisoblash. Investitsiya plani va kreditni qaytarish. Investitsiya va ishlab chiqarishni prognozlash. Investitsiya samaradorligini aniqlash. Biznes planning rezumesi.

7-mavzu. Raqobatlashuvchi investitsiyalar

Raqobatlashuvchi investitsiyalar haqida tushuncha. Bir-birini inkor etuvchi investitsiya loyihalarini baholash. Muqobil investitsiyalar. Investitsiya loyihalarining amal qilish muddatlaridagi farqlar. Xarajatlarga ko'ra samaradorlikni baholash usuli. Uskunalarni ta'mirlash yoki almashtirish haqidagi qarorlarni asoslash. Xarajatlarni kamaytirish bo'yicha loyihalarni baholash.

8-mavzu. Texnik tahlil

Texnik tahlilning maqsad va vazifalari, loyihani, uning resurslarini va qo'llanilayotgan texnologiyalarni tasarruf qilish, loyiha ko'lami. Texnik tahlil strukturasi. Texnologik jarayon sxemasi va texnik iqtisodiy tahlil. Ko'p komponentli loyihalar, mustaqil, bir-birini to'ldiruvchi, bir-birining o'rnini bosuvchi komponentlar, loyihaning joylashish o'rnini tahlili, loyihaning texnologik paketi, moliyaviy xarajatlar mezonlari va cheklovchilari, xarajatlardagi o'zgarishlar, loyihalarni amalga oshirish bo'yicha ishlar grafigi. Ishlab chiqarish rejasi, loyihaning zararsizlik nuqtasi va uning tahlili.

9-mavzu. Ekologik tahlil

Ekologik tahlilning maqsadi, vazifalari va xususiyati. Iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish. Umumiy masalalar: potensial, bevosita va bilvosita oqibatlar, mavjud ekologik vaziyat, atrof muhitni muhofaza qilishning minimal standartlari, atrof muhitni muhofaza qilish tizimlari, oldini oluvchi, yumshatuvchi va kompensatsion choralar. Loyihaning ekologik xavfi (qaltisligi)ni tahlil etish va loyiha komponentlarini qayta ko'rib chiqishda loyihalardan manfaat ko'ruvchilar ishtiroki; loyihadan manfaat ko'rishi mumkin bo'lgan kishilar orasida atrof muhit holati to'g'risida ma'lumot berish. Atrof muxitni himoya qilishni moliyalashtirish. Ekologik zararlarni qoplab berish. Ekologiya uchun subsidiyalar. Ekologik tahlillarning investitsiya qarorlarini qabul qilishga ta'siri.

10-mavzu. Institutsional tahlil

Investitsiya loyahasini ishlab chiqish jarayonida institutsional tahlilning maqsadi va vazifalari. Institutsional tahlilning asosiy ko'rsatkichlari. Tahlil qilinishi zarur bo'lgan asosiy muammolar: mavjud institutlarga baho berish; ularning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash (inson, fizik, texnik, ma'muriy va boshqaruv jihatlari); qonunlar, qonuniy aktlar va siyosatni o'rganish; ularning loyihani amalga oshirishga ko'rsatishi mumkin bo'lgan ta'siriga baho berish. Mavjud institutlarning ish yuritish tartibi, ularning tashkiliy strukturasi o'zgarishlar kiritish, resurslar bilan ta'minlash borasida takliflar kiritish; loyihalarni tayyorlash va amalga oshirishda ijtimoiy va xususiy sektorning nisbiy roli; tegishli agentliklar ichida shuningdek, bu agentliklar bilan markaziy va mahalliy hukumat o'rtasidagi muvofiqlashtirish va nazorat qilish mexanizmi. Jahon banki loyihalarida institutsional tahlil tartibi va tajribasi.

11-mavzu. Ijtimoiy tahlil

Ijtimoiy tahlilning maqsad va vazifalari. Ijtimoiy tahlilning asosiy ko'rsatkichlari. Loyihalarning maqsadli guruhi va mahalliy jamoa tavsifi; ijtimoiy - madaniy va demografik tavsiflar; ishlab chiqarish va ijtimoiy tashkilot; madaniy nuqtai nazardan

loyihaning mos kelishi va aholining loyihani amalga oshirishda ishtirok etishga tayyorligi. Ijtimoiy strategiyani aniqlash. Investitsiya loyihalarida ishtirok etish masalasi: tenglik, ishonchlilik. Maxsus dasturlar; ijtimoiy sug'urtalash tizimi, majburiy ko'chirish, loyiha doirasida o'tkazilayotgan tadbirlarda ayollarning roli.

12-mavzu. Moliyaviy tahlil

Moliyaviy tahlilning maqsadi va vazifalari. Moliyaviy tahlil turlari. Moliyaviy tahlilda qo'llaniladigan narxlar; narxlarning tebranishi; narxlar to'g'risidagi axborot manbalari; narxlarni prognoz qilish; ichki va jahon narxlari. Inflyatsiya, moliyaviy tahlilda inflyatsiya tushunchasi. Korxonani moliyaviy tahlili: firma yoki loyiha bazaviy tashkilotining «loyiha bilan» va «loyihasiz» vaziyatlardagi moliyaviy ahvoli; foyda va zararlar, mablag'lar harakati to'g'risida va balans hisobotlar tayyorlash; samaradorlik normasi va moliyaviy ko'rsatkichlarni hisoblash; inflyatsiyani firmaning moliyaviy ahvoliga ta'siri. Moliyaviy tahlil va uning uslublari foyda va zarar hisoboti. Pul tushumlari va xarajatlari prognozi. Moliyaviy tahlil; loyihaga sarf etiladigan xarajatlar va undan olinadigan daromadlarni aniqlash; xarajatlar va daromadlar oqimini prognoz qilish; xarajatlar va daromadlar tahlili, minimal xarajatlar tahlili, xarajatlar samaradorligi, boshqa tahlillar vositasida olingan natijalarni izohlash.

13-mavzu. Iqtisodiy tahlil

Iqtisodiy tahlil maqsad va vazifalari. Milliy iqtisod manfa'atlarining ustivorligi. Iqtisodiy tahlilda daromad va xarajatlar. Iqtisodiy va moliyaviy baholar. Bozor narxlari va muqobil qiymatlar; yashirin narxlar va almashinuv kursi. Shartli tashqi savdo tovarlari, chegaraviy narxlar. Shartli notashqi savdo tovarlari; tashqi savdoga haqiqatda jalb qilinmagan shartli tashqi savdo tovarlari; shartli tashqi savdo tovarlari uchun aylantirish (o'tkazish) koeffitsientlari. Transport to'lovlari; soliqlar va subsidiyalar; kredit bitimlari.

14-mavzu. Investitsiya loyihalarida noaniqlik va qaltislik tahlili

Tavakkal xavfi konsepsiyasi. Tavakkal xavfi klassifikatsiyasi. Loyihani ishlab chiqish jarayonida tavakkal xavfini kamaytirish strategiyasi. Tavakkalchilik xavfiga baho berish. Tavakkalchilik xavfini baholash usullari: ta'sirchanlik tahlili; kritik miqdorlar tahlili; «Echimlar daraxti» uslubi. Monte Karlo imitatsiyasi. Tavakkalchilik xavfini bosqichma-bosqich baholash usuli. Umumiy tavakkalchilik xavfi darajasi.

IV. Amaliy mashg'ulotlar bo'yicha ko'rsatma va tavsiyalar

1. Investitsiya loyihalari tahlili bilan bog'liq iqtisodiy konsepsiyalar
2. Investitsiya loyihalari tahlili konsepsiyasi
3. Investitsiya loyihalarini tayyorlash
4. Investitsiya loyihalarini moliyaviy-iqtisodiy baholashning metodologik asoslari
5. Investitsiya loyihalarini moliyaviy – iqtisodiy baholashning asosiy usullari
6. Investitsiya loyihasining biznes rejasi
7. Raqobatlashuvchi investitsiya loyihalarini baholash

8. Texnik tahlil
9. Ekologik tahlil
10. Ijtimoiy tahlil
11. Institutsional tahlil
12. Moliyaviy tahlil
13. Iqtisodiy tahlil
14. Investitsiya loyihalarida noaniqlik va qaltislik tahlili

Amaliy mashg'ulotlar multimedia qurilmalari bilan jihozlangan auditoriyada bir akadem. guruhga bir o'qituvchi tomonidan o'tkazilishi lozim. Mashg'ulotlar faol va interfaol usullar yordamida o'tilishi, mos ravishda munosib pedagogik va axborot texnologiyalar qo'llanilishi maqsadga muvofiq.

VI. Mustaqil ta'lim va mustaqil ishlar

Mustaqil ta'lim uchun tavsiya etiladigan mavzular:

1. Loyiha boshqaruvi milliy agentligi va uning roli
2. Davlat investitsiya loyihalarini o'rta (3 yil) muddatga tuzilishini asoslari
3. Mamlakatimizni 2017-2021 yillardagi xarakatlar strategiyasi va unda investitsiya loyihalarining roli.
4. O'zbekistonda amalga oshirilayotgan chet el investitsiya loyihalari tahlili
5. Xalqaro moliya institutlarining O'zbekistonda amalga oshirgan investitsiya loyihalari va ularni samaradorligi tahlili
6. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi sharoitida chet el investitsiyalarini O'zbekiston iqtisodiyotiga jalb etish yo'llari
7. Investitsiyalarning turli mezonlari
8. Oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqaruvchi korxonalarining investitsiya loyihasi
9. Umumiy ovqatlanish korxonalarining investitsiya loyihasi
10. Transport korxonasining investitsiya loyihasi
11. Internet klub xizmatining investitsiya loyihasi
12. Turistik firmalarning investitsiya loyihalari
13. Noan'anaviy energiya ishlab chiqarish korxonalarining investitsiya loyihasi
14. Agrofirmaning investitsiya loyihasi
15. Fermer xo'jaligining biznes rejasi
16. Xususiy xizmat ko'rsatish korxonalarining biznes rejasi
17. Farmasevtika korxonalarining biznes rejasi
18. O'zbekistonda o'tkazilayotgan investitsiya siyosatining yo'nalishlari.
19. Xorijiy investitsiyalarning jalb qilish uslublari.
20. Qurilish korxonalarining biznes rejasi
21. Hududlarni ichimlik suvi bilan ta'minlash loyihalari
22. Hudud ekologiyasini yaxshilashga qaratilgan loyihalar
23. Hududda transport va kommunikatsiyani takomillashtirish loyihalari
24. Ijtimoiy loyihalarni monitoring qilish va nazorat
25. O'zbekiston Respublikasining investitsiya siyosati

26. Davlat investitsiya dasturi doirasidagi investitsiya loyihalari
27. Biznes reja
28. Pul oqimi va uning vaqtdagi qiymati
29. Investitsiya loyihalari samaradorligini baholashning diskont usullari
30. Loyihani amalga oshiruvchi korxonaning moliyaviy tahlili
31. Investitsiya loyihalarida risk va noaniqlik tahlili
32. Risklarni baholash usullari (Monte Karlo, yechimlar daraxti, Bernulli, ko‘p omilli usul)
33. Investitsiya loyihalarini moliyalashtirish manbalari
34. Loyihalarning asosiy elementlari
35. Loyihalarning asosiy xususiyatlari
36. Loyiha tahlilining mohiyati
37. Investitsiya loyihalari hujjatlarini tayyorlash bosqichlari
38. Investitsiya oldi bosqichining asosiy vazifalari
39. Investitsiya konsepsiyalarini izlab topish uchun asos bo‘luvchi shart-sharoitlar
40. Ko‘p komponentli loyihalarda loyiha ko‘lami

Mustaqil o‘zlashtiriladigan mavzular bo‘yicha talabalar tomonidan referatlar tayyorlash va uni taqdimot qilish tavsiya etiladi.

VII. Asosiy va qo‘shimcha o‘quv adabiyotlar hamda axborot manbaalari*

Asosiy adabiyotlar

1. Qosimov M.S. Investitsiya loyihalar tahlili. Darslik. T.: Iqtisodiyot” 2019 y. 168 b.
2. Kasimov M.S. Abduvaliev A. Loyihalar tahlili. Kichik investitsiya loyihalar. T: TDIU. 2018 yil. 112 b.
3. Qosimov M.S., Muhamedjanova G.Ya. Investitsiya loyihalar tahlili. Oquv qo‘llanma. –T.: TDIU, 2011 yil. 212 bet.
4. V.E. Yesipov, G.A. Moxovikova i dr. Kommercheskaya otsenka investitsiy. Uchebnoe posobie. KNORUS M.: 2009 704 s.
5. I. Axmedzyanov Analiz investitsiy. Metody otsenki effektivnosti finansovyx vlojeniy. M.: Eksmo. 2007 g. 272 s.
6. G.S. Storovoytova, A.Yu. Medvedev. i dr. Ekonomicheskaya otsenka investitsiy. Uchebnoe posobie. M.: KORUS 2010 g. 312 s.

Qo‘shimcha adabiyotlar

7. I.V. Lipsis, V.V. Kossov. Investitsionnyy proekt. M.: izd.BEK. 1996 304 s.
8. Vilenskiy P.L., Livsis V.N., Smolyak S.A. «Otsenka effektivnosti investitsionnyx proektov: Teoriya i praktika» M.: “DELO” 2004 g. 888 s
9. Sh.M. Mirziyoev. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik-har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. –Toshkent: O‘zbekiston, 2017. -104 b.

10. Sh.M. Mirziyoev. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. –Toshkent: O‘zbekiston, 2017. -48 b.

11. Sh.M. Mirziyoev. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. –Toshkent: O‘zbekiston, 2017. -488 b.

12. Ukaz Prezidenta Respubliki Uzbekistan «O dopolnitelnykh merax po povыsheniyu effektivnosti kommersializatsii rezultatov nauchnoy i nauchno-texnicheskoy deyatel'nosti» www/Uza,uz.2019. 19.02.2019 10:24 Versiya dlya pechati

13. Ukaz Prezidenta Respubliki Uzbekistan «O merax po sovershenstvovaniyu sistemy upravleniya v sferax investitsiy i vneshney torgovli» www/Uza,uz.10.01.2019 03:36 Versiya dlya pechati

14. Ukaz Prezidenta Respubliki Uzbekistan «Tadbirkorlik sub'ektlarining huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida». www/Uza,uz.28.07.2018 01:03 Chop etish versiyasi

15. Postanovlenie Prezidenta Respubliki Uzbekistan «Ob organizatsii deyatel'nosti Ministerstva investitsiy i vneshney torgovli Respubliki Uzbekistan» www/Uza,uz.28 yanvarya 2019 goda.

16. . Postanovlenie Prezidenta Respubliki Uzbekistan . «2019-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida» www/Uza,uz.30.06.2018 00:42 Chop etish versiyasi

17. Postanovlenie Prezidenta Respubliki Uzbekistan «Hududlarda tadbirkorlik tashabbuslari va loyihalarini jadal amalga oshirishni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida» www/Uza,uz.11.09.2018 00:42 Chop etish versiyasi. Chop etish versiyasi www/Uza,uz. 1.09.2018 21:24

18. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-sonli “2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni.

19. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Miziyoevning 2017 yil 22 dekabrda Oliy Majlisga murojaatnomasi/ www/Uza.uz. 23.12.2017.

20. “O pervoocherednykh merax po liberalizatsii valyutnoy politiki” www/Uza.uz. 04.09.2017/

21. “Ob obrazovaniy Ministerstva innovatsionnogo razvitiya Respubliki Uzbekistan” www/Uza.uz. 29.11.2017

22. “O merax po vnedreniyu sistemy proektnogo upravleniya v Respublike Uzbekistan”. www/Uza.uz. 24.07.2017

Internet saytlari

23. [http:// www.gov.uz](http://www.gov.uz)

24. [http:// www.lex.uz](http://www.lex.uz)

25. [http://www.mineconomy.uz.](http://www.mineconomy.uz)

26. <http://www.mf.uz>

27. <http://www.stat.uz>

28. <http://www.soliq.uz>

29. <http://www.cbu.uz>

30. [http://www.wordbank.org.](http://www.wordbank.org)

31. [http://www.ebrd.org.](http://www.ebrd.org)

32. <http://www.imf.org>
33. <http://www.scopus.com>
34. <http://www.webofscience.com>

ASOSIY QISM

Fan bo'yicha ma'ruza mavzulari va ularning mazmuni

1-mavzu. Loyiha tahlili bilan bog'liq iqtisodiy konsepsiyalar

Investitsiyalar: mohiyati, turlari, tarkibiy tuzilishi. Tavakkal xavfi darajasiga ko'ra real aktivlarga qilingan investitsiyalarning tasniflanishi. Makroiqtisodiy nazariyada investitsiyalarning talqini. Jamg'armalar va investitsiyalar. Foiz stavkasi. Kutilayotgan sof foyda normasi. Inflyatsiya. To'lov balansi va almashinuv kursi. O'zbekiston Respublikasida investitsiya siyosatining asosiy yo'nalishlari. Talabva taklif tahlili. Bozor muvozanati. Loyiha tahlilining uslubiy asoslari. Iste'molchining xatti-harakati. Talab funksiyasi. Daromadlar yaratish va korxonalar xarajatlari. Foydani maksimallashtirish. Xarajatlar egri chizig'i. Noaniqlik sharoitidagi investitsiyalar. Loyiha tahlilida pul tushumlari va chiqimlari.

2-mavzu. Loyiha tahlili konsepsiyasi

Loyiha konsepsiyasi, uning kuch-g'ayratini yo'naltiruvchi tizimni yaratishda hamda tanlangan maqsadga erishish uchun zarur bo'lgan resurslarni moliyalashtirishdagi roli; loyiha muhiti (institutsional (tashkiliy), ichki va tashqi, siyosiy va iqtisodiy muhit), loyihani portfelli boshqarishning asosiy konsepsiyalari va davlat investitsiya dasturlari. Loyihaning hayot sikli. Loyihani taqdim etishda asosiy e'tibor qaratilishi lozim bo'lgan sohalar: uzoq muddatlilik, ishsizlikni tugatish, aholi daromadlarini oshirishga yo'naltirilganlik, tenglikni ta'minlash, atrof muhit muhofazasi, jinsiy diskriminatsiyaga yo'l qo'ymaslik, mahalliy aholi mentaliteti, loyihaning iqtisodiy, moliyaviy, texnik, ijtimoiy va institutsional nuqtai nazardan yashovchanligi.

3-mavzu. Loyihalarni tayyorlash

Tayyorlov bosqichi vazifalari. Tayyorlov bosqichidagi faoliyatning asosiy vazifalari va turlari; ishlab chiqish va tahlil. Loyihani ishlab chiqishning asosiy prinsiplari (samaralilik, intensivlik, ishonchlilik, yashovchanlik, soddalik, boshqaruvchanlik); loyihani ishlab chiqish va loyihasisiz vaziyat bilan taqqoslash.

Loyihani ishlab chiqish bosqichidagi vazifalar: loyiha maqsadini aniqlash, loyiha maqsadi va vazifalariga nisbatan qo'llaniladigan miqdoriy ko'rsatkichlarni aniqlash, loyiha sohasini, maydonini yoki joylashish o'rnini aniqlash, loyihadan manfaat ko'ruvchi potensial shaxslarni, shuningdek loyihani amalga oshirish natijasi ta'sir etadigan aholi guruhini, loyihada

ishtirok etuvchi korxonalarni aniqlash, loyiha komponentlarini aniqlash va ishlab chiqish, texnologiyalarni tanlash; loyihaning natijalarini aniqlash, loyiha bo'yicha faoliyat grafigini tuzish; loyihaning tashkiliy strukturasi va boshqaruv mexanizmi bo'yicha takliflarni ishlab chiqish; loyiha monitoring tizimini yaratish; bilvosita va bevosita xarajatlarni aniqlash va monitoring qilish.

4-mavzu. Investitsiya loyihalarini moliyaviy-iqtisodiy baholashning uslubiy asoslari

Pulning vaqt o'tishi bilan qiymati o'zgarishi konsepsiyasining loyiha tahlili uchun ahamiyati, pul qiymatiga ta'sir etuvchi omillar: inflyatsiya, foiz stavkasi va tavakkal xavfi, diskontlash konsepsiyasi va hisoblash usuli. Loyihani amalga oshirish uchun zarur bo'ladigan resurslarga talabni hamda amalga oshirish natijalarini baholash. Tovarlar va xizmatlarga bo'lgan talab hamda taklifni shuningdek raqobatni baholashda qo'llaniladigan konsepsiyalar, uslublar va atamalar, loyihaning talabga ta'siri va loyihaning bahoga ta'siri.

Loyiha bahosini aniqlash; investitsiyalarni baholash usublari; loyihalarni baholashning diskontlashga asoslangan usublari; sof keltirilgan qiymat; investitsiyalar rentabelligi; ichki foyda normasi.

5-mavzu. Investitsiya loyihalarni moliyaviy – iqtisodiy baholashning asosiy usullari

Investitsiya loyihalarini moliyaviy-iqtisodiy baholashning mohiyati va usullari. Investitsiya moliyaviy-iqtisodiy baholashning pul tushumlarining diskontlashga asoslangan usublari. Investitsiya loyihalari va biznes rejalari. Loyihalarni baholash va samarali loyihalar. Loyihalarni moliyalashtirish manbalari. Loyiha tahlilining marketing, buxgalteriya hisobi. Moliya menejmenti, strategik menejment, moliyaviy hisobotlar. Boshqaruv hisoboti, loyihalarni moliyalashtirish, mikroiqtisodiyot va makroiqtisodiyot fanlari bilan bog'liqligi. Korxonani kredit olishdan oldingi holatini baholash. Investitsiya loyihalarini baholash.

6-mavzu. Raqobatlashuvchi investitsiya loyihalarini baholash

Raqobatlashuvchi investitsiyalar haqida tushuncha. Bir-birini inkor etuvchi investitsiya loyihalarini baholash. Muqobil investitsiyalar. Investitsiya loyihalarining amal qilish muddatlaridagi farqlar. Xarajatlarga ko'ra samaradorlikni baholash usuli. Uskunalarni ta'mirlash yoki almashtirish haqidagi qarorlarni asoslash. Xarajatlarni kamaytirish bo'yicha loyihalarni baholash.

7-mavzu. Texnik tahlil

Texnik tahlilning maqsad va vazifalari, loyihani, uning resurslarini va qo'llanilayotgan texnologiyalarni tasarruf qilish, loyiha ko'lami. Texnik tahlil strukturasi. Texnologik jarayon sxemasi va texnik iqtisodiy tahlil. Ko'p komponentli loyihalar, mustaqil, bir-birini to'ldiruvchi, bir-birining o'rnini bosuvchi komponentlar, loyihaning joylashish o'rnini tahlili, loyihaning texnologik paketi, moliyaviy xarajatlarni mezonlari va cheklovchilari, xarajatlardagi o'zgarishlar, loyihalarni amalga oshirish bo'yicha ishlar grafigi.

8-mavzu. Ekologik tahlil

Ekologik tahlilning maqsadi, vazifalari va xususiyati. Iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish. Umumiy masalalar: potensial, bevosita va bilvosita oqibatlar, mavjud ekologik vaziyat, atrof muhitni muhofaza qilishning minimal standartlari, atrof muhitni muhofaza qilish tizimlari, oldini oluvchi, yumshatuvchi va kompensatsion choralar. Loyihaning ekologik xavfi (qaltisligi)ni tahlil etish va loyiha komponentlarini qayta ko'rib chiqishda loyihalardan manfaat ko'ruvchilar ishtiroki; loyihadan manfaat ko'rishi mumkin bo'lgan kishilar orasida atrof muhit holati to'g'risida ma'lumot berish. Atrof muxitni himoya qilishni moliyalashtirish. Ekologik zararlarni qoplab berish. Ekologiya uchun subsidiyalar.

9-mavzu. Ijtimoiy tahlil

Ijtimoiy tahlilning maqsad va vazifalari. Loyihalarning maqsadli guruhi va mahalliy jamoa tavsifi; ijtimoiy - madaniy va demografik tavsiflar; ishlab chiqarish va ijtimoiy tashkilot; madaniy nuqtai nazardan loyihaning mos kelishi va aholining loyihani amalga oshirishda ishtirok etishga tayyorligi. Ijtimoiy strategiyani aniqlash. Investitsiya loyihalarida ishtirok etish masalasi: tenglik, ishonchlilik. Maxsus dasturlar; ijtimoiy sug'urtalash tizimi, majburiy ko'chirish, loyiha doirasida o'tkazilayotgan tadbirlarda ayollarning roli.

10-mavzu. Institutsional tahlil

Investitsiya loyahasini ishlab chiqish jarayonida institutsional tahlilning maqsadi va vazifalari. Tahlil qilinishi zarur bo'lgan asosiy muammolar: mavjud institutlarga baho berish; ularning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash (inson, fizik, texnik, ma'muriy va boshqaruv jihatlari); qonunlar, qonuniy aktlar va siyosatni o'rganish; ularning loyihani amalga oshirishga ko'rsatishi mumkin bo'lgan ta'siriga baho berish. Mavjud institutlarning ish yuritish tartibi, ularning tashkiliy strukturasi o'zgarishlar kiritish, resurslar bilan ta'minlash borasida takliflar kiritish; loyihalarni tayyorlash va amalga oshirishda ijtimoiy va xususiy sektorning nisbiy roli; tegishli agentliklar ichida shuningdek, bu agentliklar bilan markaziy va mahalliy hukumat o'rtasidagi muvofiqlashtirish va nazorat qilish mexanizmi. Jahon banki loyihalarida institutsional tahlil tartibi va tajribasi.

11-mavzu. Moliyaviy tahlil

Moliyaviy tahlilning maqsadi va vazifalari. Moliyaviy tahlil turlari. Moliyaviy tahlilda qo'llaniladigan narxlar; narxlarning tebranishi; narxlar to'g'risidagi axborot manbalari; narxlarni prognoz qilish; ichki va jahon narxlari. Inflyatsiya, moliyaviy tahlilda inflyatsiya tushunchasi. Korxonani moliyaviy tahlili: firma yoki loyiha bazaviy tashkilotining «loyiha bilan» va «loyihasisiz» vaziyatlardagi moliyaviy ahvoli; foyda va zararlar, mablag'lar harakati to'g'risida va balans hisobotlar tayyorlash; samaradorlik normasi va moliyaviy ko'rsatkichlarni hisoblash; inflyatsiyani firmaning moliyaviy ahvoriga ta'siri. Moliyaviy tahlil va uning uslublari foyda va zarar hisoboti. Pul tushumlari va xarajatlari prognozi. Moliyaviy tahlil; loyihaga sarf etiladigan xarajatlar va undan olinadigan daromadlarni aniqlash; xarajatlar va daromadlar oqimini prognoz qilish; xarajatlar va daromadlar tahlili, minimal xarajatlar tahlili, xarajatlar samaradorligi, boshqa tahlillar vositasida olingan natijalarni izohlash.

12- mavzu. Iqtisodiy tahlil

Iqtisodiy tahlil maqsad va vazifalari. Iqtisodiy tahlilda daromad va xarajatlar. Iqtisodiy va moliyaviy baholar. Bozor narxlari va muqobil qiymatlar; yashirin narxlar va almashinuv kursi. Shartli tashqisavdo tovarlari, chegaraviy narxlar. Shartli notashqisavdo tovarlari; tashqi savdoga haqiqatda jalb qilinmagan shartli tashqisavdo tovarlari; shartli tashqisavdo tovarlari uchun aylantirish (o'tkazish) koeffitsientlari. Transport to'lovlari; soliqlar va subsidiyalar; kredit bitimlari.

13- mavzu. Loyihalarda noaniqlik va qaltislik tahlili

Tavakkal xavfi konsepsiyasi. Tavakkal xavfi klassifikatsiyasi. Loyihani ishlab chiqish jarayonida tavakkal xavfini kamaytirish strategiyasi. Tavakkalchilik xavfiga baho berish. Tavakkalchilik xavfini baholash usullari: ta'sirchanlik tahlili; kritik miqdorlar tahlili; «Echimlar daraxti» uslubi. Monte Karlo imitatsiyasi. Tavakkalchilik xavfini bosqichma-bosqich baholash usuli. Umumiy tavakkalchilik xavfi darajasi.

Amaliy mashg'ulotlarning taxminiy mavzulari

Amaliy mashg'ulotlarda talabalar loyihalar tahlilining turli ko'rsatkichlarini hisoblash asoslarini o'rganadilar.

1. Loyihalarni tayyorlash;
2. Investitsiya loyihalarini moliyaviy-iqtisodiy baholashning uslubiy asoslari;
3. Investitsiya loyihalarini moliyaviy – iqtisodiy baholashning asosiy usullari;
4. Raqobatlashuvchi investitsiya loyihalarni baholash;
5. Texnik tahlil;
6. Ekologik tahlil;
7. Ijtimoiy tahlil;
8. Institutsional tahlil;
9. Moliyaviy tahlil;
10. Iqtisodiy tahlil;
11. Investitsiya loyihalarida tavakkalchilik xavfi tahlili.

Amaliy mashg'ulotlarni tashkil etish bo'yicha kafedra professor-o'qituvchilari tomonidan ko'rsatma va tavsiyalar ishlab chiqiladi. Unda talabalar asosiy ma'ruza mavzulari bo'yicha olgan bilim va ko'nikmalarini amaliy masalalar yechish orqali yanada boyitadilar. Shuningdek, darslik va o'quv qo'llanmalar asosida talabalar bilimlarini mustahkamlashga erishish, tarqatma materiallardan foydalanish, ilmiy maqolalar va tezislarni chop etish orqali talabalar bilimini oshirish, masalalar yechish, mavzular bo'yicha tahlil qilish va boshqalar tavsiya etiladi.

Kurs ishini yozish ko'zda tutilmagan

Mustaqil ishni tashkil etishning shakli va mazmuni

Talaba mustaqil ishining asosiy maqsadi - o'qituvchining rahbarligi va nazoratida muayyan o'quv ishlarini mustaqil ravishda bajarish uchun bilim vako'nikmalarni shakllantirish va rivojlantirish. Talaba mustaqil ishini tashkil etishda quyidagi shakllardan foydalaniladi:

- ayrim nazariy mavzularni o'quv adabiyotlari yordamida mustaqil o'zlashtirish;
- berilgan mavzular bo'yicha axborot (referat, taqdimot) tayyorlash;
- nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llash;
- maxsus adabiyotlar bo'yicha fanlar bo'limlari yoki mavzulari ustida ishlash;
- talabalarning o'quv-ilmiy tadqiqot ishlarini bajarish bilan bog'liq bo'lgan fanlar bo'limlari va mavzularini chuqur o'rganish;
- keys-stadilar va o'quv loyihalarini mustaqil bajara olish;
- faol va muammoli o'qitish uslubidan foydalaniladigan o'quv mashg'ulotlarini o'zlashtirish;
- ilmiy maqola, tezislar, turli ilmiy anjumanlarga ma'ruza tayyorlash va h.k.

Amaliy mashg'ulotlarni tashkil etish bo'yicha kafedra professor-o'qituvchilari tomonidan ko'rsatma va tavsiyalar, masalalar to'plami ishlab chiqiladi. Unda talabalarga asosiy ma'ruza mavzulari bo'yicha amaliy topshiriq, keyslar yechish uslubi va mustaqil yechish uchun vazifalar keltiriladi.

Tavsiya etilayotgan mustaqil ishlarning mavzulari

“Oliy va o'rta maxsus ta'lim sohasida boshqaruvni isloh qilish chora-tadbirlari to'g'risida” O'zbekiston Respublikasi Prezidentining f a r m o n i www.Uza.uz.11.07.2019 y

“Oliy va o'rta maxsus ta'lim tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida” O'zbekiston Respublikasi Prezidentining q a r o r i www.Uza.uz.12.07.2019 y

Investitsiya loyihalarini tahlil qilish mezonlari.

O'zbekistonda investitsiya siyosatining asosiy yo'nalishlari.

Xorijiy investitsiyalarni jalb qilish uslublari.

Loyihalarning asosiy elementlari.

Loyihalarning asosiy xususiyatlari.

Loyiha tahlilining mohiyati.

Investitsiya loyihalari hujjatlarini tayyorlash bosqichlari.

Investitsiya oldi bosqichining asosiy vazifalari.

Investitsiya konsepsiyalarini izlab topish uchun asos bo'luvchi shart-sharoitlar.

Ko'p komponentli loyihalarda loyiha ko'lami.

Loyihani amalga oshirish ishlari grafigining ahamiyati.

Loyihani amalga oshirish muddatlari.

Ijtimoiy tahlilning vazifasi.

Xotin-qizlarning loyihalar muvaffaqiyatlaridagi roli.

Aholining demografik xususiyatlari va uning investitsiya loyihalarida aks etishi.

Dasturning axborot-uslubiy ta'minoti

Mazkur fanni o'qitish jarayonida ta'limning zamonaviy metodlari, pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari qo'llanilishi nazarda tutilgan:

-ma'ruza darslarida zamonaviy kompyuter texnologiyalari yordamida prezentatsion va elektron-didaktik texnologiyalaridan;

-amaliy mashg'ulotlarda aqliy hujum, guruhlarda ishlash, klaster, insert, keys stadi, loyiha ishi va boshqa pedagogik texnologiyalardan foydalanish nazarda tutiladi.

Foydalaniladigan adabiyotlar ro'yxati

Asosiy adabiyotlar

1. Qosimov M.S. Investitsiya loyihalar tahlili. Darslik. T.: Iqtisodiyot" 2019 y. 168 b.
2. Kasimov M.S. Abduvaliev A. Loyihalar tahlili. Kichik investitsiya loyihalar.T: TDIU. 2018 yil. 112 b.
3. Qosimov M.S., Muhamedjanova G.Ya. Investitsiya loyihalar tahlili. Oquv qo'llanma. –T.: TDIU, 2011 yil. 212 bet.
4. V.E. Yesipov, G.A.. Moxovikova i dr. Kommercheskaya otsenka investitsiy.Uchebnoe posobie.KNORUS M.: 2009 704 s.
5. I.Axmedzyanov Analiz investitsiy. Metody otsenki effektivnosti finansovyx vlojeniy. M.: Eksmo. 2007 g. 272 s.
6. G.S.Storovoytova, A.Yu.Medvedev. i dr. Ekonomicheskaya otsenka investitsiy. Uchebnoe posobie. M.: KORUS 2010 g. 312 s.

Qo'shimcha adabiyotlar

7. I.V.Lipsis, V.V. Kossov. Investitsionnyy proekt. M.: izd.BEK. 1996 304 s.
8. Vilenskiy P.L., Livsis V.N., Smolyak S.A. «Otsenka effektivnosti investitsionnyx proektov: Teoriya i praktika» M.: "DELO" 2004 g. 888 s
9. Sh.M. Mirziyoev. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik- har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. –Toshkent: O'zbekiston, 2017. -104 b.
10. Sh.M. Mirziyoev. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. –Toshkent: O'zbekiston, 2017. -48 b.
11. Sh.M. Mirziyoev. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. –Toshkent: O'zbekiston, 2017. -488 b.
12. Ukaz Prezidenta Respubliki Uzbekistan «O dopolnitelnyx merax po povysheniyu effektivnosti kommersializatsii rezultatov nauchnoy i nauchno-texnicheskoy deyatelnosti» www/Uza,uz.2019. 19.02.2019 10:24 Versiya dlya pechati
13. Ukaz Prezidenta Respubliki Uzbekistan «O merax po sovershenstvovaniyu sistema upravleniya v sferax investitsiy i vneshey trgovli» www/Uza,uz.10.01.2019 03:36 Versiya dlya pechati
14. Ukaz Prezidenta Respubliki Uzbekistan «Tadbirkorlik sub'ektlarining huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida». www/Uza,uz.28.07.2018 01:03 Chop etish versiyasi
15. Postanovlenie Prezidenta Respubliki Uzbekistan «Ob organizatsii deyatelnosti Ministerstva investitsiy i vneshey trgovli Respubliki Uzbekistan» www/Uza,uz.28 yanvarya 2019 goda.
16. . Postanovlenie Prezidenta Respubliki Uzbekistan . «2019-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida» www/Uza,uz.30.06.2018 00:42 Chop etish versiyasi
17. Postanovlenie Prezidenta Respubliki Uzbekistan «Hududlarda tadbirkorlik tashabbuslari va loyihalarini jadal amalga oshirishni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida» www/Uza,uz.11.09.2018 00:42 Chop etish versiyasi. Chop etish versiyasi www/Uza,uz. 1.09.2018 21:24

18. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-sonli “2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni.

19. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Muziyevning 2017 yil 22 dekabrda Oliy Majlisga murojaatnomasi/ [www/Uza.uz](http://www.Uza.uz). 23.12.2017.

20. “O pervoocherednyx merax po liberalizatsii valyutnoy politiki” [www/Uza.uz](http://www.Uza.uz). 04.09.2017/

21. “Ob obrazovanii Ministerstva innovatsionnogo razvitiya Respubliki Uzbekistan” [www/Uza.uz](http://www.Uza.uz). 29.11.2017

22. “O merax po vnedreniyu sistema proektnogo upravleniya v Respublike Uzbekistan”. [www/Uza.uz](http://www.Uza.uz). 24.07.2017

Internet saytlari

23. [http:// www.gov.uz](http://www.gov.uz)
24. [http:// www.lex.uz](http://www.lex.uz)
25. [http://www.mineconomy.uz.](http://www.mineconomy.uz)
26. <http://www.mf.uz>
27. <http://www.stat.uz>
28. <http://www.soliq.uz>
29. <http://www.cbu.uz>
30. [http://www.wordbank.org.](http://www.wordbank.org)
31. [http://www.ebrd.org.](http://www.ebrd.org)
32. <http://www.imf.org>
33. <http://www.scopus.com>
34. <http://www.webofscience.com>

IShChI O‘QUV DASTURI

MA'RUZA MASHG'ULOTLARI REJASI

MA'RUZA MASHG'ULOTLARI REJASI

1-mavzu. Loyihalar tahlili bilan bog'liq iqtisodiy konsepsiyalar (2soat)

1. Investitsiya: mohiyati, asosiy turlari va tarkibi
2. Makroiqtisodiyot va investitsiyalar aloqadorligi
3. Investitsiyalar tahlilida asoslaniladigan asosiy iqtisodiy konsepsiyalar
4. Investitsiya siyosatining mohiyati va yo'nalishlari

Qo'llaniladigan pedagogik texnologiyalar: "Interfaol" usul

1-ma'ruza mashg'ulot bo'yicha tavsiya etilgan adabiyotlar

1. Qosimov M.S. Investitsiya loyihalar tahlili. Darslik. T.: Iqtisodiyot" 2019 y. 168 b.
2. Kasimov M.S. Abduvaliev A. Loyihalar tahlili. Kichik investitsiya loyihalar.T: TDIU. 2018 yil. 112 b.
3. Qosimov M.S., Muhamedjanova G.Ya. Investitsiya loyihalar tahlili. Oquv qo'llanma. –T.: TDIU, 2011 yil. 212 bet.
4. V.E. Yesipov, G.A.. Moxovikova i dr. Kommercheskaya otsenka investitsiy.Uchebnoe posobie.KNORUS M.: 2009 704 s.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining q a r o r i. 12.07.2019 www/uza.uz.2019 y.
6. "Oliy va o'rta maxsus ta'lim sohasida boshqaruvni isloh qilish chora-tadbirlari to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Prezidentining f a r m o n i 11.07.2019 www/uza.uz.2019 y.
7. Vilenskiy P.L., Livshis V.N., Smolyak S.A. «Otsenka effektivnosti investitsionnykh proektov: Teoriya i praktika». 2004 – 126 str.

2-mavzu. Loyihalar tahlili konsepsiyasi (2soat)

1. Loyiha nima?
2. Loyihaning tasnifi(klassifikatsiyasi).
3. Loyiha hayot davrining asosiy bosqichlari.
4. Loyiha muhiti.
5. Loyiha obektlari va subektlari.
6. Loyiha tahlilining mohiyati va vazifalari
7. Loyihalar tahlili tuzilmasi
8. Davlatning iqtisodiy faoliyati va investitsiya loyihalari

Qo'llaniladigan pedagogik texnologiyalar: "Blis so'rov", "Aqliy hujum", "Bumerang".

2-ma'ruza mashg'ulot bo'yicha tavsiya etilgan adabiyotlar

1. Qosimov M.S., Muxamedjanova G.Ya. Investitsiya loyihalar tahlili. Toshkent, TDIU, 2011.-212 bet.
2. Qosimov M.S. Investitsiya loyihalar tahlili. Darslik. T.: Iqtisodiyot" 2019 y. 168 b.

3. Kasimov M.S. Abduvaliev A. Loyihalar tahlili. Kichik investitsiya loyihalar.T: TDIU. 2018 yil. 112 b.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining q a r o r i. 12.07.2019 www/uza.uz. 2019 y.
5. “Oliy va o‘rta maxsus ta’lim sohasida boshqaruvni isloh qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining f a r m o n i 11.07.2019 www/uza.uz. 2019 y.
6. Vilenskiy P.L., Livshis V.N., Smolyak S.A. «Otsenka effektivnosti investitsionnykh proektov: Teoriya i praktika». 2004 – 126 str.

3-mavzu. Loyihalarni tayyorlash (4 soat)

1-ma’ruzamashg‘ulot (2 soat)

1. Loyihalarni tayyorlash tushunchasi.
2. Investitsiya loyihalari hujjatlarini tayyorlash bosqichlari.
3. Investitsiya imkoniyatlarini qidirishni tashkil qilish.

2-ma’ruza mashg‘ulot (2 soat)

1. Loyihalarni birlamchi tayyorlash va biznes rejalarning o‘rni.
2. Loyihalarni oxirgi shakllangan varianti.
3. Loyihaning yakuniy varianti va uning texnik, iqtisodiy hamda moliyaviy jihatdan ma’qulligi.

Qo‘llaniladigan pedagogik texnologiyalar: “Blis so‘rov”, “Aqliy hujum”, “Klaster”.

3-ma’ruza mashg‘ulot bo‘yicha tavsiya etilgan adabiyotlar

1. Qosimov M.S., Muxamedjanova G.Ya. Investitsiya loyihalar tahlili. Toshkent, TDIU, 2011.-212 bet.
2. Qosimov M.S. Investitsiya loyihalar tahlili. Darslik. T.: Iqtisodiyot” 2019 y. 168 b.
3. Kasimov M.S. Abduvaliev A. Loyihalar tahlili. Kichik investitsiya loyihalar.T: TDIU. 2018 yil. 112 b.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining q a r o r i. 12.07.2019 www/uza.uz. 2019 y.
5. “Oliy va o‘rta maxsus ta’lim sohasida boshqaruvni isloh qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining f a r m o n i 11.07.2019 www/uza.uz. 2019 y.
6. Vilenskiy P.L., Livshis V.N., Smolyak S.A. «Otsenka effektivnosti investitsionnykh proektov: Teoriya i praktika». 2004 – 126 str.

4-mavzu. Investitsiya loyihalarini moliyaviy-iqtisodiy baholashning uslubiy asoslari (4 soat)

1-ma’ruza mashg‘ulot (2 soat)

1. Investitsiya loyihalarini tanlashda moliyaviy-iqtisodiy baholashning roli
2. Diskontlash haqida tushuncha

2-ma’ruza mashg‘ulot (2 soat)

1. Annuitetning kelgusi qiymati
2. Annuitetning joriy qiymati

3. Renta qiymati

Qo'llaniladigan pedagogik texnologiyalar: "Interfaol", "Insert".

4-ma'ruza mashg'ulot bo'yicha tavsiya etilgan adabiyotlar

1. Qosimov M.S., Muxamedjanova G.Ya. Investitsiya loyihalar tahlili. Toshkent, TDIU, 2011.-212 bet.
2. Qosimov M.S. Investitsiya loyihalar tahlili. Darslik. T.: Iqtisodiyot" 2019 y. 168 b.
3. Kasimov M.S. Abduvaliev A. Loyihalar tahlili. Kichik investitsiya loyihalar.T: TDIU. 2018 yil. 112 b.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining q a r o r i. 12.07.2019 www/uza.uz. 2019 y.
5. "Oliy va o'rta maxsus ta'lim sohasida boshqaruvni isloh qilish chora-tadbirlari to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Prezidentining f a r m o n i 11.07.2019 www/uza.uz. 2019 y.
6. Vilenskiy P.L., Livshis V.N., Smolyak S.A. «Otsenka effektivnosti investitsionnykh proektov: Teoriya i praktika». 2004 – 126 str.

5-mavzu. Investitsiya loyihalarini moliyaviy – iqtisodiy baholashning asosiy usullari (2 soat)

1. Investitsiya loyihalarini moliyaviy - iqtisodiy baholashning mohiyati va usullari.
2. Investitsiya loyihalarini moliyaviy-iqtisodiy baholashda pul oqimlarini diskontlashga asoslangan uslublari.
3. Investitsiya loyihalarini baholashning sodda uslublari.

Qo'llaniladigan pedagogik texnologiyalar: "Blis so'rov", "Aqliy hujum".

5-ma'ruza mashg'ulot bo'yicha tavsiya etilgan adabiyotlar

1. Qosimov M.S., Muxamedjanova G.Ya. Investitsiya loyihalar tahlili. Toshkent, TDIU, 2011.-212 bet.
2. Qosimov M.S. Investitsiya loyihalar tahlili. Darslik. T.: Iqtisodiyot" 2019 y. 168 b.
3. Kasimov M.S. Abduvaliev A. Loyihalar tahlili. Kichik investitsiya loyihalar.T: TDIU. 2018 yil. 112 b.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining q a r o r i. 12.07.2019 www/uza.uz. 2019 y.
5. "Oliy va o'rta maxsus ta'lim sohasida boshqaruvni isloh qilish chora-tadbirlari to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Prezidentining f a r m o n i 11.07.2019 www/uza.uz. 2019 y.
6. Vilenskiy P.L., Livshis V.N., Smolyak S.A. «Otsenka effektivnosti investitsionnykh proektov: Teoriya i praktika». 2004 – 126 str.

6-mavzu. Raqobatlashuvchi investitsiya loyihalarini baholash (4 soat)

1-ma'ruza mashg'uloti.(2 soat)

1. Raqobatlashuvchi investitsiyalar haqida tushuncha.
2. Muqobil investitsiyalar.

3. Investitsiya loyihalarining amal qilish muddatlaridagi farqlar.

2-ma'ruza mashg'uloti. (2 soat)

1. Xarajatlarga ko'ra samaradorlikni baholash usuli.
2. Uskunalarni tamirlash yoki almashtirish haqidagi qarorlarni aniqlash.

Qo'llaniladigan pedagogik texnologiyalar: "Interfaol", "Bumerang".

6-ma'ruza mashg'ulot bo'yicha tavsiya etilgan adabiyotlar

1. Qosimov M.S., Muxamedjanova G.Ya. Investitsiya loyihalar tahlili. Toshkent, TDIU, 2011.-212 bet.
2. Qosimov M.S. Investitsiya loyihalar tahlili. Darslik. T.: Iqtisodiyot" 2019 y. 168 b.
3. Kasimov M.S. Abduvaliev A. Loyihalar tahlili. Kichik investitsiya loyihalar.T: TDIU. 2018 yil. 112 b.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining q a r o r i. 12.07.2019 [www/uza.uz](http://www.uza.uz). 2019 y.
5. "Oliy va o'rta maxsus ta'lim sohasida boshqaruvni isloh qilish chora-tadbirlari to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Prezidentining f a r m o n i 11.07.2019 [www/uza.uz](http://www.uza.uz). 2019 y.
6. Vilenskiy P.L., Livshis V.N., Smolyak S.A. «Otsenka effektivnosti investitsionnykh proektov: Teoriya i praktika». 2004 – 126 str.

7-mavzu. Texnik tahlil (2 soat)

1. Loyihalarni texnik tahlil qilishning vazifalari va tarkibi
2. Loyihalarni ishlab chiqishning texnik muammolari.
3. Loyihalarni joylashtirish o'rni
4. Xarajatlardagi o'zgarishlar
5. Loyihani amalga oshirish ishlari grafigi

Qo'llaniladigan pedagogik texnologiyalar: "Bahs-munozara", "Insert".

7-ma'ruza mashg'ulot bo'yicha tavsiya etilgan adabiyotlar

1. Qosimov M.S. Investitsiya loyihalar tahlili. Darslik. T.: Iqtisodiyot" 2019 y. 168 b.
2. Qosimov M.S., Muxamedjanova G.Ya. Investitsiya loyihalar tahlili. Toshkent, TDIU, 2011.-212 bet.
3. Kasimov M.S. Abduvaliev A. Loyihalar tahlili. Kichik investitsiya loyihalar.T: TDIU. 2018 yil. 112 b.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining q a r o r i. 12.07.2019 [www/uza.uz](http://www.uza.uz). 2019 y.
5. "Oliy va o'rta maxsus ta'lim sohasida boshqaruvni isloh qilish chora-tadbirlari to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Prezidentining f a r m o n i 11.07.2019 [www/uza.uz](http://www.uza.uz). 2019 y.
6. Vilenskiy P.L., Livshis V.N., Smolyak S.A. «Otsenka effektivnosti investitsionnykh proektov: Teoriya i praktika». 2004 – 126 str.

8-mavzu. Ekologik tahlil (2soat)

1. Ekologik tahlilning mohiyati va vazifalari
2. Ekologiya bo'yicha loyiha smeta xujjatlarini tayyorlash
3. Atrof muhitni himoya qilishning iqtisodiy tahlili
4. Atrofi muhitni himoya qilishga sarflanadigan mablag'g'larni qoplash manbalari

Qo'llaniladigan pedagogik texnologiyalar: "Aqliy hujum", "Insert".

8-ma'ruza mashg'ulot bo'yicha tavsiya etilgan adabiyotlar

1. Qosimov M.S. Investitsiya loyihalar tahlili. Darslik. T.: Iqtisodiyot" 2019 y. 168 b.
2. Qosimov M.S., Muxamedjanova G.Ya. Investitsiya loyihalar tahlili. Toshkent, TDIU, 2011.-212 bet.
3. Kasimov M.S. Abduvaliev A. Loyihalar tahlili. Kichik investitsiya loyihalar.T: TDIU. 2018 yil. 112 b.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining q a r o r i. 12.07.2019 www/uza.uz. 2019 y.
5. "Oliy va o'rta maxsus ta'lim sohasida boshqaruvni isloh qilish chora-tadbirlari to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Prezidentining f a r m o n i 11.07.2019 www/uza.uz. 2019 y.
6. Vilenskiy P.L., Livshis V.N., Smolyak S.A. «Otsenka effektivnosti investitsionnykh proektov: Teoriya i praktika». 2004 – 126 str.

9-mavzu. Ijtimoiy tahlil (2soat)

1. Ijtimoiy tahlilning mohiyati va tarkibiy qismlari
2. Aholining ijtimoiy-madaniy va demografik xususiyatlari
3. Loyiha va mahalliy madaniyat talablari
4. Loyihalardan manfaatdorlikni ta'minlash masalalari
5. Iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishda xotin-qizlar roli
6. Ijtimoiy tahlilda mutaxassislar masalasi

Qo'llaniladigan pedagogik texnologiyalar: "Blis so'rov", "Klaster".

9-ma'ruza mashg'ulot bo'yicha tavsiya etilgan adabiyotlar

1. Qosimov M.S. Investitsiya loyihalar tahlili. Darslik. T.: Iqtisodiyot" 2019 y. 168 b.
2. Qosimov M.S., Muxamedjanova G.Ya. Investitsiya loyihalar tahlili. Toshkent, TDIU, 2011.-212 bet.
3. Kasimov M.S. Abduvaliev A. Loyihalar tahlili. Kichik investitsiya loyihalar.T: TDIU. 2018 yil. 112 b.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining q a r o r i. 12.07.2019 www/uza.uz. 2019 y.
5. "Oliy va o'rta maxsus ta'lim sohasida boshqaruvni isloh qilish chora-tadbirlari to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Prezidentining f a r m o n i 11.07.2019 www/uza.uz. 2019 y.
6. Vilenskiy P.L., Livshis V.N., Smolyak S.A. «Otsenka effektivnosti investitsionnykh proektov: Teoriya i praktika». 2004 – 126 str.

10-mavzu. Institutsional tahlil (2soat)

1. Instittsional tahlilning mohiyati va maqsadlari
2. Institutsional tahlil tuzilmasi.
3. Loyiha ishtirokchilari faoliyatidagi doimiy muammolar
4. Zaruriy institutlarni tashkil etishga ta'sir etuvchi omillar
5. Loyihalarning investitsiyalardan keyingi bosqichiga e'tiborsizlik

Qo'llaniladigan pedagogik texnologiyalar: “Interfaol”, “Insert”.

10- ma'ruza mashg'ulot bo'yicha tavsiya etilgan adabiyotlar

1. Qosimov M.S. Investitsiya loyihalar tahlili. Darslik. T.: Iqtisodiyot” 2019 y. 168 b.
2. Qosimov M.S., Muxamedjanova G.Ya. Investitsiya loyihalar tahlili. Toshkent, TDIU, 2011.-212 bet.
3. Kasimov M.S. Abduvaliev A. Loyihalar tahlili. Kichik investitsiya loyihalar.T: TDIU. 2018 yil. 112 b.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining q a r o r i. 12.07.2019 www/uza.uz. 2019 y.
5. “Oliy va o'rta maxsus ta'lim sohasida boshqaruvni isloh qilish chora-tadbirlari to'g'risida” O'zbekiston Respublikasi Prezidentining f a r m o n i 11.07.2019 www/uza.uz. 2019 y.
6. Vilenskiy P.L., Livshis V.N., Smolyak S.A. «Otsenka effektivnosti investitsionnykh proektov: Teoriya i praktika». 2004 – 126 str.

11- mavzu. Moliyaviy tahlil (4 soat)

1-ma'ruza mashg'uloti (2 soat)

1. Moliyaviy tahlilning mohiyati va turlari
2. Moliyaviy rentabellik tahlili
3. Moliyalashtirishga ehtiyoj tahlili

2-ma'ruza mashg'uloti (2 soat)

1. Loyihani ekspluatatsiya qiluvchi tashkilotning moliyaviy tahlili
2. Loyihani moliyaviy samaradorligini foyda balansi yordamida aniqlashning oddiy usuli

Qo'llaniladigan pedagogik texnologiyalar: “Aqliy hujum”, “Insert”.

11- ma'ruza mashg'ulot bo'yicha tavsiya etilgan adabiyotlar

1. Qosimov M.S. Investitsiya loyihalar tahlili. Darslik. T.: Iqtisodiyot” 2019 y. 168 b.
2. Qosimov M.S., Muxamedjanova G.Ya. Investitsiya loyihalar tahlili. Toshkent, TDIU, 2011.-212 bet.
3. Kasimov M.S. Abduvaliev A. Loyihalar tahlili. Kichik investitsiya loyihalar.T: TDIU. 2018 yil. 112 b.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining q a r o r i. 12.07.2019 www/uza.uz. 2019 y.

5. “Oliy va o‘rta maxsus ta’lim sohasida boshqaruvni isloh qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining f a r m o n i 11.07.2019 www/uza.uz. 2019 y.
6. Vilenskiy P.L., Livshis V.N., Smolyak S.A. «Otsenka effektivnosti investitsionnykh proektov: Teoriya i praktika». 2004 – 126 str.

12-mavzu. Iqtisodiy tahlil (2soat)

1. Iqtisodiy tahlilning mohiyati va maqsadi
2. Iqtisodiy tahlil vazifalari. Loyiha maqsadlarini va tahlil sxemasini aniqlash
3. Iqtisodiy tahlilda yashirin baholar
4. Manfaatlar va xarajatlarni o‘lchash uslublari va muammolari

Qo‘llaniladigan pedagogik texnologiyalar: “Pinbord”, “Insert”.

12- ma’ruza mashg‘ulot bo‘yicha tavsiya etilgan adabiyotlar

1. Qosimov M.S. Investitsiya loyihalar tahlili. Darslik. T.: Iqtisodiyot” 2019 y. 168 b.
2. Qosimov M.S., Muxamedjanova G.Ya. Investitsiya loyihalar tahlili. Toshkent, TDIU, 2011.-212 bet.
3. Kasimov M.S. Abduvaliev A. Loyihalar tahlili. Kichik investitsiya loyihalar.T: TDIU. 2018 yil. 112 b.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining q a r o r i. 12.07.2019 www/uza.uz. 2019 y.
5. “Oliy va o‘rta maxsus ta’lim sohasida boshqaruvni isloh qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining f a r m o n i 11.07.2019 www/uza.uz. 2019 y.
6. Vilenskiy P.L., Livshis V.N., Smolyak S.A. «Otsenka effektivnosti investitsionnykh proektov: Teoriya i praktika». 2004 – 126 str.

13-mavzu. Loyihalarda noaniqlik qaltislik tahlili (4 soat)

1-ma’ruza mashg‘uloti (2 soat)

1. Loyihalarda noaniqlik va qaltislik haqida umumiy tushuncha.
2. Qaltisliklarni boshqarish usullari.
3. Qaltislik uchun mukofot.

2-ma’ruza mashg‘uloti (2 soat)

1. Loyihalarning qaltislikka chidamliligi tahlili.
2. Investitsiyalarda qaltislik darajasi.
3. Investitsiyalarda qaltislik darajasini bosqichma-bosqich baholash

Qo‘llaniladigan pedagogik texnologiyalar: “Blis so‘rov”, “Aqliy so‘rov”.

13- ma’ruza mashg‘ulot bo‘yicha tavsiya etilgan adabiyotlar

1. Qosimov M.S. Investitsiya loyihalar tahlili. Darslik. T.: Iqtisodiyot” 2019 y. 168 b.
2. Qosimov M.S., Muxamedjanova G.Ya. Investitsiya loyihalar tahlili. Toshkent, TDIU, 2011.-212 bet.

3. Kasimov M.S. Abduvaliev A. Loyihalar tahlili. Kichik investitsiya loyihalar.T: TDIU. 2018 yil. 112 b.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining q a r o r i. 12.07.2019 www/uza.uz. 2019 y.
5. “Oliy va o‘rta maxsus ta’lim sohasida boshqaruvni isloh qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining f a r m o n i 11.07.2019 www/uza.uz. 2019 y.
6. Vilenskiy P.L., Livshis V.N., Smolyak S.A. «Otsenka effektivnosti investitsionnykh proektov: Teoriya i praktika». 2004 – 126 str.

MAVZULAR BO‘YICHA MATN ANNOTATSIYASI VA OXIRGI YANGILIKLAR

1-mavzu. Loyihalar tahlili bilan bog‘liq iqtisodiy konsepsiyalar

1. Investitsiya: mohiyati, asosiy turlari va tarkibi

Makro va mikro ko‘lamda iqtisodiyotni rivojlantirishni investitsiyalarsiz tasavur qilib bo‘lmaydi. Investitsiyalar korxonalarini rivojlantirish, mamlakatda iqtisodiy o‘shishni ta‘minlashning bosh omillaridan biridir. Investitsiyalar deganda yangi ishlab chiqarishlarni tashkil etish, ishlab turgan quvvatlarni saqlab turish va rivojlantirish, ishlab chiqarishni texnik tayyorlash, foyda olish hamda (atrof-muhitni muhofaza qilish, ijtimoiy rivojlanish kabi) boshqa yakuniy natijalar olish maqsadida turli dasturlar yoki alohida tadbirga (loyiha)larga sarflanadigan mablag‘ tushuniladi. Investitsiyalar o‘z ichiga foyda (daromad) olish va ijtimoiy samaraga erishish maqsadida tadbirkorlik va boshqa faoliyat turlariga sarflangan pul mablag‘lari, shuningdek, maqsadli bank omonatlari, paylar, aksiyalar, boshqa qimmatbaho qo‘zlar, texnologiyalar, mashina va uskunalari, litsenziyalar (shu jumladan, tovar belgilari), kreditlar, har qanday boshqa mulk va mulk huquqlarini hamda intellektual boyliklarni oladi.

Tijorat amaliyotida investitsiyalarning quyidagi uch shakli o‘zaro farqlanadi:

- fizik aktivlarga qilingan investitsiyalar;
- pul aktivlariga qilingan investitsiyalar;
- nomoddiy aktivlarga qilingan investitsiyalar.

Fizik aktivlar deganda asosiy ishlab chiqarish vositalari, ya‘ni ishlab chiqarish binolari va inshootlari hamda xizmat muddati bir yildan ortiq bo‘lgan har qanday mashina va uskunalari tushuniladi.

Pul aktivlari deganda boshqa jismoniy va yuridik shaxslardan pul mablag‘larini olish huquqi, masalan, bankdagi depozitlar, aksiyalar, obligatsiyalar va boshqalar anglashiladi.

Nomoddiy aktivlar xodimlarni qayta tayyorlash yoki malakasini oshirish dasturlarini amalga oshirish, litsenziyalar sotib olish, savdo belgilarini ishlab chiqarish natijasida firma ega bo‘ladigan boyliklardir.

2. Makroiqtisod va investitsiyalar aloqadorligi

Makroiqtisod investitsiyalarni jalb etish uchun eng avvalo muhit yaratadi va investitsiya jarayonini rabatlantiradi. Makroiqtisodiy nazariyada investitsiyalar - I, uy xo‘jaliklarining iste‘mol xarajatlari - C, hukumat xarajatlari - G hamda sof yeksport xarajatlari - Xn bilan birga jami xarajatlarni (jami talab) tashkil yetadi yoki uning bir qismi deb qaraladi. Ya‘ni:

$$YaMM = C + I + G + Xn$$

Investitsiya mablag‘larining asosiy manbai bo‘lib yopiq iqtisodiyot sharoitida mamlakatdagi uy xo‘jaliklari Jamg‘armalari – Sp hamda hukumat Jamg‘armalari -Sg hisoblanadi.

$$S = Sp + Sg$$

Ochiq iqtisodiyot sharoitida bunga xorijga chiqariladigan mamlakat ichki Jamg'armalari bilan xorijdan investitsiyalar va kreditlar ko'rinishida kirib keladigan Jamg'armalar o'rtasidagi farq - Sxn ham qo'shiladi:

$$S = Sp + Sg + Sxn$$

Investitsiyalar hajmidagi u yoki bu manba ulushi mamlakatning iqtisodiy rivojlanish darajasiga, mamlakatdagi daromadlar darajasiga, ijtimoiy tuzilmaga, amalga oshirilayotgan iqtisodiy vazifalar, iqtisodiy siyosat strategiyasiga bog'liq.

Investitsiyalar hajmini belgilovchi asosiy omillar foiz stavkasi va kutilayotgan o'rtacha foyda me'yori hisoblanadi. Iqtisodiyotga qilinadigan investitsiyalar hajmi foiz stavkasiga teskari proporsional kattalik hisoblanadi.

Investitsiyaga talab funksiyasi quyidagi ko'rinishga ega:

$$I_{\text{talab}} = Ye - dR + nY$$

Bu yerda: I_{talab} - iqtisodiyotda investitsiyalarga talab hajmi;

Ye - foiz stavkasi nolga teng bo'lgandagi investitsiyalarga maksimal talab hajmi;

d - foiz stavkasi o'zgarishiga investitsiyalar hajmi o'zgarishi bog'liqligini ko'rsatuvchi empirik koeffitsient;

R - bank foiz stavkasi;

n - investitsiyalashga cheklangan moyillik;

Y - jami daromad (yalpi milliy mahsulot);

3. Investitsiyalar tahlilida asoslaniladigan asosiy iqtisodiy konsepsiyalar

Investitsiyalarni tahlil qilish, ularning samaradorligi darajasini aniqlash bir qancha iqtisodiy konsepsiyalarga tayanib amalga oshiriladi.

1. Investitsiyalarning firma boyligini oshirishdagi roli.

Har qanday firma investitsiya jalb qilar yekan, avvalo, o'z boyligini oshirishni maqsad qilib qo'yadi. Bu maqsad firmaning foydani ko'paytirish kabi ko'pincha asosiy deb qaraladigan boshqa bir maqsadidan ancha kengroqdir.

Firma boyligi o'z ichiga firma o'z kapitalining bozor qiymatini (O'KBQ) hamda firma majburiyatlarining bozor (MBQ) qiymatini oladi. Ya'ni:

$$\text{Firma boyligi} = O'KBQ + MBQ$$

Shu narsa ravshanki, firmaning real boyligi uning kapitali (yuqori likvidli aktivlar ko'rinishida turgan kapitalni istisno qilgan holda) qanchalik ko'pligi bilan emas, balki bu kapital tovarlar va xizmatlar bozorida firmaga qanday holatni ta'minlab berishi bilan belgilanadi.

2. Pul tushumlari haqida tushuncha.

Pul tushumlari (pul ob'ekt oqimlarining, kash flow) iqtisodiy adabiyotlarimizda yaqindan buyon qo'llanilayotgan atama bo'lib firma tijorat faoliyati natijasida olingan tushumlarni, ya'ni pul kirimlari va chiqimlari ko'rsatadi.

Pul tushumlari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Asosiy faoliyat bo'yicha:

- naqd pul evaziga sotishdan olingan pul tushumi;
- pul o'tkazish yo'li bilan sotishdan olingan pul tushumlari.

2. Investitsiyalar bo'yicha:

- qimmatli qozlarga qilingan investitsiyalardan daromadlar;

- shu'ba korxonalar va xorijdan tushumlar;
  - aktivlarni sotishdan keladigan tushumlar.
3. Moliyaviy operatsiyalar bo'yicha:
- qimmatli qo'zlarni sotishdan olingan tushumlar;
  - qarzlarni.

Firmaning pul chiqimlari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Asosiy faoliyat bo'yicha:
  - xom ashyo va materiallar uchun to'lovlar;
  - ish haqi to'lovlari;
  - soliq to'lovlari;
  - suurta to'lovlari.
2. Investitsiyalar bo'yicha:
  - asosiy kapitalni sotib olishga;
  - asosiy kapitalni montaj qilishga.
3. Moliyaviy operatsiyalar bo'yicha:
  - foizlar va dividendlar to'lashga;
  - ssudalar va obligatsiyalar bo'yicha majburiyatlarni so'ndirishga.

Pul tushumlari va chiqimlari o'rtasidagi farq, ya'ni sof pul tushumlari firma boyligi oshirishini ta'minlovchi sof pul qoldidir.

Buxgalteriya hisobining Amerika standartlari GAAP (Generall Aksepted Akkounting Principles) atamalaridan foydalansak, pul tushumlarini aniqlash tenglamasi quyidagicha yoziladi:

$$PT = MRT - (JX - A) - FT - S \text{ to'l.}$$

Bu yerda: PT – pul tushumlari;

MRT - mahsulot realizatsiyasidan tushum;

JX - jami xarajatlar;

A - amortizatsiya;

FT - foiz to'lovlari;

S to'l.- to'langan soliqlar.

4. O'zbekiston investitsiya siyosatining mohiyati va yo'nalishlari

O'zbekistonda 2015-2020 yillarga muljallangan ishlab chiqarishni texnik va texnologik qayta qurollantirish dasturi xozirda muvaffaqiyatli amalga oshirilmoqda. Amalga oshirilayotgan investitsiya siyosati mustaqillikning dastlabki yillaridanoq yoqili energetika va don mustaqilligini ta'minlash, iqtisodiyotda tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish, yeksport salohiyatini oshirish va import o'rnini bosuvchi mahsulot ishlab chiqarishni ko'paytirish uchun ustuvor sohalarni qo'llab-quvvatlash, chet yel investitsiyalarini jalb qilish uchun ochiq yeshiklar siyosatini olib borish kabilarga qaratildi. Investitsiya siyosatni olib borishda quyidagi tamoyillarga asoslanildi:

- belgilangan davlat ustuvorliklari asosida eng muhim tarmoqlar va faoliyat sohalarini tanlab qo'llab-quvvatlash;

- ijtimoiy ahamiyatli tarmoqlarni (sog'liqni saqlash ta'lim, madaniyat va h.k.) aholi turmush darajasini yaxshilash, umrini uzaytirish, ijtimoiy jihatdan keskin

tabaqalanishning oldini olish, iste'mol talabining faollashuvini ta'minlash maqsadida yetarli darajada qo'llab-quvvatlash;

- chet yel investitsiyalarini o'zaro manfaatdorlik asosida ustuvor sohalarga jalb qilish;

- potensial investitsiya resurslarini savdo sohasi va pul bozorida sanoat sohasiga qayta taqsimlash;

- ilmiy tadqiqot, tajriba-konstruktorlik ishlarini qo'llab-quvvatlash, xorijdan yangi texnikalar uchun litsenziyalar sotib olish, katta laboratoriyalarni saqlab turishga quvvati yetadigan yirik korporatsiyalar tuzish orqali ishlab chiqarish kapitalini jamlash hisobiga intellektual kapital va ilmiy-texnik potensialni oshirish;

- qishloq xo'jaligi mahsulotlari va mineral xom ashyo resurslarini chuqur qayta ishlash va ularni tashqi bozorda raqobatbardosh bo'ladigan darajaga olib chiqishga yo'naltirilgan investitsiya loyihalarini qo'llab-quvvatlash;

- aholining oziq-ovqat va iste'mol tovarlariga bo'lgan ehtiyojlarini qondirishga mo'ljallangan ishlab chiqarish quvvatlarini jadal rivojlantirishni investitsiyalar bilan ta'minlash;

investitsiya jarayonlari ishtirokchilarining o'zaro aloqalarini tartibga solib turuvchi qonunchilik bazasini takomillashtirish.

5. Iqtisodiyotni rivojlantirishni asosiy yo'li – loyihalarni yaratish va amalga oshirish

O'zbekistonda amalga oshirilayotgan iqtisodiyotni modernizatsiyalash dasturi asosida 2019-2022 yillarda ko'plab loyihani amalga oshirish nazarda tutilmoqda. Ularning bir qismi innovatsion loyihalar bo'lib, qiymati bir necha o'n milliard dollarga teng.

O'zbekistonda investitsiya siyosatining asosiy tamoyillari bo'lib quyidagilar hisoblanadi:

1. Ishlab chiqarishni texnik jihatdan qurollantirish va modernizatsiyalash, yangi ish o'rinlarini yaratish asosida iqtisodiy o'sish barqarorligini ta'minlash.

2. Vazirliklar, konsernlar, korporatsiyalar va iqtisodiyotning boshqa bo'limlari ishtirokida va adres dasturlariga qat'iy rioya qilgan holda moliyalashtirishning barcha manbalari hisobidan markazlashgan va markazlashmagan kapital qo'yilmalar hajmini aniqlash.

3. Iqtisodiy samaradorlikni taqsimlash maqsadida yeksportga mo'ljallangan va import o'rnini bosuvchi loyihalar nuqtai nazaridan ustuvor investitsiya takliflari ro'yhatini ishlab chiqish va chuqur yekspertizadan o'tkazishlarni ta'minlash.

4. Iqtisodiyotning turli sohaslarini rivojlantirishda investitsiyalarni amalga oshirish tenderlar asosida o'tkazilishi lozim.

2-mavzu. Loyiha tahlili konsepsiyasi

1. Loyiha nima?

Loyiha cheklangan vaqt davomida hamda belgilangan byudjet bilan oldinga qo'yilgan maqsadlarga erishishga xizmat qiluvchi o'zaro bolangan tadbirlar majmuidir.

Loyihaning asosiy elementlari quyidagilardir:

Loyiha atamasi bilan quyidagi tushunchalar o‘zaro bolangan:

- loyiha davri (bosqichi);
- loyiha tahlili;
- loyihani moliyalashtirish;
- loyiha menejmenti.

Har bir loyihani belgilovchi 4-asosiy omil mavjud:

1. Loyiha ko‘lami (kichik loyiha, megaloyiha)

• kichik loyiha – ko‘lamiga ko‘ra katta bo‘lmagan sodda va cheklangan hajmdagi, (qiymati 15 mln. AQSh dollarigacha bo‘lgan loyihalar);

• megaloyihalar maqsadli dasturlar bo‘lib, maqsadlar umumiyligi, resurslar va vaqt bo‘yicha o‘zaro bog‘langan bir necha loyihani o‘z ichiga oladi. Bunday loyihaning qiymati 15 mln.dollardan 1 mlrd. gacha yoki mehnat sig‘imi 20 mln. kishi soatidan ko‘p bo‘ladi.

2. Amalga oshirish muddatlari (qisqa muddatli, o‘rta muddatli va uzoq muddatli loyihalar).

3. Sifatli (deffektsiz loyiha).

4. Resurslarning cheklanganligi (mul‘tiloyiha).

2.Loyihalarning klassifikatsiyasi

Loyihalarning tahlili va sintezi qulayligi uchun turli xil boshqarish tizimlari turli asoslar bo‘yicha tasniflanishi mumkin.

Loyiha turi (amalga oshirilayotgan loyihaning asosiy faoliyat sohalari bo‘yicha): tashkiliy, iqtisodiy, ijtimoiy va aralash.

Loyiha sinfi (loyiha tarkibi va tizimini hamda uning fan sohasi bo‘yicha): monoloyiha, multiloyiha, megaloyiha. Monoloyiha – bu har xil tur, qurilish va hajmdagi alohida loyihadir.

Loyiha ko‘lami – (loyihaning hajmi, qatnashuvchilar soni va atrof-muhitga ta’sir darajasi bo‘yicha): kichik loyihalar, o‘rta loyihalar, yirik loyihalar, juda yirik loyihalar.

Loyiha davomiyligi (loyihani amalga oshirish vaqti davomiyligi bo‘yicha): qisqa muddatli (3 yilgacha), o‘rta muddatli (5 yildan ortiq).

Loyihalarning murakkabligi (murakkablik darajasi bo‘yicha): oddiy, murakkab, juda murakkab.

Loyiha turi (loyihaning fan sohasi xarakteri bo‘yicha): investitsion, innovatsion, ilmiy-tadqiqot, aralash. Investitsion loyihalarga odatda, investitsion qo‘yilmalarni talab qiluvchi, bosh maqsadi asosiy fondlarni ishlab chiqarish ya’ni yangilash bo‘lgan loyihalar kiritiladi. Innovatsion loyihalarga, tizimlar rivojlanishini ta’minlaydigan, bosh maqsadi yangi texnologiyalarni, nou-xau va boshqa yangiliklarni ishlab chiqish va qo‘llash bo‘lgan loyihalar kiritiladi.

3. Loyiha hayot davrining asosiy bosqichlari

Loyiha yuzaga kelgan vaqtdan toki u tugatilgunga qadar o‘tgan vaqt oraliiga loyihaning hayot davri, loyiha bosib o‘tishi lozim bo‘lgan holatlarga yesa fazalar, bosqichlar deyiladi. **Loyihalar hayot davri** (LHD) ning quyidagi boskichlari farqlanadi:

1. Investitsiya oldi bosqichi.
  - a) investitsiya imkoniyatlarining tahlili;
  - b) dastlabki texnik-iqtisodiy asoslash;
  - v) texnik-iqtisodiy asoslash;
  - g) investitsiya imkoniyatlari to'risida doklad.
2. Investitsiya bosqichi.
  - a) muzokaralar olib borish va shartnomalar tuzish;
  - b) loyihalashtirish;
  - v) qurish (qurilish ishlarini amalga oshirish);
  - g) marketing;
  - d) xodimlarni o'qitish.
3. Ekspluatatsiya bosqichi.
  - a) qabul qilish va ishga tushirish;
  - b) uskunalarni almashtirish (yangilash);
  - v) kengaytirish, innovatsiya.

Mehnat sig'imiga ko'ra LXD ni quyidagicha tasavvur qilish mumkin:

Bosqichlar	Konsepsiya	Rejalash-tirish	Loyihalash-tirish	Qurilish	Yakunlash
Vaqt	3 %	5%	20%	60%	12%

4. Loyiha muhiti

Loyiha muhiti tashqi va ichki muhitlarga bo'linadi. Tashqi muhitni korxonada doirasida o'zgartirib yoki boshqarib bo'lmaydi. Shuning uchun tashqi muhitdan kelib chiqib samarali ichki muhitni yaratish va raqobat qilish zarur bo'ladi.

Korxonada muhiti loyihaga korxonada ichidan bevosita katta ta'sir ko'rsatadi. Tashqi omillarning ham loyihaga ta'siri katta:

Siyosiy xarakteristikalar va omillar: siyosiy barqarorlik; loyihaning hukumat tomonidan qo'llab-quvvatlanishi; jinoyatchilik darajasi; ishtirokchi mamlakatlar bilan savdo balansi; harbiy birlashmalarda ishtirok etish.

Iqtisodiy omillar: milliy xo'jalik strukturasi; javobgarlik va mulkiy huquqlar turlari, jumladan, yer huquqi; tarif va soliqlar, suurtalash; inflyatsiya darajasi va valyuta barqarorligi; bank tizimining rivojlanganligi; investitsiyalar va kapital qo'yilmalar manbalari; tadbirkorlik yerkinligi va xo'jalik mustaqilligi darajasi; bozor infrastrukturasi rivojlanganligi; baholar darajasi; bozorlar holati; savdo, investitsiyalar, ishlab chiqarish vositalari, xom ashyo va mahsulotlar, ishchi kuchi va boshqalar.

Jamiyat – uning xarakteristikalari va omillari: hayot darajasi va sharoitlari, ta'lim darajasi; ko'chib yurish yerkinligi, «kirish-chiqish», mehnat qonuniyligi, chiqish (zabastovka)larni taqiqlash; sog'liqni saqlash va meditsina, dam olish sharoitlari; jamoat tashkilotlari, pressa, televidenie; mahalliy aholini loyihalarga munosabati.

Qonun va huquq: inson huquqlari; tadbirkorlik huquqlari; mulkka egalik huquqlari; suurtalash va imtiyozlar berish to'risidagi qonun va normativ aktlar.

Fan va texnika: fundamental va yordamchi fanlarning rivojlanish darajasi; informatsion texnologiyalar va komp'yuterlashtirish darajasi; sanoat va ishlab chiqarish texnologiyalari; energetik tizimlar; transport tizimlari; aloqa va kommunikatsiya.

Madaniyat: savodxonlik darajasi; tarix, madaniyat, urf-odatlar, din; madaniy talablar; hayot ta'limoti, ish, dam olish, sport va boshqalar.; natijalar sifatiga va mehnat sharoitlariga bo'lgan talablar darajasi.

Tabiiy va ekologik omillar: tabiiy iqlim sharoitlari; harorat, yoinlar, namlik, shamollar, dengiz sathidan balandlik, seysmiklik, landshaft va monografiya va boshqalar; tabiiy resurslar, transport tizimlari bilan aloqa va joylashuv; sifat bo'yicha standartlar; havo yo'llari, suv manbalari va tuproq qatlami; atrof muhitga sanitar talablar; atrof muhitni muhofaza qilish bo'yicha qonunchilik; tendensiyalar tasnifi va ekologik tizimlarning holati: havo, suv va tuproq.

Infrastruktura xarakteristikallari va omillari: transport vositalari. Aloqa va kommunikatsiya, yuk tashish, YeHM tarmoqlari va informatsion tizimlar; energiya ta'minoti; aloqa xizmatlari; xom ashyo va xizmatlar; xo'jalik tarmoqlari, logistika va material texnik ta'minot; sanoat infrastrukturasini; xizmat ko'rsatuvchi tizimlar va boshqalar.

5. Loyiha ob'ektlari va sub'ektlari.

Loyiha rahbari – yuridik shaxs bo'lib, unga buyurtmachi va investor loyihani boshqarishda, ishlarni boshqarishda hisobot beradi: rejalashtirish, nazorat va loyihaning barcha ishtirokchilari ishlarini boshqaradi. Kichik loyihalarda loyiha menedjeri loyihani boshqaradi.

Loyiha jamoasi – maxsus tashkiliy struktura bo'lib, loyiha rahbari tomonidan boshqariladi va loyihani amalga oshirish davrida shakllantiriladi.

Shartnomachi – loyihaning tomoni yoki ishtirokchisi bo'lib, buyurtmachi bilan o'zaro munosabatda bo'ladi, shartnoma bo'yicha ishlarni bajaralishi uchun javobgarlikni o'z bo'yniga oladi – bu loyihaning to'liq yoki bir qismi bo'lishi mumkin.

Subshartnomachi – yuqoriroq darajadagi shartnomachi yoki subshartnomachi bilan shartnoma aloqalariga kirishida. Shartnoma bo'yicha ish va xizmatlarni bajarishga javobgardir.

Loyihalovchi – yuridik shaxs bo'lib, loyiha doirasida loyihaviy izlanish ishlarini shartnoma bo'yicha bajaradi. Loyihaning asosiy shartnomachisi yoki bevosita buyurtmachi bilan shartnoma aloqalariga kirishadi.

Asosiy vositachi – yuridik shaxs bo'lib, uning taklifi buyurtmachi tomonidan qabul qilingan. Shartnoma asosida ishlarni bajaralishiga javobgar.

Ta'minotchilar – subshartnomachilar, ular shartnoma asosida turli xil yetkazib berish ishlari – materiallar, uskunalari, transport vositalari va boshqalarni amalga oshiradi.

Ruxsatnoma beruvchilar – tashkilotlar bo'lib, yer maydoniga egalik qilish huquqi, savdo qilish, ma'lum turdagi ish va xizmatlar va hokozolar uchun ruxsat beradi.

Hukumat tashkilotlari – o'z manfaatlarini loyiha ishtirokchilarida soliq solish yo'li bilan qondiruvchi tomon bo'lib, loyihani amalga oshirish bilan bog'liq.

Yer maydoni egasi – yuridik yoki jismoniy shaxs bo‘lib, loyiha jalb qilingan yer maydoni egasidir. Yerga egalik qilish yoki foydalanish huquqini shartnoma asosida beradi va buyurtmachi bilan aloqaga kirishadi.

Loyihaning yakuniy mahsuloti ishlab chiqaruvchisi – hosil bo‘lgan asosiy foizlardan foydalanishni amalga oshiradi va yakuniy mahsulotni ishlab chiqaradi.

Yakuniy mahsulot iste‘molchilari– yuridik va jismoniy shaxslar bo‘lib, mahsulot sotib oluvchilari va foydalanuvchilaridir, ishlab chiqarilayotgan mahsulot va ko‘rsatilayotgan xizmatlarga talablarni belgilab unga talabni shakllantirishadi.

6. Loyihalar tahlilining mohiyati va vazifalari

Loyihalar tahlili – xarajatlar va daromadlar hamda loyiha bilan bog‘liq bo‘lgan qaltislikni (tavakkalchilikni) tizimli baholash va ochib berish asosida loyihalarni tayyorlash, baholash va tanlab olish usulidir. Loyiha tahlilining katta qismi loyiha davrining dastlabki bosqichida, ya’ni uni qabul qilish yoki qilmaslik to‘risida qaror qabul qilingungacha amalga oshiriladi.

7. Loyihalar tahlili tuzilmasi

Loyiha tahlilida daromadlar va xarajatlar quyidagi 7 nuqtai nazardan turib baholanadi va ular loyiha tahlilining 7 bo‘limini tashkil yetadi.

- ✓ Texnik tahlil: loyiha texnik jihatdan asoslanganmi?
- ✓ Tijorat tahlili: loyiha mahsulotiga bozorda talab bormi?
- ✓ Moliya: moliyaviy jihatdan loyiha yaroqlimi?
- ✓ Loyihaga qilingan xarajatlar undan foydalanuvchi (iste‘molchi) lar hisobiga qoplanadi-mi ?
- ✓ Ekologiya: loyiha atrof-muhitga kanday ta’sir ko‘rsatadi?
- ✓ Institutsional rivojlanish: loyiha uchun mas’ul bo‘lgan tashkilotlar uni amalga oshirish va ekspluatatsiya qilishga qodirmilar?
- ✓ Loyihaning ijtimoiy va madaniy talablarga mosligi: Loyiha mahalliy sharoitlarga moslanganmi? Loyiha aholining ayrim guruhlariga ta’sir ko‘rsatadimi ?
- ✓ Iqtisod: loyihaning ijobiy natijalari uni amalga oshirish va ekspluatatsiya qilish xarajatlaridan ortiqmi? Loyihada tavakkalchilik darajasi qanday?

8. Davlatning iqtisodiy faoliyati va investitsiya loyihalari

Loyiha tahlilining turli bo‘limlari doirasidagi tadqiqotlar loyihaning o‘zaro kelishib olingan vazifalaridan kelib chiqib olib borilishi lozim. Ko‘pincha bu vazifalar, hududdagi mahalliy sharoitlar loyihani amalga oshirishga ko‘rsatadigan ta’sirni hisobga olgan holda alohida sektorlarni rivojlantirish dasturlarini aks yettiradi. Bu vazifalar xarakteriga, shuningdek, quyidagilar ham ta’sir ko‘rsatadi:

- ✓ turli tadbirlarni o‘tkazishni kimga (davlat yoki xususiy sektorga) topshirish to‘risida jamiyatning xohish-irodasi.
- ✓ davlat loyihalari oldiga qo‘yilgan maqsadlar bo‘yicha ijtimoiy guruhlarining o‘zaro kelishuvga erishishiga yordam beruvchi jarayonlar.

3-mavzu. Loyihalarni tayyorlash

1. Loyihalarni tayyorlash tushunchasi

Har qanday loyiha avvalo oya sifatida vujudga keladi. oyaning chuqur tahlil qilinishi, ichki va tashqi omillarni o'rganilishi natijasida uning xaqqoniyligi va hayotiyliги kelib chiqadi.

Korxonaning investitsiya loyihasini korxonaga rahbari va uning yetuk mutaxassislari ishlab chiqishadi. Agar korxonaga mutaxassislarning bilimi va tajribasi yetarli bo'lmasa, professional maslahatchilar xizmatidan foydalaniladi. Agar yirik loyihalar ko'p komponentlarga ega bo'lsa, bunday loyihalarga tayyorlashga xalqaro tajribaga ega bo'lgan yekspertlar va mahalliy mutaxassislar jalb etiladi. Ularning bilim va tajribalari tayyorlangan loyihalarning real va ilmiy asoslanganligini ta'minlaydi.

2. Investitsiya loyihalari hujjatlarini tayyorlash bosqichlari

Investitsiya loyihalarini xalqaro tajribada uchta yirik bosqichga bo'ladilar:

- ✓ investitsiya oldi bosqichi;
- ✓ investitsiya bosqichi;
- ✓ yangidan vujudga kelgan ob'ektlarni ekspluatatsiya qilish bosqichi.

«Loyihalar tahlili» fanining asosiy vazifasi birinchi bosqich to'risida fikr yuritishdir. BMTning YUNIDO nomli bo'limi tomonidan chiqarilgan byulletenida investitsiya oldi bosqichini to'rtta yo'nalishga bo'lib o'rganish tavsiya etiladi.

Bular:

- ✓ investitsiya konsepsiyalarini tanlash;
- ✓ dastlabki (birlamchi) loyihalarni vujudga keltirish;
- ✓ yakuniy loyihani vujudga keltirish va uning texnik-iqtisodiy hamda moliyaviy jihatdan ma'qulligini baholash;
- ✓ loyihaning yakuniy muhokamasi va u bo'yicha ma'lum qarorga kelish.

Investitsiya oldi bosqichida muqobil variantlarga ega bo'lgan bir necha loyihalar o'rganiladi va ulardan samaradorligi pastlari yoki samara bermaydiganlari chiqarib yuboriladi. Bunday loyihalar kelgusi yo'nalishlarda ko'rilmaydi va bu bilan juda katta mablag' tejablinadi. Loyihalarning investitsiya oldi bosqichini quyidagi chizma ko'rinishida ifodalash mumkin.

3. Investitsiya imkoniyatlarini qidirishni tashkil qilish

O'zbekiston Respublikasida innovatsion, investitsion, ijtimoiy va boshqa turdagi loyihalarga investitsiya manba'larini aniqlashdan ko'ra eng avvalo pishiq – puxta ishlangan loyihalarni ishlab chiqarish dolzarb masala bo'lib hisoblanadi.

Investitsiya loyihalari uchun oyalarni qidirish va ular ichida maqbulini tanlab olish juda murakkab hamda mas'uliyatli vazifadir. Birinchidan, bu muammoni yechish uchun loyihani vujudga keltirishdan kim mafaatdor yekanligini bilish zarur. Agar bu loyiha ishlab turgan korxonaga uchun bo'lsa, unda investitsiya konsepsiyasi shu tarmoqda yiilgan tajriba, undagi xodimlarning malakasi, bozor muammolari

ma'lum ma'noda belgilangan bo'ladi. Bu korxonalarni boshqaruvchi idoralar ham investitsiya konsepsiyasini vujudga keltirishda qiynalmaydilar.

4. Loyihalarni birlamchi tayyorlash va biznes rejalarni o'rni

Loyihalarni birlamchi tayyorlash yo'nalishsining asosini biznes - reja tashkil yetadi. Kichik loyihalar uchun biznes-reja birinchi darajali asoslovchi hujjat hisoblansada, katta loyihalarni tayyorlashda oraliq hujjat vazifasini o'taydi, xolos.

Biznes-rejaning yo'nalishi tadbirkorlarga quyidagi vazifalarni hal etishga yordam beradi:

1. Bo'lusi savdo bozori rivojlanishining hajmi va istiqbolini o'rganib chiqish;
2. Bozor uchun kerakli mahsulotlarni ishlab chiqarish xarajatlarini baholash, ishning unumdorligini aniqlash uchun o'z tovarlarini sotish mumkin bo'lgan narxlarni qiyoslash;
3. Uni sotishning dastlabki yillarida to'siqlarini topish;
4. Biznes holatini muntazam nazorat qilish mumkin bo'lgan ko'rsatkichlarni aniqlash.

Biznes-rejaning tarkibi

Har qanday biznes o'z xususiyatlariga ega, binobarin, har qanday vaziyatlarda qulay bo'lgan «standart» reja mavjud bo'lishi yehtimol. Har qanday biznes-rejaning yagona sinalgan tuzish tamoyili mavjud.

Biznes-reja xulosalardan boshlanishi lozim, ularni siz eng oxirgi navbatda yozasiz, lekin aynan ular biznes-rejangizning dastlabki punkti bo'lishi lozim. Xulosa/rezume qisqacha – 2-3 bet atrofida bo'lishi lozim. Rezyume - bu mustaqil reklama hujjatidir, chunki unda biznes-rejangizning asosiy qoidalari, holati mavjud bo'ladi. Bu ko'pgina doimiy investorlar o'qiydigan yagona qism hisoblanadi. Investor yesa, avvalambor quyidagi ma'lumotni bilishni xohlaydi: kredit miqdori, qanday maqsad uchun kerakligi, qoplashning ko'zda tutilgan muddatlari, kim loyihani investitsiyalashni xohlashi, qarzdor qanday shaxsiy mablag'larga ega? Agar rezume aniq, sodda va ishonarli qilib yozilgan bo'lsa investor yoki biznes reja o'qiyotgan yekspert uni barcha saxifalarini o'qishga qiziqadi hamda astoydil o'rganishga kirishadi.

5. Loyihani yakuniy varianti va uning texnik-iqtisodiy hamda moliyaviy jihatdan ma'qulligi

Loyihalarni texnik-iqtisodiy va moliyaviy asoslashda, uning barcha jihatlari (ya'ni texnik, moliyaviy, tijorat jihatlari) bilan bog'liq bo'lgan muammolarni muqobil suratda ko'rib chiqiladi. Bu vazifani faqat iqtisodchilarning o'zlarigina uddalay olmaydilar, shu sababli loyihalarni tayyorlashning bu bosqichida turli sohadagi mutaxassislar guruhi ishtirok etishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Bular:

- ✓ shu tarmoqda ish tajribasiga ega bo'lgan iqtisodchi (iloji bo'lsa mutaxassislar guruhiga iqtisodchi rahbarlik qilishi kerak);

✓ mahsulot realizatsiya qilinadigan bozorni tahlil qiladigan mutaxassis(marketolik);

✓ mahsulot ishlab chiqarish texnologiyasini yaxshi biladigan bir yoki bir necha muhandis-texnolog;

✓ mahsulot xususiyatlarini, uni sotishda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolar, xizmat ko'rsatishni yaxshi biladigan muhandis-konstruktor;

✓ shunga o'xshash ishlab chiqarishlarni barpo etish bilan shuullangan quruvchi-muhandis;

✓ shu turdagi ishlab chiqarishlarda xarajatlar hisobini yuritish bo'yicha mutaxassis.

TIA bo'limlarining taxminiy tuzilmasi quyida keltirilgan:

1. Loyihalarni vujudga keltirish shart-sharoitlari va g'oyasi:

1.1. Loyiha g'oyasining mazmuni.

1.2. Loyiha tashabbuslari.

1.3. Loyiha bo'yicha ma'lumotlar.

2. Bozor tahlili va marketing strategiyasi:

2.1. Umumiy-tisodiy tahlil.

2.2. Marketing bo'yicha izlanishlar.

2.3. Loyiha strategiyasi asoslari.

2.4. Marketing konsepsiyasi.

2.5. Marketing tarmoqlari va xarajatlari.

3. Loyihani resurslar bilan ta'minlanganligi:

3.1. Xom ashyo va materiallar tasnifi (klassifikatsiyasi).

3.2. Materiallarga bo'lgan talabning o'ziga xos xususiyatlari.

3.3. Material resurslar mavjudligi va ularni yetkazib berish.

3.4. Materiallarni yetkazib berishmarketingi.

3.5. Butlovchi mahsulotlar va material resurslar xarajatlari.

4. Loyihalardagi ob'ektlarni joylashadigan o'rni va atrof-muhit:

4.1. Ob'ekt joylashadigan joy tahlili.

4.2. Tabiiy muhit.

4.3. Atrof-muhitning ta'sirini baholash.

4.4. Ijtimoiy-iqtisodiy siyosat.

4.5. Loyihalarning infratuzilmasi holati.

4.6. Loyiha uchun joyni tanlash.

5. Loyihalash va texnologiya:

5.1. Ishlab chiqarish dasturi va quvvatlar.

5.2. Loyiha uchun texnologiya tanlash.

5.3. Loyiha uchun texnologiya sotib olish.

5.4. Loyiha uchun asosiy hujjatlarni tayyorlash.

5.5. Loyiha uchun kerakli mashinalar va uskunalarni tanlash.

5.6. Aholi uchun uy-joy qurish.

5.7. Texnikaviy xizmat ko'rsatishga qo'yiladigan talablar.

- 5.8. Umumiy investitsiya xarajatlarini baholash.
6. Loyihalar ko'rsatilgan korxonani tashkil qilish va boshqa xarajatlar:
  - 6.1. Korxonani boshqarishni tashkil etish.
  - 6.2. Loyihalashni tashkil etish.
  - 6.3. Umumxo'jalik va umumishlab chiqarish xarajatlari.
7. Mehnat resurslari:
  - 7.1. Ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy muhit.
  - 7.2. Xodimlarning toifa bo'yicha mehnat resurslariga talabi.
  - 7.3. Shtat jadvali.
  - 7.4. Xodimlarni o'qitish-o'rgatish va qayta tayyorlash rejasi.
  - 7.5. Xodimlar mehnatiga haq to'lash xarajatlarini baholash.
8. Investitsiya loyihasini amalga oshirishni rejalashtirish:
  - 8.1. Investitsiya loyihasini amalga oshirishni rejalashtirishning maqsadi.
  - 8.2. Loyihalarni amalga oshirish bosqichlari.
  - 8.3. Loyihalarni amalga oshirish grafigi.
  - 8.4. Loyihalarni amalga oshirish byudjeti.
9. Investitsiya loyihalarini moliyaviy tahlili va investitsiyalarni baholash:
  - 9.1. Loyihalar moliyaviy tahlilining maqsadi va vazifalari.
  - 9.2. Loyiha xarajatlarini baholashning tahlili.
  - 9.3. Loyihalarning iqtisodiy samaradorligini baholash uslubi.
  - 9.4. Investitsiya loyihalarini moliyalashtirish.
  - 9.5. Ijobiy TIANi vujudga keltirish uchun loyiha g'oyasi mamlakat va hududdagi umumiy iqtisodiy sharoitlarga mos kelishi kerak.

4-mavzu. Investitsiya loyihalarini moliyaviy-iqtisodiy baholashning uslubiy asoslari

1. Investitsiya loyihalarini tanlashda moliyaviy-iqtisodiy baholashning roli

Har qanday turkumdagi loyihalarni baholashda loxixadan olinadan naf aniqlanadi. Ular pul va pul bulmagan manfaatdorlik bo'lishi mumkin. Avvalo pul ko'rinishidagi manfatlarni hisoblash uslublarini ko'rib o'taylik. Buning uchun investitsiya loyihalariga murojat yetamiz.

Real aktivlarga mablag' sarf qilishning maqbul variantlarini tanlash va asoslab berish jarayonida investitsiya loyihalarini iqtisodiy - moliyaviy baholashning ahamiyati juda katta. Boshqa barcha jihatlari ijobiy bo'lgani holda ham quyidagi shartlarni ta'minlamagan loyiha amalga oshirish uchun qabul qilinmaydi:

1. tovarlarning realizatsiya qilinishidan kelgan daromadlar sarf etilgan xarajatlarni qoplamasa;
2. loyihani mablag' bilan ta'minlaydigan investor o'rtacha foyda me'yoridan kam bo'lmagan rentabelikka erishmasa;
3. investor uchun ma'qul keladigan davr ichida xarajatlar qoplanmasa.

2. Diskontlash haqida tushuncha

Diskontlash – bu iqtisodiyotda XX asrning ikkinchi yarmidan jahon moliyaviy iqtisodiyotiga keng ko‘lamda kirib kelgan yangi nazariya va uslubdir.

Investitsiya loyihalarini baholashning maxsus uslublari vujudga kelishiga sabab, pul mablag‘lari qiymatining vaqt davomida o‘zgarib turishidir. Ya’ni bugungi bir so‘m qiymati bir yil keyin olinadigan bir so‘m qiymati bilan bir xil emas.

Bugungi olingan bir so‘m, kelgusida olinadigan bir so‘mdan qiymat jihatidan kattadir.

Jamg‘armalar ko‘payishining bu modeli murakkab foizlar modeli deyiladi va quyidagicha yozilishi mumkin (1-formula):

$$FV_n = PV \times (1+k)^n$$

Bu yerda: FV (ing. fyuche value) – kelgusi qiymat;

PV (ing. present value) - joriy (bugungi) qiymat;

k - investitsiyalarning daromadlilik darajasi.

n - investitsiyalar harakatda bo‘lib daromad keltirib turadigan muddat.

3. Annuitetning kelgusi qiymati

Investitsiya loyihalarini moliyaviy-iqtisodiy baholash tamoyillarini yaxshiroq tushunib olish uchun moliyaviy operatsiyalarning yana bir, kelajakda ma’lum summani to‘plash uchun har yili pul mablag‘lari to‘lab borilishini ko‘zda tutuvchi turini tahlil qilib ko‘rishimiz zarur. Annuitet (ingl. annuite-yillik to‘lov) deb nomlanadigan bu turdagi operatsiyalarga amortizatsiya fondini jamarish, ya’ni asta-sekin yeskirgan asosiy fondlar o‘rniga yangisini sotib olishga yetarli bo‘lgan pul summasini jamarish misol bo‘la oladi.

Bu hisoblash sxemasini universal’ formula ko‘rinishida tasvirlaymiz

$$FVA_n = A + A \times (1+r)^2 + A \times (1+r)^3 + \dots + A \times (1+r)^n$$

Yoki bu formulani quyidagi ko‘rinishga ham keltirib olish mumkin:

$$FVA_n = A \times \frac{(1+r)^n - 1}{r}$$

FVA_n – annuitetning kelgusi qiymati,

A –yillik to‘lov,

r – foiz stavka,

n – yillar.

4. Annuitetning joriy qiymati

Investitsiya loyihalarini asoslab berish va tahlil qilishning asosini bugun qilinadigan (joriy) xarajatlar bilan kelgusida olinadigan pul tushumlari (pul oqimlari)ni taqqoslash tashkil yetadi. Bu vazifani bajarishga annuitetning joriy qiymatini aniqlashni ko‘zda tutuvchi yondashuv juda yordam beradi. Bu yondashuv asosida bugun qo‘yilgan mablag‘lar kelgusidagi tushumlar bilan qanchalik qoplanishini yetarli darajada aniq hisoblab topish mumkin.

Annuitetning joriy qiymatini quyidagi formula yordamida aniqlash mumkin:

$$PVA = A/(1+r) + A/(1+r)^2 + A/(1+r)^3 + \dots + A/(1+r)^n$$

Yoki bu formulani quyidagi ko‘rinishga ham keltirib olish mumkin:

$$PVA = A \times \frac{1 - (1+r)^{-n}}{r}$$

PVA – annuitetning joriy qiymati,

A –yillik to‘lov,

r – foiz stavka,

n – yillar.

5. Renta qiymati

Investitsiya loyihalarini baholash jarayonida, ba’zida, eng ko‘p qancha miqdorda mablag‘ sarflash mumkin degan savolga javob berishga to‘ri keladi. Bu savolga javob topish uchun muammoga renta tipidaga qo‘yilmalardan olish mumkin bo‘lgan muqobil daromad nuqtai nazaridan yondoshish foydali. Renta tipidagi qo‘yilmalarga banklardagi muddatsiz depozitlar misol bo‘laoladi.

Bu turdagi investitsiyalar annuitetga qarama-qarshi o‘laroq perpetuity(ingl.perpetuity-abadiylik) deb ataladi.

5-mavzu. Investitsiya loyihalarini moliyaviy–iqtisodiy baholashning asosiy usullari

1. Investitsiya loyihalarini moliyaviy-iqtisodiy baholashning mohiyati va usullari

Har qanday investitsiya loyahasini moliyaviy-iqtisodiy baholash mazmunini juda sodda savolga, ya’ni kelgusidagi pul tushumlari hozirgi qilingan xarajatlarni qoplaydimi yoki yo‘qmi, degan savolga javob topish tashkil yetadi.

Rivojlangan bozor iqtisodiyotiga ega mamlakatlarda investitsiyalarni baholashning turli loyihalarga qo‘yilgan mablag‘larning foydaliligini taqqoslashga asoslangan usullari ko‘p qo‘llaniladi. Bunda u yoki bu loyihaga investitsiya qilishning muqobil varianti bo‘lib boshqa ob’ektlarga mablag‘ sarflash, shuningdek mablag‘larni ma’lum foiz bilan bankka qo‘yish yoki ularni qimmatli qo‘zlariga aylantirish imkoniyatlari hisoblanadi.

Investitsiya loyihalarini baholashda besh asosiy uslubdan keng foydalaniladi. O‘z navbatida bu uslublarni ikki guruhga aratish mumkin:

1. Diskontlash konsepsiyasini qo‘llashga asoslangan uslublar:

- sof joriy qiymatni aniqlash uslubi;
- investitsiyalarning rentabellik darajasini aniqlash uslubi;
- ichki foyda me’yorini aniqlash uslubi.

2. Diskontlash konsepsiyasini qo‘llashni ko‘zda tutmagan uslublar:

- investitsiya loyihalariga sarflangan mablag‘larni qoplash davrini aniqlash uslubi;
- investitsiyalarning buxgalteriya rentabelligini aniqlash uslubi.

2. Investitsiya loyihalarini moliyaviy – iqtisodiy baholashda pul oqimlarini diskontlashga asoslangan uslublari

Sof joriy qiymat – NPV (ingl.net present value). Sof joriy qiymat ko‘rsatkichi loyiha amalga oshirilishi natijasida firma boyligi qanchaga ko‘payganini xarakterlaydi.

Sof joriy qiymatga asoslangan holda investitsiyalarni tahlil qilish usuli quyidagi ikkita shartdan kelib chiqadi:

- har qanday korxonaga yoki firma o'z boyliklarini oshirishga harakat qiladi;
- har xil vaqtda sarflangan mablag'lar bir xil qiymatga ega bo'lmaydi.

Sof joriy qiymat quyidagi formula orqali aniqlaniladi:

$$NPV = \sum_{t=1}^n \frac{CF_t}{(1+r)^t} - \sum_{t=1}^n \frac{I_t}{(1+r)^t}$$

Bunda: NPV (Net Present Value) – sof joriy qiymat;

I_t - diskontlangan investitsiya summasi;

CF_t - pul tushumlari;

r – diskont stavka;

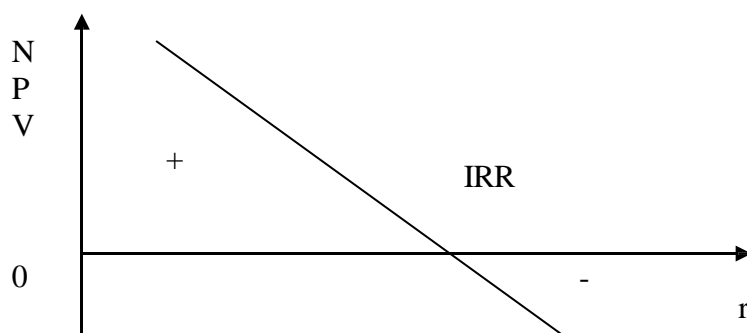
t – davr.

Investitsiya rentabelligi PI (ingl. profitability index) qilingan har bir so'm investitsiyaga qanday darajada foyda olinganligini, yoki investor boyligi qanchaga ko'payganini ifodalaydigan ko'rsatkichdir. Ko'pincha, foyda me'yori, deyiladigan bu ko'rsatkichni quyidagi formula bilan aniqlash mumkin (15-formula):

$$PI = \left[\sum_{t=1}^n \frac{CF_t}{(1+r)^t} \right] / I_0$$

Bunda: I_0 - dastlabki investitsiya summasi;

Ichki foyda me'yori (ingl. Internal rate of return-IRR) - daromadlilikning shunday me'yoriki, unda pul tushumlarining diskontlangan qiymati pul chiqimlarining diskontlangan qiymatiga teng bo'ladi. Boshqacha qilib aytganda, IRR loyiha bo'yicha investitsiyalashdan olingan sof tushumlarning diskontlangan qiymati investitsiyalarning diskontlangan qiymatiga teng bo'lishini ta'minlovchi koeffitsientdir.

$$0 = \sum_{t=1}^n \frac{C_t}{(1+r)^t} - \sum_{t=1}^n \frac{I_t}{(1+r)^t}$$

Bu yerda $r = IRR$.

3. Investitsiya loyihalarini baholashning sodda uslublari

Yendi investitsiya loyihalarini baholashning sodda (statik) usullarini ko'rib chiqamiz. Bu uslublar diskontlash konsepsiyasi paydo bo'lmagan oldin ham keng qo'llanilgan bo'lib, ular yordamida, asosan pul kirimlari va chiqimlarini taqqoslash orqali loyihalarning maqsadga muvofiqligi aniqlanadi.

Investitsiyalarning qoplanish davri PP (ingl. Payback period), bu shunday davrki, bunda dastlabki qilingan investitsiyalar miqdori tiklanadi.

$$PP = I_0 / CF^*_t$$

Bunda: I_0 - dastlabki investitsiya miqdori;

CF^*_t - loyihani amalga oshirish natijasida bir yilda tushadigan mablag'. Bu formula har yillik pul tushumlari bir-biriga teng bo'lgandagina qo'l keladi.

Ko'rsatkichning nomidan xulosa qilish mumkinki, u buxgalteriya hisoboti bo'yicha firma daromadi o'rtacha miqdorini investitsiyalarning o'rtacha miqdoriga nisbatini ifodalaydi.

Bu ko'rsatkich quyidagi formula yordamida aniqlanadi (20-formula):

$$ROI = \frac{YeBIT(1 - T)}{C.y.b. - C.y.o.} \cdot 2$$

Bu yerda: YeBIT (ingl. earnings before interest and tax) - firmaning foiz va soliqlar to'lovlarini amalga oshirgunga qadar (yoki soliq to'lovlaridan keyingi, lekin foiz to'lovlarigacha) bo'lgan foydasi miqdori;

T - soliq stavkasi (koeffitsientda beriladi);

C.y.b., C.y.o. - aktivlarning yil boshidagi va yil oxiridagi qiymati. Bu ikkala miqdor o'rtasidagi farq investitsiya xarajatlari hajmini ko'rsatadi.

6-mazzu. Raqobatlashuvchi investitsiya loyihalarini baholash

1. Raqobatlashuvchi investitsiyalar haqida tushuncha

Investitsiyalar maqbulligini asoslashda qo'llaniladigan ko'rsatkichlar bizni ziddiyatli xulosalarga olib keladi. Barcha mezonlarga ko'ra investitsiyalarning yuqori daromadli bo'lishi kamdan-kam uchraydigan holdir. Buning ustiga bitta investitsiya loyihasning o'zi bir ko'rsatkich (masalan -IRR) bo'yicha o'zaro farq qiluvchi bir necha miqdorlarga ega bo'lishi mumkin. Shu sabab bu mavzuda tahliliy ma'lumotlar ziddiyatli bo'lgan holatlarda (ayniqsa raqobatlashuvchi investitsiyalar sharoitida) qanday qilib investitsion qarorlar qabul qilish to'risida fikr yuritamiz.

Investitsiya Loyihalari o'rtasida raqobat ikki sababga ko'ra yuzaga keladi:

Birinchi, noiqtisodiy harakterdagi sabablarga ko'ra ikki loyiha bir-birini inkor yetadi.

Ikkinchi, byudjetning cheklanganligi sababli ham investitsiyalar o'zaro raqobatlashuvchi bo'lishi mumkin.

2. Muqobil investitsiyalar.

Investitsiyalar bitta natijaga erishishning bir nechta muqobil variantlari mavjud bo'lgan holda yoki qandaydir cheklangan resursning (pul mablag'laridan tashqari) bitta manbasini ishlatganlarida o'zaro inkor etuvchi yoki muqobil bo'lishi mumkin.

Masalan: «Uzsanoatqurilishbank» o‘z filiallarining komp’yuter texnikasi bilan ta’minlash vazifasini hal yetayotganida, unga turli firmalar o‘zaro muqobil bo‘lgan bir nechta investitsiya loyihalarini taklif qilishgan. Toshkent univermagi uchun uning binosini turli firmalarga ijaraga berish to‘risidagi taklif ham o‘zaro inkor qiluvchi loyihalarga misol bo‘ladi. Resurslar cheklanganligi bilan bog‘liq ko‘pgina iqtisodiy masalalar singari muqobil investitsiya loyihalaridan birini tanlash muammosi ham cheklangan vaqt davomida ro‘y beradi, ya’ni shu vaqt davomida resurslarning etishmovchiligi muammosini ham xal etish kerak. Masalan: ishlab chiqarish korxonasi oldida yoki bir sexdagi uskunalarni yangilash yoki yangi sex qurish loyihalaridan birini tanlash muammosi shu davr ichida birdaniga ikki loyihani moliyalashtirish imkoniyati yo‘qligi tufayli yuzaga keladi. Quyidagi misolda muqobil investitsiyalardan birini tanlash jarayonida ro‘y beradigan muammolarni ko‘rib chiqamiz.

3. Investitsiya loyihalarining amal qilish muddatlaridagi farqlar.

Investitsiya loyihalari samaradorligini baholashda diskontlash stavkasini tanlashdan tashqari Loyihalarni amal qilish muddati xam ta’sir ko‘rsatadi. Masalan: transport firmasi ishlatilgan va yana uch-turt yil xizmat qilishi mumkin bo‘lgan yoki 8-10 yil xizmat qiladigan yangi avtomobillarni sotib olishi mumkin.

Investitsiya resurslari cheksiz qayta investitsiyalangan sharoitda Loyihalarini NPVga ko‘ra tafsirlash sharoitida bunday zarurat yuzaga keladi. Buni tushunish uchun transport firmasi bo‘yicha misolga qaytamiz. Ma’lumki, firma to‘rt yil xizmat qiladigan yoki to‘qqiz yil xizmat qiladigan yangi avtomobillarni sotib olishi mumkin. NPVga ko‘ra Loyihalarni oddiy tanlab olish maqsadga muvofiq emas. Chunki, Loyihalarning amal qilish muddati turlicha (to‘rt yildan so‘ng firma yeski mashinalarni hisobdan chiqarib, boshqalarini sotib oladi deb ko‘zda tutilgan). Buning ustiga bu muddatlar karrali emas. Shu sabab hisob-kitoblarni taqqoslashni ta’minlash uchun bu ikki Loyihani bir xil xizmat davrga keltirib olishimiz kerak. Chunki, aynan shu muddat investitsiyalangan aktivlar ikki Loyiha bo‘yicha teng xizmat muddatini o‘tab bo‘ladi. Ko‘rinib turibdiki, bu hisob-kitoblar uzoqqa cho‘ziladi. Shu sabab, bu muammoni yechish uchun soddalashtirishning qulay vositasi yekvivalentli annuitetdan foydalanish kerak. Bu usul ba’zida NPVni yillik hisoblash deb ham aytiladi.(21-formula):

$$YeA=ANPV$$

ANPV(inglizcha- annualized net present value)

Bunday soddalashtirishda taqqoslanayotgan loyihalarda kaltislik darajasi bir xil bo‘lgandagina yul kuyiladi.

YeA ni topish usuli NPVni hisoblash usuliga muvofiq emas. U NPVni maksimallashtirish investitsiya loyihasi tanlashni osonlashtiradi xolos.

Yekvivalent annuitet – darajali, ya’ni unifikatsiya qilingan annuitet bo‘lib, baholanayotgan loyiha bilan bir xil davomiylikka va bu loyihadagi NPV bilan bir xil joriy qiymatga ega. Bunday annuitetni hisoblash formulasi quyidagi ko‘rinishga ega: (22-formula):

$$YeA =NPV / PVA1n,k$$

Bu formulada PMT – YeA, PVA – NPV , bilan almashtirilgan.

4. Xarajatlarga ko‘ra samaradorlikni baholash usuli.

Amaliyotda pul tushumlarini ta‘minlamaydigan loyihalarni baholashga duch kelishimiz mumkin. Masalan, xizmat binosini yoritish uchun kunduzgi yoritish lampalaridan yoki boshqa turdagi yoritish vositalaridan birini tanlash vazifasi turganda shunday holat yuzaga keladi. Bunda firma ma‘lum bir vaqt davomida kam xarajat talab yetadigan yoritish Loyihagini tanlaydi.

Agar biz turli xizmat davrlariga ega loyihalarga duch kelsak, hamda baholanayotgan faoliyatni davom yettirish uchun qayta moliyalash ko‘zda tutilsa, yuqorida ko‘rib chiqilgan yekvivalent annuitetni aniqlash usulidan foydalaniladi. Bunda yekvivalent annuitet – YeAS-yillik yekvivalent xarajatlar deb ataladi.

5. Uskunalarni ta‘mirlash yoki almashtirish haqidagi qarorlarni asoslash.

Bir-birini siqib chiqaradigan investitsiya loyihalaridan birini tanlashdagi muhim holat, mavjud asbob-uskunani remont qilish kerakmi yoki uni yangilash kerakmi degan savolga javob topishdir. Agar firma asbob-uskunalarni remont qilsa bu yangi sotib olishdan ko‘ra kam pul chiqimini ta‘minlaydi, lekin shuni unutmazlik kerakki, yeski asbob-uskunalarning yaroqlilik muddati yangilarinikidan kam bo‘ladi. Bunday holda avvalambor remont qilishga mo‘ljallangan asbob-uskunalar qanaqa xarajatlarni talab qilishini aniqlab olish kerak. Bu xarajatlarga remont sarflari bilan birga yeski uskunalarni sotishdan kelishi mumkin bo‘lgan boy berilgan foyda, ya‘ni likvidatsiya qiymati xam kiritiladi. Tahlilni yekvivalent annuitet yoki yillik yekvivalent xarajatlarni taqqoslash asosida olib borish mumkin.

7-mavzu. Texnik tahlil

1. Loyihalarni texnik tahlil qilishning vazifalari va tarkibi

Texnik tahlil asosiy texnik - iqtisodiy ko‘rsatkichlar yordamida amalga oshiriladi. Jumladan ishlab chiqarish xarajatlari, mahsulotni sifati, mahalliy xom ashyoda mahsulot chiqarish, yangidan ishlab chiqirilgan mahsulot va uning yeksport salohiyati kabi savollar va ko‘rsatkichlar o‘rganiladi.

Texnik tahlilga quyidagilarni ko‘rib chiqish va belgilash kiradi:

- ✓ Texnik va texnologik jihatdan muqobil variantlar.
- ✓ Loyihani joylashtirish o‘rni bo‘yicha muqobil variantlar.
- ✓ Loyiha hajmi.
- ✓ Loyihani amalga oshirish muddatlari.
- ✓ Xom ashyo, ishchi kuchi va boshqa resurslardan foydalanish imkoniyatlari va ularning yetarliligini.
- ✓ Loyiha mahsuloti uchun bozor sig‘imi (hajmi).
- ✓ Ko‘zda tutilmagan omillarni hisobga olgan holda loyiha xarajatlari.

2. Loyihalarni ishlab chiqishning texnik muammolari

Turli loyihalarda uchraydigan texnik muammolar o‘ziga xos bo‘ladi. Ammo ayrim muammolar (barcha loyihalarga bo‘lmasada) ko‘pchilik loyihalarga xos bo‘ladi va ularni identifikatsiya qilish mumkin. Bu muammolar quyidagi kategoriyalarga bo‘linadilar:

mulk shakli; loyiha ko‘lami; amalga oshirish muddatlari hamda texnologiyalarni tanlash va to‘plash.

Loyihalarning komponentlari bo‘yicha turlanishi

Loyiha komponentlari	Xarajatlarga ko‘ra mustaqil	Xarajatlarga ko‘ra bir-birini to‘ldiruvchi	Xarajatlarga ko‘ra bir-birining o‘rnini bosuvchi
Daromadlarga ko‘ra mustaqil	Umumiy NPV mustaqil NPV lar yiindisiga teng	Umumiy NPV mustaqil NPV lar yiindisidan katta	Umumiy NPV mustaqil NPV lar yiindisidan kichik
Daromadlarga ko‘ra bir-birini to‘ldiruvchi	Umumiy NPV mustaqil NPV lar yiindisidan katta	Umumiy NPV alohida NPV lar yiindisidan katta	Aniqlanmagan natija. Birma-bir solishtirib ko‘rish talab etiladi
Daromadlarga ko‘ra bir-birining o‘rnini bosuvchi	Umumiy NPV alohida NPV lar yiindisidan kichik	Aniqlanmagan natija. Birma-bir solishtirib ko‘rish talab etiladi	Umumiy NPV alohida NPV lar yiindisidan kichik

Ko‘pgina ko‘p maqsadli loyihalar xarajatlarga ko‘ra bir-birini to‘ldiruvchi, daromadlarga ko‘ra yesa bir-birini o‘rnini bosuvchi hisoblanadi. Masalan, suorish va gidroelektrostansiya uchun umumiy tuon qurish alohida-alohida tuon qurishga nisbatan kam xarajat talab yetadi. Lekin elektrenergiyasi olish uchun qishda oqizilgan suv suorish uchun foydasiz bo‘lsa, yozda suorish uchun elektrenergiyasi olish ehtiyojlaridan ko‘proq suv oqiziladi. Suv oqizish miqdori GES talablari uchun ham qishloq xo‘jaligi talabi uchun ham zarur bo‘lgan optimal miqdordan ko‘p bo‘ladi.

3. Loyihalarni joylashtirish o‘rni

Loyihaning joylashish o‘rnini belgilovchi omillar turli-tuman bo‘lib, bu omillarni ham tahlil qilish mumkin. Loyiha uchun NPVni maksimallashtiradigan joy eng yaxshi hisoblanadi. Ko‘p hollarda joylashish o‘rnini tanlash ham loyiha ko‘lamini belgilashdagi kabi bir qator jihatlarni hisobga olishni talab yetadi. Masalan, sanoat korxonasi yoki xom ashyo bazasi yaqiniga yoki boshlanich energiya manbai yaqiniga yoki mahsulot bozori yoniga yoki bo‘lmasa tegishli infratuzilmaga yaqin joyda qurilishi mumkin. Har bir variant o‘z afzalliklari va kamchiliklariga ega. Maksimal NPV ni ta‘minlaydigan joylashish o‘rni tanlanishi uchun bu afzalliklar va kamchiliklar baholanishi hamda taqqoslanishi mumkin.

4. Xarajatlardagi o‘zgarishlar

Xarajatlarga va loyihani amalga oshirish grafigiga real baho berish uchun muhandislik va loyiha-konstruktorlik ishlanmalarining aniq bo‘lishi talab etiladi. Noto‘ri berilgan baho iqtisodiy va moliyaviy tahlilda ham noto‘ri yechimlarga olib kelishi mumkin.

Xarajatlar smetasi loyiha turi va mavjud uslublarning imkoniyatidan kelib chiqib mumkin qadar maksimal aniqlikda baholangan bo'lishi kerak. Shuningdek, bunday smeta loyihani moliyalashtirish boshlanishidan ancha oldin tayyor bo'lishi kerak. Loyiha turlariga qarab muhandislik va loyiha-konstruktorlik ishlari hajmi turlicha bo'ladi, masalan, tekis joyda yo'l qurish loyihasi hamda toli joyda yo'l qurish loyihasida. Agar loyihada standart uskunalarni bir necha bor xarid qilish yoki an'anaviy ishlarni bajarish ko'zda tutilgan bo'lsa, muhandislik va loyiha-konstruktorlik ishlariga ketadigan xarajatlar minimal bo'ladi.

Xarajatlar smetasi, odatda, ikki qismdan tashkil topadi:

- ✓ Asosiy smeta.
- ✓ Ko'zda tutilmagan xarajatlar qo'shimcha smetasi.

Asosiy smeta dastlab loyihaning maqsadga muvofiqligini asoslash uchun tuziladi va tuzatib boriladi. U tuzilish paytida loyihaning eng aniq qiymatini aks yettiradi.

Fizik ko'rsatkichlarning ko'zda tutilmagan o'zgarishi. Sotib olinadigan uskunalar soni va turida, bajariladigan ishlar hajmi yoki loyihani amalga oshirish usullarida bo'ladigan o'zgarishlar tufayli loyiha xarajatlarining o'zgarishi fizik ko'rsatkichlarning ko'zda tutilmagan o'zgarishi zahirasida aks yetadi. Bunday o'zgarishlar miqdori va xarakterini doim ham oldindan ko'rib bo'lmaydi. Tabiiy hodisalar, sel, bo'ron, quroqchilik, yer qimirlashlari ko'zda tutilmagan shunday hodisalarga misol bo'la oladi va ularda hech qaysi loyiha to'liq ximoyalanmagan.

5. Loyihani amalga oshirish ishlari grafigi

Loyihaning texnik jihatlarini ishlab chiqish hech bo'lmaganda loyihani amalga oshirishning kim, nimani va qachon bajarilishi ko'rsatib o'tilgan dastlabki rejasini tuzishni o'z ichiga olishi kerak. Bunday faoliyat ba'zida tarmoqli tahlil yoki tanqidiy yo'l uslubida tahlil deb yuritiladi. Oxirgi atama dasturlarni baholash va izohlash uslubi kabi murakkab tizimlarni o'z ichiga oladi. Bu tizimlar bir tadbir boshlanishidan oldin tugallanishi kerak bo'lgan yoki belgilangan muddatda tugallanmay qolishi butun loyiha bo'yicha ishlarning kechikishiga olib kelishi mumkin bo'lgan tadbirlarni aniqlashga mo'ljallangan. Bu tizimlar yirik fuqaro inshootlarini o'z ichiga olgan loyihalarni rejalashtirishning samarali vositasi bo'lsa-da, boshqa loyihalar uchun tadbirlar ketma-ketligini belgilovchi va izohlar bilan to'ldirilgan oddiy kalendar' rejalari ham yetarli hisoblanadi. Har ikkala holda ham o'z vaqtida bajarilishi loyihani amalga oshirishga ta'sir ko'rsatuvchi tadbirlarni aniqlash va ularni tugallashga yetarli vaqtni ta'minlash kerak. Bu tadbirlarni yetarli darajada rejalashtirmaslik oqibatida loyihani rejalashtirish muddatlari cho'zilib ketishi mumkin.

8-mavzu. Ekologik tahlil

1. Nima uchun ekologik tahlil kerak?

O'zbekiston Respublikasida ekologik kapitalga alohida e'tibor qaratiladi. 2010 yildan e'tiboran mamlakat Oliy Majlisida (Parlamentida) ekologik qanot shakllantirildi va qonunchilik palatasi vitse - spikerlaridan biriga O'zbekiston ekologik harakati vakillaridan saylandi.

Tabiiy muhitga ta'sir davlat mego-loyihalarining ko'pincha uchrab turadigan tashqi (eksternal) omillaridan biri hisoblanadi. Masalan, transport tizimlari ko'pincha tabiiy landshaftda to'siqlarni yuzaga keltiradi, yomir oqimi va tabiiy drenaj tarmoqlari xarakterini o'zgartiradi, kasallik tarqalishiga imkoniyat yaratadi va ijtimoiy ofatlarni keltirib chiqarishi mumkin. Shuning uchun loyiha o'rta va uzoq muddatda ham ekologik barqarorlikni ta'minlashi kerak. Sirdaryo viloyatidagi yangi avtomobil yo'li Farona vodiysini mamlakatning arbiy va janubiy viloyatlari bilan bolaydi. Ushbu loyihadan kutilgan iqtisodiy manfaat (yonili sarfi, tonna/kilometrni kamayishi) va ekologik manfaat (havoning ifloslanishi kamayishi, havodan kasallanish qisqarishi va h.k.) qisqa va uzoq muddatli istiqbolda muhim ahamiyatga ega.

2. Ekologik tahlilning vazifalari

Ekologik tahlilning asosiy vazifasi, loyihani amalga oshirish va foydalanish vaqtida atrof-muhitga keltiriladigan potensial zararni aniqlash va uni yumshatish yoki bartaraf etish uchun zaruriy choralarni belgilab olishdir.

Umuman, atrof-muhitga yetkazilayotgan zararni barataraf etish yoki uni rivojlanish sur'atlarini qisqartirmagan holda sezilmaydigan darajagacha kamaytirish yanada muhim muammo hisoblanadi. Atrof-muhit «tabiiy kapitalni» namoyon yetadi. Daryo oqimi, tuproqni tabiiy himoya qilinishi, havo oqimlarning doimo o'zgarib turishi – “tabiiy kapital”dan keladigan foydadir va tabiatni iqtisodiyotni rivojlantirishga bergan xizmatlaridir, ular iqtisodiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlaydi va rabatlantiradi.

3. Ekologiya bo'yicha loyiha-smeta xujjatlarini tayyorlash

Atrof-muhitni muhofaza qilish maqsadlarini ko'zlash loyiha - smeta xarajatlarida o'z aksini topadi. Iqtisodiy rivojlanish muammolarini insonlar tomonidan ilmiy o'rganish kuchayishi bilan, loyihalarning yekosistemaga ta'sirini juda bo'lmaganda minimal xavfsizlik me'yori darajasiga tushirish imkoni paydo bo'ladi. Bu me'yorlarga inson salomatligiga bo'lgan xavf darajasi, atrof-muhitga zararli moddalarni chiqarish me'yorlari va boshqalar misol bo'ladi. Loyihalar yekosistemani muhofaza qilish bo'yicha chet yel mamlakatlari bilan tuzilgan shartnomalar buzilishiga olib kelishi kerak emas.

Ayrim hollarda loyiha ta'sirida ekologik holat salbiy tomonga qarab o'zgarishi va bunga ruxsat berilishi ham mumkin. Masalan, aholi joylashgan joy yaqiniga temir yo'l qurish loyihalashtirilsa va bu loyiha amalga ohsa, shovqin ko'payadi hamda bu aholi yashash tarziga salbiy ta'sir etishi mumkin. Loyihada bu salbiy ta'sirni bartaraf qilish yo'llari bo'lishi kerak. Buning uchun aholini boshqa joyga ko'chirish (bu yesa juda qiyin, chunki odamlar o'zlari o'rganib qolgan joylardan, yaxshiroq sharoit yaratib berilishiga qaramasdan, ko'chishga rozilik bermasliklari mumkin) yoki shovqinni kamaytiradigan, yaxshisi umuman yo'qotadigan moslamalarni uylarga o'rnatish kerak. Bu, albatta, qo'shimcha xarajatlarga olib keladi. Undan tashqari ayrim vaqtlarda aholini kompensatsiya berish yo'li bilan ham rozi qilish mumkin. Masalan, elektrostansiya qurish loyihasi amalga ohsa kompaniya egalari atrofda yashovchi aholiga elektroenergiyani tekinga berishni o'z bo'yniga oladi.

4. Ekologiyani moliyalashtirish manbalari.

Umuman olganda, loyihalarni ekologik tahlil uchun sarf etilgan xarajatlar unchalik katta emas,

Tabiiy muhit faqatgina tabiiy resurslarning manbai bo'lib qolmasdan, shu bilan birga u har xil ekologik xizmatlar ham ko'rsatadi (tuproqni tiklash, chiqindilarni chiritish va h.k.). Tabiatning bu vazifalariga ko'pincha yetarli e'tibor berilmaydi, chunki ularning bozor bahosi mavjud emas. Suv va havoning ifloslanishi natijasida odam organizmidagi o'zgarishlarning salbiy oqibatlarini statistik ma'lumotlar yordamida taxminiy aniqlash mumkin bo'lsada, bu ham ancha qiyin kechadi. Shuning uchun ko'p hollarda bu zararlarni aniqlash uslubi bo'lmaganligi sababli bunday holatdan zarar ko'rgan odamlar tovon puli olmay qoladilar.

Ekologik loyihalar xarajatini umumiy loyihadan foyda ko'radigan shaxslar qoplashi kerak. Agar loyiha davlat tomonidan amalga oshirilsa, xarajatlar manbai davlat byudjeti hisoblanadi. Lekin masalaga bunday yondashuvning o'ziga xos kamchiliklari ham mavjud. Masalan, pirovardda ekologik loyiha tufayli kim manfaatdor yekanligini aniqlash juda qiyin, undan tashqari loyihaning maqsadi yo'qotilgan yoki buzilgan ekologik elementlarni tiklash yoki xavf oldini olish bo'lishi mumkin.

9-mavzu. Ijtimoiy tahlil

1. Ijtimoiy tahlilning mohiyati va tarkibiy qismlari

Loyihalarni tahlil qilishda markaziy masalalardan biri inson omilidir. Loyihalar inson hayotini engilashtirishga va ularning turmush darajasini oshirishga qaratilishi zarur. Loyihalar tahlilida davlat manfatlari va aholining manfatlari birinchi o'rinda turadi.

Investitsiya loyihalarida va tadbirkorlarning biznes rejalarida birinchi galda foyda olish turadi. Loyiha tahlilining yondashuvi Iqtisodiyot vazirligi va Moliya vazirligining yondashuviga tayanadi. Ular loyihalarga davlat manfatlari va aholining manfatlaridan kelib chiqib baho beradilar va xulosa qiladilar. Shu jihatdan ushbu fandagi ijtimoiy tahlil va iqtisodiy tahlilning yondashuvi bir – biriga yaqindir.

Har qanday loyiha samarali amalga oshirilishi uchun ijtimoiy tahlilning ahamiyati va shu nuqtai nazardan chiqarilgan xulosaning o'rni katta.

2. Aholining ijtimoiy-madaniy va demografik xususiyatlari

Ijtimoiy tahlilda ijtimoiy-madaniy va demografik xususiyatlarni to'la xisobga olmaslik jahon mamlakatlari va xaqaro-moliya institutlarining tajribasida loyihalarning samarasiz bo'lishiga sabab bo'lgan. Misol uchun Misrda Nil daryosiga qurilgan Asuan to'g'onini eslab o'tish kifoyadir.

Ijtimoiy tahlilning birinchi bosqichi loyiha yo'naltirilgan aholi guruhi, uning miqdori va tarkibini aniqlashdan iborat.

Loyiha yo'naltirilgan aholining turmush tarzi ko'pincha uni ishlab chiquvchi kishilarning turmush tarzidan farq qiladi. Shu tufayli rejalashtirish jarayonlariga mahalliy aholi jalb etilmasa, loyiha mahalliy sharoitga mos kelmasligi mumkin.

3. Loyiha va mahalliy madaniyat talablar

Ko'p sonli aholiga ta'sir etuvchi loyihalar muvafaqqiyatli bo'lishi uchun ularning ko'pchiligi loyiha maqsadini tushinishlari va uni qo'llab -quvvatlashlari kerak. Shu

tufayli loyhalarni ishlab chiqish va amalga oshirish jarayonida mahalliy qadriyatlar tizimini, urf-odatlar, an'analar, aniqlangan ehtiyojlar va maqsadlarni hisobga olish zarur.

Milliy iqtisodiyot nuqtai nazaridan samarali bo'lgan loyihalar mahalliy aholi uchun tushunarsiz yoki ular fikriga ko'ra, ahamiyatsiz bo'lishi mumkin. Oqibatda loyihalar mahalliy aholi tomonidan qo'llab-quvvatlanmaydi. Ijtimoiy tahlil mahalliy sharoitlarga asoslangan holda loyiha vazifalari va umumiy maqsadlarni mahalliy aholining individual maqsadlari bilan bolash yo'llarini ko'rsatib beradi.

Oilani rejalashtirish masalasida ham mahalliy madaniyatning o'ziga xos xususiyatlari loyiha maqsadiga yoki umumiy maqsadlarga erishishga ta'sir ko'rsatadi. Loyiha natijalari odamlarning loyiha va undan keladigan foyda o'rtasidagi bog'liqlikni qanchalik tushunishiga bog'liq bo'lgan yana bir soha- sog'liqni saqlash sohasidir.

4. Loyihalardan manfaatdorlikni ta'minlash masalalari

Loyiha muvaffaqiyatining yana bir shartining maqsad guruhining loyihada manfaatdorligini, uni qo'llab-quvvatlash va ishtirokini ta'minlashdir. Bu loyihani samarali ekspluatatsiya qilish garovidir. Kishilar o'zgarishlar qilish uchun tavakkalchilikka borishlari va loyiha maqsadlariga erishishlari uchun qilgan kuch-ayratlari o'zini oqlashiga ishonch hosil qilishlari kerak. Loyihada ishtirok etish barcha bosqichlarda va shakllarda bo'lishi mumkin, jumladan:

1. Investitsiyalarni tanlash va rejalashtirish borasida maslahat.
2. Ishchi kuchi bilan ishtirok etish.
3. Moddiy va pul resurslari bilan ishtirok etish;
4. Loyiha bajarilishini kuzatib borish va hokazo.

5. Ijtimoiy loyihalarda xotin-qizlarning roli

O'zbekistonda xotin – qizlarning iqtisodiyotda va jamiyatda tutgan o'rnini yanada yuqori darajaga yetkazish uchun davlat darajasida e'tibor qilinadi. Shu sababli loyixalarni barcha bosqichlarida xotin qizlar masalasiga doimo baho berilishi kerak.

Ko'pincha loyihalar muhokama etilayotganda butun dunyoda xotin-qizlar aholining yarmidan ko'pchiligini tashkil etishi e'tibordan chetda qoladi. Loyihalarda ishtirok etish va ulardan manfaat ko'rishda, jinslar o'rtasida farq borligi, ayollarning iqtisodiy manfaatlari loyihalarda hisobga olinishi shart, chunki bu loyiha muvaffaqiyati garovlaridan biridir. Ko'proq ayollar mehnatiga tayanadigan engil sanoat korxonalarida loyihalarida bu alohida ahamiyat kasb yetadi. Ayollar dunyo buyicha qishloq xo'jaligida ishchi kuchining 50%dan 80%gacha qismini tashkil yetadi. Oilalarda qishloq xo'jaligida band ayollar soni yerkaklarnikidan ko'p. Ular ish kunining uzoqligi yerkaklarniki bilan bir xil.

6. Ijtimoiy tahlilda mutaxassislar masalasi

Loyihalarning yaratilishi bosqichidan samarali amalga oshirilishi bosqichigacha uning muvaffaqiyati birinchi galda loyihada ishtirok yetayotgan mutaxassislarining darajasiga bog'liq.

Ijtimoiy muammolar loyiha davrining turli bosqichlarida yuzaga chiqadi. Loyiha nafaqat salbiy oqibatlarining oldini olish uchun, shuningdek, ijtimoiy o'zgarishlarni

boshlash maqsadida kishilar kuchayratlarini safarbar etishi uchun ham aholi urf-odatlarini, an'analariga moslangan bo'lishi kerak. Ko'pgina ijtimoiy muammolarni aniqlab, mohiyatiga etishning o'ziyoq ularning loyihaga salbiy ta'sirini keskin kamaytirish imkonini beradi.

Professional tayyorgarlik va ijtimoiy tahlil tajribasi potensial ijtimoiy muammolarni aniqlash uchun o'ta zarur. Shu sababli loyiha tahlilida sotsiolog, antropolog kabi mutaxassislar ishtirokini ta'minlash kerak. Turli qishloq xo'jaligi muassasalarining chorvachilik bo'limlarida chorva bilan shuullanuvchi mutaxassislar bo'lgani holda chorvani etishtirish (chorvadorlar) bilan shuullanuvchi mutaxassislarning yo'qligi ko'pgina mamlakatlarda chorvachilik loyihalari samaradorligining pastligi sabablaridan biridir.

10- mavzu. Institutsional tahlil

1. Institutsional tahlilning mohiyati va maqsadlari

Institutsional tahlil loyiha ustida bajariladigan ishlarning eng muhimlaridan biriga aylandi. Loyihalarining natijalari ko'p jihatdan tashkiliy tuzilma sifatiga ham bog'liq. Loyihani amalga oshiruvchi tashkilotlarni o'rganish, ularning boshqaruv imkoniyatlari, shuningdek, markaziy hokimiyatning loyiha uchun mutasaddi bo'lgan tashkilotlarga yordam berishga qanchalik tayyor yekanliklarini baholashga imkon beradi. Yaxshi shakllanmagan, takomillashmagan boshqaruv tuzilmasiga, malakali mutaxassislar, axborot tizimlari va hokazolarga ega bo'lmagan tashkilotlar zimmasiga loyihalarni amalga oshirishni topshirish yoki ular taklif yetgan loyihalarni moliyalashtirish muvaffaqiyatsizlikka olib kelishi mumkin (yoki hech bo'lmaganda qo'shimcha xarajatlarni keltirib chiqaradi).

Institutsional tahlil loyihalarni samarali amalga oshirish va yeksplutatsiya qilishga, shuningdek, mavjud tashkilotlarni mustahkamlash, malakali mutaxassislar bilan to'ldirishga ko'mak berishi lozim.

2. Institutsional tahlil tuzilmasi

Investitsiya loyihalarini institutsional tahlil uchun konkret sharoitlarga tezda moslashtirsa bo'ladigan standart yechimlar yoki modellar deyarli yo'q. Umuman olganda institutsional tahlilga quyidagi vazifalarni bajarish kiradi:

- ✓ loyiha amalga oshiriladigan institutsional shart-sharoitlarni aniqlash va tasvirlab berish;
- ✓ loyihada ishtirok etuvchi tashkilotlarning moddiy va mehnat resurslari, texnik malakasi, tashkiliy tuzilmasi, boshqaruv va ma'muriy imkoniyatlari, moliyaviy ahvoli nuqtai nazaridan kuchli va zaif tomonlarini baholash;

- ✓ qonunlar, siyosat va yo‘riqnomalar o‘zgarishining loyihani amalga oshirish va ekspluatatsiya qilishga yehtimol bo‘lgan ta’sirini baholash;
- ✓ loyihada qatnashuvchi tashkilotlarning zaif jihatlarini bartaraf qilishning muqobil yo‘llarini hamda qonunlar, siyosat va yo‘riqnomalarning loyihaga ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan potensial salbiy ta’siriga qarshi chora-tadbirlarni ilgari surish;
- ✓ tavsiya qilinayotgan tashkiliy o‘zgarishlarni amalga oshirish uchun kerak bo‘lishi mumkin bo‘lgan texnik yordam bo‘yicha takliflarni ilgari surish hamda zarur ishlarni o‘tkazish grafigini ishlab chiqish.

3. Loyiha ishtirokchilari faoliyatidagi doimiy muammolar

Iqtisodiyotni qayta qurish jarayonida ikki muhim institutsional muammo kuzatiladi. Birinchidan, bu mavjud hukumat muassasalarini isloh qilish zarurati, ikkinchidan, yeski tuzumda mavjud bo‘lmagan yangi institutlarni tashkil etish. Masalan, sobiq Sovet Ittifoqi respublikalarida bank tizimi, birjalar va boshqa bir qator institutlar mavjud emas yedi. Bozor iqtisodiyotiga o‘tish ushbu zarurlarni keltirib chiqardi va tijorat banklari, birjalar, lizing kompaniyalari, mikromoliya institutlari kabi yangi bozor institutlari yaratildi.

Iqtisodiy islohotlar, yangi bozor institutlarining yaratilishi shubhasiz, ishsizlik va boshqa ijtimoiy muammolarni keltirib chiqaradi. Xususiy sektor va bandlikning boshqa muqobil sohalari ishga tushguniga qadar yesa ancha uzilish yuzaga keladi. Shu tufayli o‘tish davri iqtisodiyotida institutsional islohotlar ijtimoiy himoya tizimini yaratish bilan birga bormasa, amalga oshirib bo‘lmaydigan vazifaga aylanadi. O‘zbekistonda bozor iqtisodiyotiga bosqichma – bosqich utilishi va bozor iqtisodiyotiga utish tajribasi O‘zbekiston modeli nomi bilan jahonda tan olindi. Bu institutsional rivojlanishning o‘ziga xos va zamonga mos yo‘li bo‘lib tarixda qoldi.

4. Bozor iqtisodiyoti institutlarni tashkil etishga ta’sir etuvchi omillar

Loyihalar bozor iqtisodiyotining samarali rivojlantirish qurolidir. Bu qurolni ishlashi uchun bozor iqtisodiyoti institutlari yaratilishi va mavjudlari ishlab chiqarish kuchlarining talabiga monand o‘zgarib borishi shart.

Zaruriy institutlarni tashkil etish (ayniqsa, rivojlantirish loyihalari bilan bog‘liq hollarda) uch guruh omillar ta’sirida murakkablashadi. Bular:

- ✓ noqulay siyosiy shart-sharoitlarning salbiy ta’siri;
- ✓ loyiha oldiga qo‘yilgan maqsadlarning murakkabligi;
- ✓ loyihaning investitsiyadan keyingi bosqichiga e’tiborsizlik.

Shu tufayli institutsional muammolarni aniqlash, baholash hamda yechish borasida tavsiyalar ishlab chiqish uchun (bu borada umumiy modellar, andozalar yo‘qligini ham e’tiborga olgan holda) sanab o‘tilgan omillarni e’tiborga olish zarur.

5. Loyihalarning investitsiyalardan keyingi bosqichiga e’tiborsizlik

Loyihalarni amalga oshirishdan keyingi bosqichga doim ham yetarlicha e’tibor berilavermaydi. Ko‘pincha bu holat qaror qabul qiluvchi shaxslarning asosiy e’tibori investitsiyalash bosqichiga jamlangani holda, ekspluatatsiya va joriy xizmat masalalari e’tibordan chetda qolishida namoyon bo‘ladi. Buning oqibatida loyihadan olinayotgan daromad kamayadi, asosiy fondlar qisqarib ketadi hamda tashkiliy tuzilma rivojlanishida

jiddiy moliyaviy va boshqaruv muammolari kelib chiqadi. Loyihani amalga oshirishdan manfaatdor bir qancha tashkilotlar va shaxslarni sanab o'tish mumkin (Masalan, xorijiy investorlar, siyosatchilar, kompaniyalar va kasaba uyushmalari). Lekin loyiha tugallanishi bilanoq uni samarali ekspluatatsiya qilish uchun zarur bo'lgan resurlar bilan ta'minlash hamda ma'muriy boshqaruv tizimi tomonidan yetarlicha e'tiborberish borasida muammolar paydo bo'ladi.

11- mavzu. Moliyaviy tahlil

1. Moliyaviy tahlilning mohiyati va turlari

Loyihalarni moliyaviy tahlil qilishning metodologik asoslarini 4-5 mavzularda ko'rib chiqdik. Moliyaviy tahlilda loyihalarning metodologik asoslaridan foydalaniladi va qo'shimcha moliyaviy tahlil uslublari va yo'nalishlari mukammal ko'rib chiqiladi.

Loyihani moliyaviy tahlil qilish bir necha ko'rinishga ega bo'lib, loyiha turiga qarab, ikki yoki undan ko'proq turdagi moliyaviy tahlil amalga oshirilishi mumkin. Moliyaviy tahlil quyidagi turlarni o'z ichiga oladi:

1. Moliyaviy rentabellik tahlili.
2. Moliyalashtirishga ehtiyoj tahlili.
3. Loyihani ekspluatatsiya qiluvchi tashkilotning moliyaviy tahlili.
4. Xarajatlarning qoplanishining tahlili.

Moliyaviy tahlilning sanab o'tilgan turlari qaysi vazifalarga ega bo'lishi, loyihaning moliyaviy jihatdan maqsadga muvofiqligi u qaysi nuqtai nazardan turib ko'rib chiqilayotganligiga bog'liq.

2. Moliyaviy rentabellik tahlili

Moliyaviy rentabellik tahlilining maqsadi loyihaning hayot davri davomida investitsiyalardan keladigan samarani baholashdan iborat. Bu tahlilni ba'zida loyihaning moliyaviy maqsadga muvofiqligi tahlili deb ham yuritiladi. Bu tahlilni o'tkazishning uslubiy asoslari IV-V boblarda ko'rib chiqilgan. Shu asosga tayanilgan holda rentabellik ko'rsatkichlari hisoblab chiqiladi.

Bu tahlil avvalo loyihadagi pul tushumlari va chiqimlari oqimiga asoslangan holda o'tkaziladi va ana shu oqimlar tahlil qilinadi. Bunda e'tibor loyihani amalga oshiruvchi tashkilotlarga(ularning moliyaviy holatiga) emas, balki loyihaning o'ziga qaratiladi. Moliyaviy rentabellik tahlili tovarlar va xizmatlar savdosini amalga oshiruvchi loyihalar uchun o'ta muhim, lekin kommunal xizmat ko'rsatuvchi va davlatdan qisman dotatsiya olib ishlovchi tashkilotlar uchun uncha ham muhim emas.

3. Moliyalashtirishga ehtiyoj tahlili

Loyihaning moliyalashtirishga ehtiyojini aniqlashda avvalo milliy valyuta bilan loyiha xarajatlarini qoplash imkoniyatlari o'rganiladi. Milliy valyuta yordamida loyiha xarajatlari qoplansa loyihaning valyuta bilan bog'liqligi kamayadi va uning xatari

kamayadi. Milliy valyuta bilan xarajatlarni qoplash mutlaqo ilojsiz bo'lgan holda valyuta bilan xarajatlarni qoplanishi rejalashtiriladi. Loyiha Milliy iqtisod manaatlariga mos kelishini albatta hisobga olinishi shart.

Loyihani moliyalashtirish ikki manba' xisobidan amalga oshirilishi mumkin.

1. O'z mablag'lari
2. Qarzga olingan mablag'lar

Eng avvala o'z mablag'lari xisobiga loyihani moliyalashtirish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Bunda investitsiyalashga ketgan mablag'lar aylanma kapitalni kamayishiga va shu bilan bog'liq muammolarga olib kelmasligi kerak.

Moliyalashtirishga ehtiyoj tahlili loyihani investitsiyalash va uni ekspluatatsiya qilish uchun kerak bo'lgan barcha moliyaviy ehtiyojlarni prognoz qilishni o'z ichiga oladi.

4. Loyihani ekspluatatsiya qiluvchi tashkilotning moliyaviy tahlili

Loyihani ekspluatatsiya qiluvchi tashkilotni moliyaviy holati ishonarli va barqaror bo'lishi kerak. Shuning uchun bu masalaga alohida etibor qaratiladi.

Loyihani ekspluatatsiya qiluvchi tashkilotni moliyaviy tahliliga uchta moliyaviy hisobotni tayyorlash, tahlil etish va prognoz qilish kiradi:

- ✓ daromadlar(foйда va zararlar) hisoboti;
- ✓ pul mablag'lari tushumlari va chiqimlari hisoboti;
- ✓ balans hisoboti.

Bu hisobotlar loyihaning butun amalda bo'ladigan davri yoki hech bo'lmaganda uni ekspluatatsiya qilishning dastlabki bir necha yiliga tuziladi.

Moliyaviy holatni baholash uchun qo'llaniladigan koefitsientlar:

Joriy likvidlik koefitsienti = JA/JP

Shu muddatdagi likvidlik koefitsienti = LA/JP

Kritik baholash koefitsienti = $(NP+DQ)/QMM$

Umumiy to'lov qobiliyati koefitsienti = QM/UA

Investitsiyadan foydalanishni baholash koefitsientlar:

Aktivlarning aylanuvchanligi koefitsienti = $Sotuvdan\ tushim/UA$

Doimiy kapitalning aylanuvchanlik koefitsienti = $Sotuvdan\ tushum/DK$

Aksiyadorlik kapitali aylanuvchanligi koefitsienti = $Sotuvdan\ tushum/ AK$

Aylanma kapitalning aylanuvchanlik koefitsienti = $Sotuvdan\ tushum/Aylanma\ kapital$

Rentabellik ko'rsatkichlari:

Umumiy aktivlar rentabelligi = $(SF+F)/UA$

Doimiy kapitalning rentabelligi = $(SF+F)/DK$

Aksiyadorlik kapitalining rentabelligi = SF/AK

Sotish rentabelligi = $SF/Sotishdan\ tushum$

O'z kapitali rentabelligi = $SF/(AK+TF)$

Kapitalning daromadligi = $(SF+F)/O'z\ kapitalining\ uzoq\ muddatli\ qarzlari$

Bu yerda:

A-yuqori likvidli aktivlar;

JP-joriy passivlar;

JA-joriy aktivlar;
TF-taqsimlanmagan foyda;
LA-likvidli aktivlar;
F- kredit(qarz) uchun foiz;
UA-umumiy aktivlar;
NP-naqd pullar;
DQ-debitorlik qarzlari;
QMM-qisqa muddatli majburiyatlar;
DK-doimiy kapital;
AK -aksiyadorlik kapitali;
SF- sof foyda;
M-qarz majburiyatlar.

5. Loyihaning moliyaviy samaradorligini foyda balansi yordamida aniqlashning oddiy usuli

Loyihani birinchi hisobda hisob-kitoblar bilan samaradorligini hisoblashda soddalashgan usulda foyda hisoboti modelidan foydalanib aniqlashimiz mumkin.

Bu jadvaldan ko‘rinib turibdiki loyihaning foydalilik darajasi soliq va kredit foizini to‘lashdan oldingi foyda ko‘rsatkichida ko‘rinadi. Ko‘p hollarda tijorat banklari loyihani samaradorlik darajasini hamda kreditni qaytarib berish quvvatini aniqlashda bu ko‘rsatkich 30% dan yuqori bo‘lishini xohlaydi. Bu ko‘rsatkich qancha yuqori bo‘lsa kreditni qaytarish koeffitsienti yuqori deb tushuniladi.

12- mavzu. Iqtisodiy tahlil

1. Iqtisodiy tahlilning mohiyati. Iqtisodiy tahlilni moliyaviy tahlildan farqli jihatlari

Loyiha O‘zbekiston milliy iqtisodiyotining ustuvor yo‘nalishlariga, iqtisodiy manfaatlariga va xavfsizligiga javob berishi kerak. Shuning uchun iqtisodiy tahlil investitsiya loyihasini umumjamiyat manfaati nuqtai nazaridan o‘rganadi. Iqtisodiy tahlil loyihalarga kengroq yondashib, daromad va xarajatlarni baholashda moliyaviy tahlildan farq qiladi. Umuman, bu tahlilda daromadlar-xarajatlar oqimini baholashda moliyaviy tahlilga qaraganda ikki katta o‘zgarishga yo‘l qo‘yiladi.

Birinchidan, investitsiya loyihasini amalga oshirish bilan bog‘liq bo‘lgan ishlab chiqaruvchilar olgan subsidiyalar soliq to‘lovchilarning to‘lovlari bilan qoplanib ketadi. Ikkinchidan, bir loyihani amalga oshirish ikkinchi bir loyiha uchun resurslar miqdori kamayishiga olib kelishi mumkin. Misol uchun, Samarqand viloyatida 15000 tonna pomidor etishtiriladi. Yevropa texnologiyasida qayta ishlangan pamidor tomat pastasi, agar 110 kg lik asseptek qoplarga qadoqlansa va Yevropaning ISO- 9001 sertifikatini bilan kafolatlangan, loyiha valyuta keltiruvchi loyihaga aylanadi.

Moliyaviy tahlil va iqtisodiy tahlil o‘rtasidagi farqlarni quyidagicha keltirish mumkin:

1. Moliyaviy tahlilda daromad va xarajatlarga nisbatan alohida bozor baholari qo‘llaniladi.

Iqtisodiy tahlilda muqobil ijtimoiy qiymatlar (daromadlar va xarajatlarga nisbatan yashirin baholar, ekologik daromad va xarajatlar, foydalanilmayotgan yoki to‘la foydalanilmayotgan ishlab chiqarish omillari) qo‘llaniladi.

2. Moliyaviy tahlilda kapital xarajatlar loyiha xizmat muddatiga taqsimlab chiqiladi (amortizatsiya).

Iqtisodiy tahlilda yesa kapital xarajatlar foydalanish (ishlatilish) yilidagi bir marotabalik xarajat summasi sifatida hisobga olinadi.

3. Moliyaviy tahlilda soliqlar va turli guruhlar o‘rtasidagi boshqa bir tomonlama to‘lovlar hisobga olinadi. Iqtisodiy tahlilda yesa bu to‘lovlar va soliqlar jamiyat ichidagi transfert to‘lovlari bo‘lgani uchun hisobga olinmaydilar.

4. Moliyaviy tahlilda diskontning xususiy stavkasi qo‘llaniladi.

Iqtisodiy tahlilda loyihalar bo‘yicha daromadlar va xarajatlar oqimlarini daromad darajalariga ko‘ra guruhlar bo‘yicha o‘rganiladi.

2. Iqtisodiy tahlilning yo‘nalishlari. Loyihasiz va loyiha asosida rivojlanishni qiyosiy tahlili

Daromadlar va xarajatlarning tahlili quyidagi tadbirlarni o‘tkazishdan iborat:

1. Loyiha maqsadlarini aniqlash va bosh maqsadning iqtisodiy mazmuni, oqibatlarini anglash;

2. Loyihani baholash chizmasini va bosqichlarini aniqlash;

3. Loyiha natijalari bo‘yicha talabni prognoz qilish;

4. Daromad va xarajatlarning iqtisodiy ko‘rsatkichlarini hisoblash;

5. Rentabellik ko‘rsatkichlarini baholash;

6. Ta’sirchanlik va tavakkal xavfi (qaltislik) darajasini tahlil qilish.

Loyiha maqsadlari uni moliyalashtiruvchi tashkilotning operativ vazifalarini aks yettiradi. Masalan, transport sohasi bo‘yicha loyiha maqsadi transport qatnovi samaradorligini ta’minlash, sanoat loyihasining maqsadi yesa ma’lum turdagi mahsulot ishlab chiqarish hajmini oshirish bo‘lishi mumkin.

3. Iqtisodiy tahlilda yashirin baholar

Jamiyat nuqtai nazaridan qaraganda loyiha mahsulotini sotish yoki resurslarini sotib olish baholari doim ham xarajatlar va daromadlarning maqbul darajasini ko‘rsata olmaydi. Masalan, baholar ularga soliq to‘lashga ketgan xarajatlar qo‘shib yuborilishi natijasida oshirib yuborilishi yoki davlat subsidiyasi ta’sirida pasaytirib yuborilishi mumkin. Iqtisodiy tahlil uchun, ikki yoqlama hisoblashga yo‘l qo‘ymaslik maqsadida, baholarni bu elementlardan tozalash kerak.

Iqtisodiy tahlilda baholarni tozalash uchun hisoblab topilgan, ya’ni boshqacha aytganda yashirin (soyadagi) baholardan foydalaniladi. Yashirin baholarni aniqlashda ichki bozorda baholar yuqorida keltirib chiqaruvchi omillar mavjud bo‘lmagan paytda qanday bo‘lar yedi, degan shartga asoslaniladi. Yashirin baholarni aniqlashning eng oddiy uslubi jahon narhlarini olib, bir necha usullarni qo‘llagan holda, so‘mda qayta hisoblab chiqishdir.

4. Manfatlar va xarajatlarni o‘lchash uslublari va muammolari

Loyihadan olinadigan manfaat (foyda)ni doim ham to'liq miqdoriy baholash mumkin emas. Masalan, loyiha natijasida yo'l harakati xavfsizligi yoki tibbiyot xizmati yaxshilanishi tufayli aholi solii yaxshilanishini baholash juda qiyin. Agar loyiha umumiy foydalanish uchun qulaylik yarasa (tozalash inshootlari, jamoat markazlari) olinadigan manfaatni alohida iste'molchining to'lashga tayyorligi to'risidagi ma'lumotga asoslanib baholab bo'lmaydi. Resurslar hududiy taqsimlanishining yaxshilanishi, mamlakat ichidagi (milliy) integratsiyaning kuchayishi kabi loyihadan olinadigan bir qancha o'lchab bo'lmaydigan manfaatlar mamlakat ichida resurslarni joylashtirishda muhim rol o'ynaydi.

13- mavzu. Loyihalarda noaniqlik va qaltislikni tahlili

1.Loyihalarda noaniqlik va qaltislik tushunchalari.

Loyihalarda noaniqlik va qaltisliklarni aniqlash va ularni boshqarish ularni har bir bosqichida juda muhimdir.

Biz xoxlamagan narsaning, voqeaning sodir bo'lish yehtimolini qaltislik deb ataymiz. Investitsiya loyihalari uchun qaltislik – bu loyihalarda ko'zda tutilgan maqsadlarga erishmaslik yehtimolidir. Buning natijasida investorlarning loyihani moliyalashtirishga bo'lgan qiziqishi pasayadi yoki loyiha umuman qiziqitirmay qolishi mumkin.

Iqtisodiy qaltislik deganda pul ko'rinishida ifodalanishi mumkin bo'lgan turli zararlarning yuzaga kelish yehtimolligi tushuniladi.

Ular quyidagicha bo'lishi mumkin:

✓ Zarar ko'rish xavfi, yehtimolligi mavjud.Qaysidir mahsulotni ishlab chiqarish zarar keltirishi mumkin; Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi sharoitida xatto eng yirik xalqaro kompaniyalar ham ba'zi sohalarini yoki mahsulotlarini ishlab chiqarishni to'xtatib qo'ydi, uni o'rniga ekologik sof va tan - narhi arzon mahsulotlar ishlab chiqarishga utdilar.

✓ Noaniqlik, oldindan ko'ra bilish imkoniyati yo'qligi. Ya'ni bozorning o'rganilmaganligi yoki boshqa sabablar tufayli ma'lum bir loyiha uchun yakuniy moliyaviy natija qanday bo'lishini oldindan aytish qiyin bo'ladi.

Firmada ro'y berishi mumkin bo'lgan qaltisliklar turli xil, lekin asosan ularning ikki turi ko'riladi:

1. Moliyaviy qaltisliklar.
2. Firma xo'jalik faoliyati bilan bog'liq qaltisliklar.

2. Qaltisliklarni boshqarish usullari.

Qaltisliklarni boshqarishning ko'p qo'llaniladigan aniq usullari quyidagilar:

1. Qaltislikdan qochish yoki inkor qilish (Risk avoidance). Kompaniyalar ishida qochish mumkin bo'lmagan katta qaltisliklar mavjud bo'ladi. Bunday qaltisliklarni biroz kamaytirish mumkin, ammo bu ularning ta'sir kuchini kamaytirmaydi.

2. Qaltisni o‘ziga olish (Risk assumption). Uning mohiyati – zararlarni xususiy moliyaviy imkoniyatlar asosida qoplashdir.

3. Qaltislikni oldini olish (Loss prevention). Bu usulda ular yuzaga kelishi yehtimolini kamaytirishga qaratilgan tadbirlar qilinadi.

4. Zararni kamaytirish (Loss reduction). Bu usulning mohiyati zararlarni kamaytirishga qaratilgan.

5. Suurtalash (Incurance). Bu usul qaltislik boshqaruvida eng ko‘p qo‘llaniladigan usullardan biridir.

6. O‘z-o‘zini suurta qilish (Self-insurance) usuli ya’ni zararlarni qoplashga qaratilgan shaxsiy suurta fondlarini tuzishga qaratilgan.

7. Qaltislikni boshqaga o‘tkazish (Risk transfer) usuli shuni anglatadiki firma o‘zidagi yehtimoliy qaltislik , zararni boshqa firmaga o‘tkazadi.

3. Qaltislik uchun mukofot.

Loyiha qaltisligi qanchalik yuqori bo‘lsa, uning daromadli bo‘lish darajasiga talab ham shunchalik yuqori bo‘ladi. Chunki katta qaltislikni olishga faqat katta foyda sabab bo‘lishi mumkin. Shuning uchun qaltislik loyihalarni baholashda diskontlash darajasi oshiriladi, ya’ni haqiqiy foiz stavkasiga «qaltis uchun mukofot» ham qo‘shiladi. NPV, IRR va boshqa ko‘rsatkichlar yangi diskontlash darajasi bo‘yicha hisoblanadi va solishtiriladi. Bu yesa investitsiya loyihalarini baholashda qaltislikni ham hisobga olishga ko‘maklashadi.

4 Loyihalarning qaltislikka chidamliligi tahlili.

Loyihalarning qaltislikka chidamliligi - bu loyihaning zarar ko‘ra boshlash imkoniyatidan qanchalik uzoqligini ko‘rsatuvchi ko‘rsatkichdir. Ya’ni loyihaning rejalashtirilgan yoki mavjud darajasidan ahvol qanchalik yomonlashganda ham loyiha zarar keltirmasligidir. Demak, bu oraliq qancha uzoq bo‘lsa loyihaning qaltisga chidamliligi shuncha yuqori bo‘ladi. Buni aniqlashda quyidagi uchta ko‘rsatkichdan foydalaniladi:

1. Zararsizlik nuqtasi (break-even point);
2. Xavfsizlik chegarasi (margin of safety);
3. Ichki daromad stavkasi (internal rate of return).

Zararsizlik nuqtasi miqdorda =FC / P-VCU

P (price) –bir birlik mahsulot bahosi;

FC (fixed coss) – doimiy xarajatlar;

VCU (variable coss per unit) – bir birlik xarajatga qilinadigan o‘zgaruvchi xarajatlar.

5. Investitsiyalarda qaltislik darajasi.

Investitsiyalashda qaltis deganda investitsiya daromadlarining ko‘zda tutilgan miqdoridan kamayish holati tushuniladi. Daromadlarning o‘zgarishi shkalasi qanchalik keng bo‘lsa, investitsiyalashda qaltislik darajasi shunchalik yuqori bo‘ladi. Investitsiyalashda qaltislik manbaalari bir-biri bilan juda bog‘liq bo‘lganligi sababli ularning qaysi biri daromadga qanchalik ta’sir yetganligini aniqlash juda mushkul. Investitsiyalashda qaltislikning asosiy turlari: ish bilan bog‘liq qaltislik ,

moliyaviy bozor tasodifi xavflari, aholining sotib olish qobiliyati bilan bog'liq bo'lgan moliyaviy xavf, foiz xavfi va boshqalar hisoblanadi.

6. Investitsiyalarda qaltislik darajasini bosqichma-bosqich baholash

Loyiha amalga kiringunga qadar har xil bosqichlardan o'tadi. Har bir bosqichda o'ziga xos qaltis bo'lib, ularni bosqichma-bosqich baholash va barchasining yiindisini topish kerak (8-9 ilovalarga qarang). Oldingi mavzulardan ma'lumki, loyiha quyidagi bosqichlardan iborat:

- ✓ loyihani vujudga keltirishdan oldingi, tayyorlash bosqichi;
- ✓ qurilish: inshoot, uskunalarni qurish, qurilish uchun zarur bo'lgan materiallarni sotib olish va ularni montaj qilish;
- ✓ loyiha asosida vujudga keltirilgan ob'ektni ishga tushurish va uni to'liq quvvatga olib chiqish hamda shu asosda foyda olish.

Hamma hisob-kitoblar ikki martadan, ya'ni:

- ✓ loyihani vujudga keltirish paytida;
- ✓ loyihaning xavfli elementlari aniqlangandan keyin amalga oshiriladi.

Har bir yekspertga yehtimolli xavflar ustida chuqur tahlil ishlarini olib borish topshiriladi va ularga quyidagi baholash tizimidan foydalanish tavsiya etiladi:

- ✓ 0 - xavf yo'q deb qabul kilingan;
- ✓ 25 - xavf asosan yuzaga chiqmaydi;
- ✓ 50 - bu holat hali hech qanday mulohaza yuritishga asos bo'la olmaydi;
- ✓ 75 - har qalay xavf o'z kuchini ko'rsasa kerak;
- ✓ 100 - xavf yuzaga chiqsa kerak.

Yekspertlar baholarining bir-biriga zid kelmasligi quyidagi qoidalarga ko'ra tahlil qilinadi.

1- qoida: ikkita yekspertning fikri orasidagi farq 50 dan oshishi kerak emas.

Max $|a_i - b_i| \leq 50$

Bu yerda: a va v ikkita yekspertning fikri.

Agar yekspertlar soni uchta bo'lsa, birinchi va ikkinchi, birinchi va uchinchi, ikkinchi va uchinchi yekspertlar fikrining natijasi olinadi. Masalan, alohida oddiy xavf bo'yicha uchta yekspert quyidagicha fikr berdi a=0, v=25, s=50, bunda av=25; as=50; vs=25 bu natijalar birinchi qoida talablarini qoniqtiradi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR, JURNALLAR VA INTERNET TARMOG'IDAN OLINGAN TARQATMA MATERIALLAR

1. Guide to Cost-Benefit Analysis of Investment Projects // ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/studies/pdf/cba_guide.pdf
2. Investment Project Analysis // www.beg.utexas.edu/.../Investment%20Project%20Analysis
3. The Economic Appraisal of Investment Projects at the EIB // www.eib.org/attachments/.../economic_appraisal_of_investment_projects_en.pdf

4. Key Areas of Economic Analysis of Investment Projects // www.adb.org/sites/.../key-areas-economic-analysis.pdf
5. Investment Project Financing Economic Analysis // siteresources.worldbank.org/PROJECTS/.../Guidance_Note
6. Picking the Right Projects: Investment Analysis // www.stern.nyu.edu/~adamodar/pdfiles/ovhds/inv.pdf
7. Harvard Business Review// <https://hbr.org/1979/09/risk-analysis-in-capital-investment>
8. Procedia Computer Science // www.sciencedirect.com

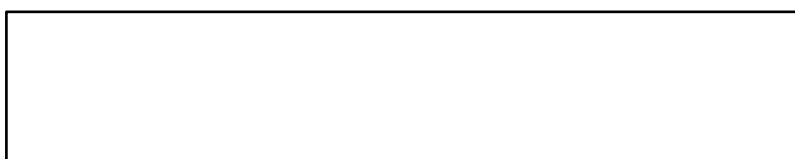

**MAVZULAR BO‘YICHA TAQDIMOT
SLAYDLARI VA VIDEO ROLIQLAR**

Loyihalar tahlili bilan bog'liq iqtisodiy kontseptsiyalar

Reja:

- 1) Investitsiya: mohiyati, asosiy turlari va tarkibi
- 2) Makroiqtisod va investitsiyalar aloqadorligi
- 3) Investitsiyalar tahlilida asoslaniladigan asosiy iqtisodiy kontseptsiyalar
- 4) O'zbekiston investitsiya siyosatining mohiyati va yo'nalishlari
- 5) Iqtisodiyotni rivojlantirishni asosiy yo'li – loyihalarni yaratish va amalga oshirish

Investitsiya: mohiyati, asosiy turlari va tarkibi

Investitsiyalar deganda yangi ishlab chiqarishlarni tashkil etish, ishlab turgan quvvatlarni saqlab turish va rivojlantirish, ishlab chiqarishni texnik tayyorlash, foyda olish hamda (atrof-muhitni muhofaza qilish, ijtimoiy rivojlanish kabi) boshqa yakuniy natijalar olish maqsadida turli dasturlar yoki alohida tadbirga (loyiha)larga sarflanadigan mablag' tushuniladi.

Investitsiya: mohiyati, asosiy turlari va tarkibi

Investitsiyalar o'z ichiga foyda (daromad) olish va ijtimoiy samaraga erishish maqsadida tadbirkorlik va boshqa faoliyat turlariga sarflangan pul mablag'lari, shuningdek, maqsadli bank omonatlari, paylar, aksiyalar, boshqa qimmatbaho qog'ozlar, texnologiyalar, mashina va uskunalalar, litsenziyalar (shu jumladan, tovar belgilari), kreditlar, har qanday boshqa mulk va mulk huquqlarini hamda intellektual boyliklarni oladi.

Investitsiya: mohiyati, asosiy turlari va tarkibi

Tijorat amaliyotida investitsiyalarning quyidagi uch shakli o'zaro farqlanadi:

- fizik aktivlarga qilingan investitsiyalar;
- pul aktivlariga qilingan investitsiyalar;
- nomoddiy aktivlarga qilingan investitsiyalar

Makroiqtisod va investitsiyalar aloqadorligi

Makroiqtisod investitsiyalarni jalb etish uchun eng avvalo muhit yaratadi va investitsiya jarayonini rag'batlantiradi. Makroiqtisodiy nazariyada investitsiyalar - I, uy xo'jaliklarining iste'mol xarajatlari - C, hukumat xarajatlari - G hamda sof eksport xarajatlari - Xn bilan birga jami xarajatlarni (jami talab) tashkil etadi yoki uning bir qismi deb qaraladi. Ya'ni:

$$YAMM = C + I + G + Xn$$

Makroiqtisod va investitsiyalar aloqadorligi

Investitsiya mablag'larining asosiy manbai bo'lib yopiq iqtisodiyot sharoitida mamlakatdagi uy xo'jaliklari jamg'armalari – S_p hamda hukumat jamg'armalari - S_g hisoblanadi.

$$S = S_p + S_g$$

Makroiqtisod va investitsiyalar aloqadorligi

Ochiq iqtisodiyot sharoitida bunga xorijga chiqariladigan mamlakat ichki jamg'armalari bilan xorijdan investitsiyalar va kreditlar ko'rinishida kirib keladigan jamg'armalar o'rtasidagi farq - S_{xn} ham qo'shiladi:

$$S = S_p + S_g + S_{xn}$$

Makroiqtisod va investitsiyalar aloqadorligi

Investitsiyaga talab funksiyasi quyidagi ko'rinishga ega:

$$I_{\text{talab}} = E - dR + nY$$

Bu erda: I_{talab} - iqtisodiyotda investitsiyalarga talab hajmi;

E – foiz stavkasi nolga teng bo'lgandagi investitsiyalarga maksimal talab hajmi;

d – foiz stavkasi o'zgarishiga investitsiyalar hajmi o'zgarishi bog'liqligini ko'rsatuvchi empirik koeffitsient;

R – bank foiz stavkasi;

n – investitsiyalashga cheklangan moyillik;

Y – jami daromad (yalpi milliy mahsulot);

Investitsiyalar tahlilida asoslaniladigan asosiy iqtisodiy kontseptsiyalar

Investitsiyalarni tahlil qilish, ularning samaradorligi darajasini aniqlash bir qancha iqtisodiy kontseptsiyalarga tayanib amalga oshiriladi.

1. Investitsiyalarning firma boyligini oshirishi
2. Pul tushumlari
3. Moliyaviy operatsiyalar

Investitsiyalar tahlilida asoslaniladigan asosiy iqtisodiy kontseptsiyalar

Firma boyligi o'z ichiga firma o'z kapitalining bozor qiymatini (O'KBQ) hamda firma majburiyatlarining bozor (MBQ) qiymatini oladi. Ya'ni:

$$\text{Firma boyligi} = \text{O'KBQ} + \text{MBQ}$$

Investitsiyalar tahlilida asoslaniladigan asosiy iqtisodiy kontseptsiyalar

Pul tushumlari (pul ob'ekt oqimlarining, cash flow) iqtisodiy adabiyotlarimizda yaqindan buyon qo'llanilayotgan atama bo'lib firma tijorat faoliyati natijasida olingan tushumlarni, ya'ni pul kirimlari va chiqimlari ko'rsatadi:

Pul tushumlari quyidagilarni o'z ichiga oladi

1. Asosiy faoliyat bo'yicha:
2. Investitsiyalar bo'yicha:
3. Moliyaviy operatsiyalar bo'yicha:

Investitsiyalar tahlilida asoslaniladigan asosiy iqtisodiy kontseptsiyalar

Buxgalteriya hisobining Amerika standartlari GAAP (Generally Accepted Accounting Principles) atamalaridan foydalansak, pul tushumlarini aniqlash tenglamasi quyidagicha yoziladi:

$$PT = MRT - (JX - A) - FT - S \text{ to'l.}$$

Investitsiyalar tahlilida asoslaniladigan asosiy iqtisodiy kontseptsiyalar

Bu erda: PT – pul tushumlari;
MRT - mahsulot realizatsisidan tushum;
JX - jami xarajatlar;
A - amortizatsiya;
FT - foiz to'lovlari;
S to'l.- to'langan soliqlar

Loyiha tahlili kontseptsiyasi

Reja:

- 1) Loyiha nima?
- 2) Loyihalarning klassifikatsiyasi
- 3) Loyiha hayot davrining asosiy bosqichlari
- 4) Loyiha muhiti
- 5) Loyiha ob'ektlari va sub'ektlari
- 6) Loyihalar tahlilining mohiyati va vazifalari
- 7) Loyihalar tahlili tuzilmasi
- 8) Davlatning iqtisodiy faoliyati va investitsiya loyihalari

Loyiha nima?

Loyiha cheklangan vaqt davomida hamda belgilangan byudjet bilan oldinga qo'yilgan maqsadlarga erishishga xizmat qiluvchi o'zaro bog'langan tadbirlar majmuidir.

Loyiha nima?

Loyihaning asosiy elementlari quyidagilardir:

Loyiha atamasi bilan quyidagi tushunchalar o'zaro bog'langan:

- loyiha davri (bosqichi);
- loyiha tahlili;
- loyiha menejmenti;
- loyihani moliyalashtirish.

Loyiha nima?

Har bir loyihani belgilovchi 4-asosiy omil mavjud:

1. Loyiha ko'lamini (kichik loyiha, megaloyiha)
  - kichik loyiha – ko'lamiga ko'ra katta bo'lmagan sodda va cheklangan hajmdagi, (qiymati 15 mln. AQSH dollarigacha bo'lgan loyihalar);
  - megaloyihalar maqsadli dasturlar bo'lib, maqsadlar umumiyliqi, resurslar va vaqt bo'yicha o'zaro bog'langan bir necha loyihani o'z ichiga oladi.

Loyiha nima?

Bunday loyihaning qiymati 15 mln.dollardan 1 mlrd. gacha yoki mehnat sig'imi 20 mln. kishi soatidan ko'p bo'ladi.

2. Amalga oshirish muddatlari (qisqa muddatli, o'rta muddatli va uzoq muddatli loyihalar).
3. Sifatli (deffektsiz loyiha).
4. Resurslarning cheklanganligi (mul'tiloyiha).

Loyihalarning klassifikatsiyasi

Loyihalarning tahlili va sintezi qulayligi uchun turli xil boshqarish tizimlari turli asoslar bo'yicha tasniflanishi mumkin.

Loyiha turi (amalga oshirilayotgan loyihaning asosiy faoliyat sohalari bo'yicha): tashkiliy, iqtisodiy, ijtimoiy va aralash.

Loyihalarning klassifikatsiyasi

Loyiha sinfi (loyiha tarkibi va tizimini hamda uning fan sohasi bo'yicha): monoloyiha, multiloyiha, megaloyiha. Monoloyiha – bu har xil tur, qurilish va hajmdagi alohida loyihadir.

Loyiha ko'lami – (loyihaning hajmi, qatnashuvchilar soni va atrof-muhitga ta'sir darajasi bo'yicha): kichik loyihalar, o'rta loyihalar, yirik loyihalar, juda yirik loyihalar.

Loyihalarning klassifikatsiyasi

Loyiha davomiyligi (loyihani amalga oshirish vaqti davomiyligi bo'yicha): qisqa muddatli (3 yilgacha), o'rta muddatli (5 yildan ortiq).

Loyihalarning murakkabligi (murakkablik darajasi bo'yicha): oddiy, murakkab, juda murakkab.

Loyihalarning klassifikatsiyasi

Loyiha turi (loyihaning fan sohasi xarakteri bo'yicha): investitsion, innovatsion, ilmiy-tadqiqot, aralash. Investitsion loyihalarga odatda, investitsion qo'yilmalarni talab qiluvchi, bosh maqsadi asosiy fondlarni ishlab chiqarish ya'ni yangilash bo'lgan loyihalar kiritiladi. Innovatsion loyihalarga, tizimlar rivojlanishini ta'minlaydigan, bosh maqsadi yangi texnologiyalarni, nou-xau va boshqa yangiliklarni ishlab chiqish va qo'llash bo'lgan loyihalar kiritiladi.

Loyiha hayot davrining asosiy bosqichlari

Loyiha yuzaga kelgan vaqtdan toki u tugatilgunga qadar o'tgan vaqt oralig'iga loyihaning hayot davri, loyiha bosib o'tishi lozim bo'lgan holatlarga esa fazalar, bosqichlar deyiladi.

Bosqichlar	Kontsepsiya	Rejalash-tirish	Loyihalash-tirish	Qurilish	Yakunlash
Vaqt	3 %	5%	20%	60%	12%

Loyiha muhiti

Loyiha muhiti tashqi va ichki muhitlarga bo'linadi. Tashqi muhitni korxonada o'zgartirib yoki boshqarib bo'lmaydi. SHuning uchun tashqi muhitdan kelib chiqib samarali ichki muhitni yaratish va raqobat qilish zarur bo'ladi

Loyiha ob'ektlari va sub'ektlari

Loyiha rahbari

Loyiha jamoasi

Shartnomachi

Subshartnomachi

Loyihalovchi

Asosiy vositachi

Ta'minotchilar

Ruxsatnoma beruvchilar

Hukumat tashkilotlari

Er maydoni egasi

Loyihaning yakuniy

mahsuloti ishlab

chiqaruvchisi

Yakuniy mahsulot

iste'molchilari

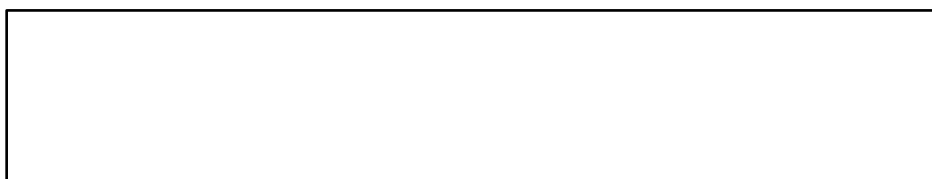
Loyihalar tahlilining mohiyati va vazifalari

Loyihalar tahlili – xarajatlar va daromadlar hamda loyiha bilan bog'liq bo'lgan qaltislikni (tavakkalchilikni) tizimli baholash va ochib berish asosida loyihalarni tayyorlash, baholash va tanlab olish usulidir. Loyiha tahlilining katta qismi loyiha davrining dastlabki bosqichida, ya'ni uni qabul qilish yoki qilmaslik to'g'risida qaror qabul qilingungacha amalga oshiriladi

Loyihalarni tayyorlash

Reja:

- 1) Loyihalarni tayyorlash tushunchasi
- 2) Investitsiya loyihalari hujjatlarini tayyorlash bosqichlari
- 3) Investitsiya imkoniyatlarini qidirishni tashkil qilish
- 4) Loyihalarni birlamchi tayyorlash va biznes rejalarni o'рни
- 5) Loyihani yakuniy varianti va uning texnik-iqtisodiy hamda moliyaviy jihatdan ma'qulligi

Loyihalarni tayyorlash tushunchasi

Har qanday loyiha avvalo g'oya sifatida vujudga keladi. G'oyaning chuqur tahlil qilinishi, ichki va tashqi omillarni o'rganilishi natijasida uning xaqqoniyligi va hayotiyliigi kelib chiqadi.

Korxonaning investitsiya loyihasini korxonra rahbari va uning etuk mutaxassisleri ishlab chiqishadi. Agar korxonra mutaxassislarining bilimi va tajribasi etarli bo'lmasa, professional maslahatchilar xizmatidan foydalaniladi.

Investitsiya loyihalari hujjatlarini tayyorlash bosqichlari

Investitsiya loyihalarini xalqaro tajribada uchta yirik bosqichga bo'ladilar:

- ✓ investitsiya oldi bosqichi;
- ✓ investitsiya bosqichi;
- ✓ yangidan vujudga kelgan ob'ektlarni ekspluatatsiya qilish bosqichi.

Investitsiya loyihalari hujjatlarini tayyorlash bosqichlari

«Loyihalar tahlili» fanining asosiy vazifasi birinchi bosqich to'g'risida fikr yuritishdir. BMTning YUNIDO nomli bo'limi tomonidan chiqarilgan byulletenida investitsiya oldi bosqichini to'rtta yo'nalishga bo'lib o'rganish tavsiya etiladi.

Investitsiya loyihalari hujjatlarini tayyorlash bosqichlari

Bular:

- investitsiya kontseptsiyalarini tanlash;
- dastlabki (birlamchi) loyihalarni vujudga keltirish;
- yakuniy loyihani vujudga keltirish va uning texnik-iqtisodiy hamda moliyaviy jihatdan ma'qulligini baholash;
- loyihaning yakuniy muhokamasi va u bo'yicha ma'lum qarorga kelish.

Investitsiya loyihalari hujjatlarini tayyorlash bosqichlari

Investitsiya oldi bosqichida muqobil variantlarga ega bo'lgan bir necha loyihalar o'rganiladi va ulardan samaradorligi pastlari yoki samara bermaydiganlari chiqarib yuboriladi. Bunday loyihalar kelgusi yo'nalishlarda ko'rilmaydi va bu bilan juda katta mablag' tejablinadi. Loyihalarning investitsiya oldi bosqichini quyidagi chizma ko'rinishida ifodalash mumkin.

Investitsiya imkoniyatlarini qidirishni tashkil qilish

Investitsiya loyihalari uchun g'oyalarni qidirish va ular ichida maqbulini tanlab olish juda murakkab hamda mas'uliyatli vazifadir. Birinchidan, bu muammoni echish uchun loyihani vujudga keltirishdan kim mafaaddor ekanligini bilish zarur. Agar bu loyiha ishlab turgan korxonaga uchun bo'lsa, unda investitsiya kontseptsiyasi shu tarmoqda yig'ilgan tajriba, undagi xodimlarning malakasi, bozor muammolari ma'lum ma'noda belgilangan bo'ladi.

Loyihalarni birlamchi tayyorlash va biznes rejalarni o'рни

Biznes-rejaning yo'nalishi tadbirkorlarga quyidagi vazifalarni hal etishga yordam beradi:

1. Bo'lg'usi savdo bozori rivojlanishining hajmi va istiqbolini o'rganib chiqish;
2. Bozor uchun kerakli mahsulotlarni ishlab chiqarish xarajatlarini baholash, ishning unumdorligini aniqlash uchun o'z tovarlarini sotish mumkin bo'lgan narxlarni qiyoslash;
3. Uni sotishning dastlabki yillarida to'siqlarini topish;
4. Biznes holatini muntazam nazorat qilish mumkin bo'lgan ko'rsatkichlarni aniqlash.

Loyihani yakuniy varianti va uning texnik-iqtisodiy hamda moliyaviy jihatdan ma'qulligi

Loyihalarni texnik-iqtisodiy va moliyaviy asoslashda, uning barcha jihatlari (ya'ni texnik, moliyaviy, tijorat jihatlari) bilan bog'liq bo'lgan muammolarni muqobil suratda ko'rib chiqiladi. Bu vazifani faqat iqtisodchilarning o'zlarigina uddalay olmaydilar, shu sababli loyihalarni tayyorlashning bu bosqichida turli sohadagi mutaxassislar guruhi ishtirok etishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Loyihani yakuniy varianti va uning texnik-iqtisodiy hamda moliyaviy jihatdan ma'qulligi

Bular:

- shu tarmoqda ish tajribasiga ega bo'lgan iqtisodchi (iloji bo'lsa mutaxassislar guruhiga iqtisodchi rahbarlik qilishi kerak);
- mahsulot realizatsiya qilinadigan bozorni tahlil qiladigan mutaxassis(marketolik);
- mahsulot ishlab chiqarish texnologiyasini yaxshi biladigan bir yoki bir necha muhandis-texnolog;

Loyihani yakuniy varianti va uning texnik-iqtisodiy hamda moliyaviy jihatdan ma'qulligi

davomi:

- mahsulot xususiyatlarini, uni sotishda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolar, xizmat ko'rsatishni yaxshi biladigan muhandis-konstruktor;
- shunga o'xshash ishlab chiqarishlarni barpo etish bilan shug'ullangan quruvchi-muhandis;
- shu turdagi ishlab chiqarishlarda xarajatlar hisobini yuritish bo'yicha mutaxassis.

Loyihani yakuniy varianti va uning texnik-iqtisodiy hamda moliyaviy jihatdan ma'qulligi

TIA bo'limlarining taxminiy tuzilmasi quyida keltirilgan:

1. Loyihalarni vujudga keltirish shart-sharoitlari va g'oyasi:
2. Bozor tahlili va marketing strategiyasi:
3. Loyihani resurslar bilan ta'minlanganligi:
4. Loyihalardagi ob'ektlarni joylashadigan o'рни va atrof-muhit:

Loyihani yakuniy varianti va uning texnik-iqtisodiy hamda moliyaviy jihatdan ma'qulligi

5. Loyihalash va texnologiya:
6. Loyihalar ko'rsatilgan korxonani tashkil qilish va boshqa xarajatlar:
7. Mehnat resurslari:
8. Investitsiya loyihasini amalga oshirishni rejalashtirish:
9. Investitsiya loyihalarini moliyaviy tahlili va investitsiyalarni baholash:

Investitsiya loyihalarini moliyaviy-iqtisodiy baholashning uslubiy asoslari

Reja:

- 1) Investitsiya loyihalarini tanlashda moliyaviy-iqtisodiy baholashning roli
- 2) Diskontlash haqida tushuncha
- 3) Annuitetning kelgusi qiymati
- 4) Annuitetning joriy qiymati
- 5) Renta qiymati

Investitsiya loyihalarini tanlashda moliyaviy-iqtisodiy baholashning roli

Har qanday turkumdagi loyihalarni baholashda loxixadan olinadan naf aniqlanadi. Ular pul va pul bulmagan manfaatdorlik bo'lishi mumkin. Avvalo pul ko'rinishidagi manfatlarni hisoblash uslublarini ko'rib o'taylik. Buning uchun investitsiya loyihalariga murojat etamiz

Investitsiya loyihalarini tanlashda moliyaviy-iqtisodiy baholashning roli

Real aktivlarga mablag' sarf qilishning maqbul variantlarini tanlash va asoslab berish jarayonida investitsiya loyihalarini iqtisodiy - moliyaviy baholashning ahamiyati juda katta. Boshqa barcha jihatlari ijobiy bo'lgani holda ham quyidagi shartlarni ta'minlamagan loyiha amalga oshirish uchun qabul qilinmaydi:

Investitsiya loyihalarini tanlashda moliyaviy-iqtisodiy baholashning roli

1. tovarlarning realizatsiya qilinishidan kelgan daromadlar sarf etilgan xarajatlarni qoplamasa;
2. loyihani mablag' bilan ta'minlaydigan investor o'rtacha foyda me'yoridan kam bo'lmagan rentabelikka erishmasa;
3. investor uchun ma'qul keladigan davr ichida xarajatlar qoplanmasa.

Diskontlash haqida tushuncha

Diskontlash – bu iqtisodiyotda XX asrning ikkinchi yarmidan jahon moliyaviy iqtisodiyotiga keng ko'lamda kirib kelgan yangi nazariya va uslubdir.

Investitsiya loyihalarini baholashning maxsus uslublari vujudga kelishiga sabab, pul mablag'lari qiymatining vaqt davomida o'zgarib turishidir. YA'ni bugungi bir so'm qiymati bir yil keyin olinadigan bir so'm qiymati bilan bir xil emas.

Diskontlash haqida tushuncha

Bugungi olingan bir so'm, kelgusida olinadigan bir so'mdan qiymat jihatidan kattadir.

Jamg'armalar ko'payishining bu modeli murakkab foizlar modeli deyiladi va quyidagicha yozilishi mumkin:

$$FV_n = PV \times (1 + k)^n$$

Bu erda: FV (ing. future value) –kelgusi qiymat;

PV (ing. present value) - joriy (bugungi) qiymat;

k - investitsiyalarning daromadlilik darajasi.

n - investitsiyalar harakatda bo'lib daromad keltirib turadigan muddat.

Annuitetning kelgusi qiymati

Investitsiya loyihalarini moliyaviy-iqtisodiy baholash tamoyillarini yaxshiroq tushunib olish uchun moliyaviy operatsiyalarning yana bir, kelajakda ma'lum summani to'plash uchun har yili pul mablag'lari to'lab borilishini ko'zda tutuvchi turini tahlil qilib ko'rishimiz zarur.

Annuitetning kelgusi qiymati

Annuitet (ingl. annuite-yillik to'lov) deb nomlanadigan bu turdagi operatsiyalarga amortizatsiya fondini jamg'arish, ya'ni asta-sekin eskirgan asosiy fondlar o'rniga yangisini sotib olishga etarli bo'lgan pul summasini jamg'arish misol bo'la oladi.

Annuitetning kelgusi qiymati

Bu hisoblash sxemasini universal formula ko'rinishida tasvirlaymiz

$$FVA_n = A + A \times (1+r)^2 + A + A \times (1+r)^3 + \dots + A + A \times (1+r)^n$$

Yoki bu formulani quyidagi ko'rinishga ham keltirib olish mumkin:

$$FVA_n = (A \times (1+r)^n - 1) / r$$

FVA_n – annuitetning kelgusi qiymati,

A – yillik to'lov, r – foiz stavka, n – yillar.

Annuitetning joriy qiymati

Investitsiya loyihalarini asoslab berish va tahlil qilishning asosini bugun qilinadigan (joriy) xarajatlar bilan kelgusida olinadigan pul tushumlari (pul oqimlari)ni taqqoslash tashkil etadi. Bu vazifani bajarishga annuitetning joriy qiymatini aniqlashni ko'zda tutuvchi yondashuv juda yordam beradi. Bu yondashuv asosida bugun qo'yilgan mablag'lar kelgusidagi tushumlar bilan qanchalik qoplanishini etarli darajada aniq hisoblab topish mumkin.

Annuitetning joriy qiymati

Annuitetning joriy qiymatini quyidagi formula yordamida aniqlash mumkin:

$$PVA = A/(1+r) + A/(1+r)^2 + A/(1+r)^3 + \dots + A/(1+r)^n$$

Yoki bu formulani quyidagi ko'rinishga ham keltirib olish mumkin:

$$PVA = (A \times 1 - (1+r)^{-n})/r$$

PVA – annuitetning joriy qiymati,

A – yillik to'lov, r – foiz stavka, n – yillar.

Renta qiymati

Investitsiya loyihalarini baholash jarayonida, ba'zida, eng ko'p qancha miqdorda mablag' sarflash mumkin degan savolga javob berishga to'g'ri keladi. Bu savolga javob topish uchun muammoga renta tipidagi qo'yilmalardan olish mumkin bo'lgan muqobil daromad nuqtai nazaridan yondoshish foydali.

Renta qiymati

Renta tipidagi qo'yilmalarga banklardagi muddatsiz depozitlar misol bo'la oladi.

Bu turdagi investitsiyalar annuitetga qarama-qarshi o'laroq perpetuitet (ingl. perpetuity-abadiylik) deb ataladi.

Investitsiya loyihalarini moliyaviy–iqtisodiy baholashning asosiy usullari

Reja:

- 1) Investitsiya loyihalarini moliyaviy-iqtisodiy baholashning mohiyati va usullari**
- 2) Investitsiya loyihalarini moliyaviy – iqtisodiy baholashda pul oqimlarini diskontlashga asoslangan uslublari**
- 3) Investitsiya loyihalarini baholashning sodda uslublari**

Investitsiya loyihalarini moliyaviy-iqtisodiy baholashning mohiyati va usullari

Har qanday investitsiya loyahasini moliyaviy-iqtisodiy baholash mazmunini juda sodda savolga, ya'ni kelgusidagi pul tushumlari hozirgi qilingan xarajatlarni qoplaydimi yoki yo'qmi, degan savolga javob topish tashkil etadi.

Investitsiya loyihalarini moliyaviy-iqtisodiy baholashning mohiyati va usullari

Rivojlangan bozor iqtisodiyotiga ega mamlakatlarda investitsiyalarni baholashning turli loyihalarga qo'yilgan mablag'larning foydaliligini taqqoslashga asoslangan usullari ko'p qo'llaniladi. Bunda u yoki bu loyihaga investitsiya qilishning muqobil varianti bo'lib boshqa ob'ektlarga mablag' sarflash, shuningdek mablag'larni ma'lum foiz bilan bankka qo'yish yoki ularni qimmatli qog'ozlarga aylantirish imkoniyatlari hisoblanadi

Investitsiya loyihalarini moliyaviy-iqtisodiy baholashning mohiyati va usullari

Investitsiya loyihalarini baholashda besh asosiy uslubdan keng foydalaniladi. O'z navbatida bu uslublarni ikki guruhga aratish mumkin:

1. Diskontlash kontseptsiyasini qo'llashga asoslangan uslublar:

- sof joriy qiymatni aniqlash uslubi;
- investitsiyalarning rentabellik darajasini aniqlash uslubi;
- ichki foyda me'yorini aniqlash uslubi.

Investitsiya loyihalarini moliyaviy-iqtisodiy baholashning mohiyati va usullari

2. Diskontlash kontseptsiyasini qo'llashni ko'zda tutmagan uslublar:

- investitsiya loyihalariga sarflangan mablag'larni qoplash davrini aniqlash uslubi;
- investitsiyalarning buxgalteriya rentabelligini aniqlash uslubi.

Investitsiya loyihalarini moliyaviy – iqtisodiy baholashda pul oqimlarini diskontlashga asoslangan uslublari

Sof joriy qiymat – NPV (ingl.net present value). Sof joriy qiymat ko'rsatkichi loyiha amalga oshirilishi natijasida firma boyligi qanchaga ko'payganini xarakterlaydi. Sof joriy qiymatga asoslangan holda investitsiyalarni tahlil qilish usuli quyidagi ikkita shartdan kelib chiqadi:

- har qanday korxonaga yoki firma o'z boyliklarini oshirishga harakat qiladi;
- har xil vaqtda sarflangan mablag'lar bir xil qiymatga ega bo'lmaydi.

Investitsiya loyihalarini moliyaviy – iqtisodiy baholashda pul oqimlarini diskontlashga asoslangan uslublari

Sof joriy qiymat quyidagi formula orqali aniqlaniladi:

$$NPV = \sum_{t=1}^n \frac{CF_t}{(1+r)^t} - \sum_{t=1}^n \frac{I_t}{(1+r)^t}$$

Bunda: NPV (Net Present Value) – sof joriy qiymat;

I_t - diskontlangan investitsiya summasi;

CF_t - pul tushumlari; r – diskont stavka; t – davr.

Investitsiya loyihalarini moliyaviy – iqtisodiy baholashda pul oqimlarini diskontlashga asoslangan uslublari

Investitsiya rentabelligi PI(ingl. profitability index) qilingan har bir so'm investitsiyaga qanday darajada foyda olinganligini, yoki investor boyligi qanchaga ko'payganini ifodalaydigan ko'rsatkichdir. Ko'pincha, foyda me'yor, deyiladigan bu ko'rsatkichni quyidagi formula bilan aniqlash mumkin.

Investitsiya loyihalarini moliyaviy – iqtisodiy baholashda pul oqimlarini diskontlashga asoslangan uslublari

$$PI = \left[\sum_{t=1}^n \frac{CF_t}{(1+r)^t} \right] / I_0$$

Bunda: I_0 - dastlabki investitsiya summasi.

CF_t - pul tushumlari; r – diskont stavka; t – davr.

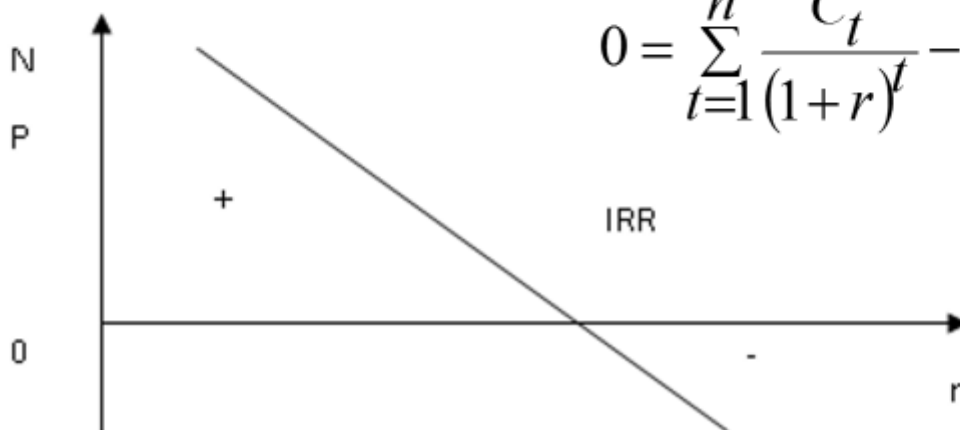
Investitsiya loyihalarini moliyaviy – iqtisodiy baholashda pul oqimlarini diskontlashga asoslangan uslublari

Ichki foyda me'yori (ingl. Internal rate of return-IRR) - daromadlilikning shunday me'yoriki, unda pul tushumlarining diskontlangan qiymati pul chiqimlarining diskontlangan qiymatiga teng bo'ladi. Boshqacha qilib aytganda, IRR loyiha bo'yicha investitsiyalashdan olingan sof tushumlarning diskontlangan qiymati investitsiyalarning diskontlangan qiymatiga teng bo'lishini ta'minlovchi koeffitsientdir.

Investitsiya loyihalarini moliyaviy – iqtisodiy baholashda pul oqimlarini diskontlashga asoslangan uslublari

Bu yerda $r = \text{IRR}$.

$$0 = \sum_{t=1}^n \frac{C_t}{(1+r)^t} - \sum_{t=1}^n \frac{I_t}{(1+r)^t}$$

Investitsiya loyihalarini moliyaviy – iqtisodiy baholashda pul oqimlarini diskontlashga asoslangan uslublari

Endi investitsiya loyihalarini baholashning sodda(statik) usullarini ko'rib chiqamiz. Bu uslublar diskontlash kontseptsiyasi paydo bo'lmadan oldin ham keng qo'llanilgan bo'lib, ular yordamida, asosan pul kirimlari va chiqimlarini taqqoslash orqali loyihalarning maqsadga muvofiqligi aniqlanadi.

Investitsiyalarning qoplanish davri PP (ingl. Payback period), bu shunday davrki, bunda dastlabki qilingan investitsiyalar miqdori tiklanadi

Investitsiya loyihalarini moliyaviy – iqtisodiy baholashda pul oqimlarini diskontlashga asoslangan uslublari

$$PP = I_0 / CF^*_t$$

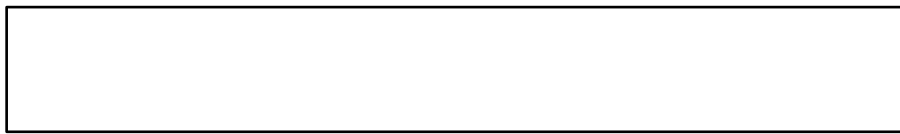
Bunda: I_0 -dastlabki investitsiya miqdori; CF^*_t - loyihani amalga oshirish natijasida bir yilda tushadigan mablag'.

Bu formula har yillik pul tushumlari bir-biriga teng bo'lgandagina qo'l keladi.

Ko'rsatkichning nomidan xulosa qilish mumkinki, u buxgalteriya hisoboti bo'yicha firma daromadi o'rtacha miqdorini investitsiyalarning o'rtacha miqdoriga nisbatini ifodalaydi.

Raqobatlashuvchi investitsiya loyihalarini baholash

Reja:

- 1) Raqobatlashuvchi investitsiyalar haqida tushuncha
- 2) Muqobil investitsiyalar
- 3) Investitsiya loyihalarining amal qilish muddatlaridagi farqlar
- 4) Xarajatlarga ko'ra samaradorlikni baholash usuli.
- 5) Uskunalarni ta'mirlash yoki almashtirish haqidagi qarorlarni asoslash.

Raqobatlashuvchi investitsiyalar haqida tushuncha

Investitsiyalar maqbulligini asoslashda qo'llaniladigan ko'rsatkichlar bizni ziddiyatli xulosalarga olib keladi. Barcha mezonlarga ko'ra investitsiyalarning yuqori daromadli bo'lishi kamdan-kam uchraydigan holdir. Buning ustiga bitta investitsiya loyihasning o'zi bir ko'rsatkich (masalan -IRR) bo'yicha o'zaro farq qiluvchi bir necha miqdorlarga ega bo'lishi mumkin.

Raqobatlashuvchi investitsiyalar haqida tushuncha

SHu sabab bu mavzuda tahliliy ma'lumotlar ziddiyatli bo'lgan holatlarda (ayniqsa raqobatlashuvchi investitsiyalar sharoitida) qanday qilib investitsion qarorlar qabul qilish to'g'risida fikr yuritamiz.

Raqobatlashuvchi investitsiyalar haqida tushuncha

Investitsiya Loyihalari o'rtasida raqobat ikki sababga ko'ra yuzaga keladi:

Birinchi, noiqtisodiy harakterdagi sabablarga ko'ra ikki loyiha bir-birini inkor etadi.

Ikkinchi, byudjetning cheklanganligi sababli ham investitsiyalar o'zaro raqobatlashuvchi bo'lishi mumkin.

Muqobil investitsiyalar

Investitsiyalar bitta natijaga erishishning bir nechta muqobil variantlari mavjud bo'lgan holda yoki qandaydir cheklangan resursning (pul mablag'laridan tashqari) bitta manbasini ishlatganlarida o'zaro inkor etuvchi yoki muqobil bo'lishi mumkin.

Muqobil investitsiyalar

Masalan: «Uzsanoatqurilishbank» o‘z filiallarining komp’yuter texnikasi bilan ta‘minlash vazifasini hal etayotganida, unga turli firmalar o‘zaro muqobil bo‘lgan bir nechta investitsiya loyihalarini taklif qilishgan. Toshkent univermagi uchun uning binosini turli firmalarga ijaraga berish to‘g‘risidagi taklif ham o‘zaro inkor qiluvchi loyihalarga misol bo‘ladi

Investitsiya loyihalarining amal qilish muddatlaridagi farqlar

Investitsiya loyihalari samaradorligini baholashda diskontlash stavkasini tanlashdan tashkari Loyihalarni amal qilish muddati xam ta‘sir ko‘rsatadi. Masalan: transport firmasi ishlatilgan va yana uch-turt yil xizmat qilishi mumkin bo‘lgan yoki 8-10 yil xizmat qiladigan yangi avtomobillarni sotib olishi mumkin.

Investitsiya loyihalarining amal qilish muddatlaridagi farqlar

Investitsiya resurslari cheksiz qayta investitsiyalangan sharoitda Loyihalarini NPVga ko'ra tafsiflash sharoitida bunday zarurat yuzaga keladi. Buni tushunish uchun transport firmasi bo'yicha misolga qaytamiz. Ma'lumki, firma to'rt yil xizmat qiladigan yoki to'qqiz yil xizmat qiladigan yangi avtomobillarni sotib olishi mumkin. NPVga ko'ra Loyihalarni oddiy tanlab olish maqsadga muvofiq emas.

Investitsiya loyihalarining amal qilish muddatlaridagi farqlar

CHunki, Loyihalarning amal qilish muddati turlicha (to'rt yildan so'ng firma eski mashinalarni hisobdan chiqarib, boshqalarini sotib oladi deb ko'zda tutilgan). Buning ustiga bu muddatlar karrali emas. SHu sabab hisob-kitoblarni taqqoslashni ta'minlash uchun bu ikki Loyihani bir xil xizmat davrga keltirib olishimiz kerak. CHunki, aynan shu muddat investitsiyalangan aktivlar ikki Loyiha bo'yicha teng xizmat muddatini o'tab bo'ladi.

Investitsiya loyihalarining amal qilish muddatlaridagi farqlar

Ko'rinib turibdiki, bu hisob-kitoblar uzoqqa cho'ziladi. SHu sabab, bu muammoni echish uchun soddalashtirishning qulay vositasi ekvivalentli annuitetdan foydalanish kerak. Bu usul ba'zida NPVni yillik hisoblash deb ham aytiladi.

$$EA=ANPV$$

ANPV (inglizcha- annualized net present value)

Xarajatlarga ko'ra samaradorlikni baholash usuli

Amaliyotda pul tushumlarini ta'minlamaydigan loyihalarni baholashga duch kelishimiz mumkin. Masalan, xizmat binosini yoritish uchun kunduzgi yoritish lampalaridan yoki boshqa turdagi yoritish vositalaridan birini tanlash vazifasi turganda shunday holat yuzaga keladi. Bunda firma ma'lum bir vaqt davomida kam xarajat talab etadigan yoritish Loyihasini tanlaydi.

Uskunalarni ta'mirlash yoki almashtirish haqidagi qarorlarni asoslash

Bir-birini siqib chiqaradigan investitsiya loyihalaridan birini tanlashdagi muhim holat, mavjud asbob-uskunani remont qilish kerakmi yoki uni yangilash kerakmi degan savolga javob topishdir. Agar firma asbob-uskunalarni remont qilsa bu yangi sotib olishdan ko'ra kam pul chiqimini ta'minlaydi, lekin shuni unutmaslik kerakki, eski asbob-uskunalarning yaroqlilik muddati yangilarinikidan kam bo'ladi.

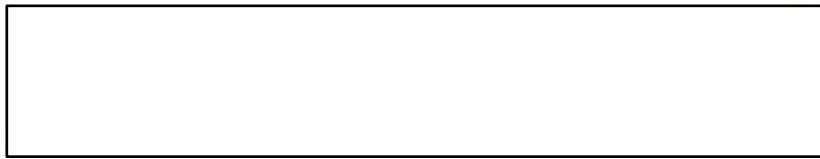

Uskunalarni ta'mirlash yoki almashtirish haqidagi qarorlarni asoslash

Bunday holda avvalambor remont qilishga mo'ljallangan asbob-uskunalar qanaqa xarajatlarni talab qilishini aniqlab olish kerak. Bu xarajatlarga remont sarflari bilan birga eski uskunalarni sotishdan kelishi mumkin bo'lgan boy berilgan foyda, ya'ni likvidatsiya qiymati xam kiritiladi. Tahlilni ekvivalent annuitet yoki yillik ekvivalent xarajatlarni taqqoslash asosida olib borish mumkin

Texnik tahlil

Reja:

- 1) Loyihalarni texnik tahlil qilishning vazifalari va tarkibi
- 2) Loyihalarni ishlab chiqishning texnik muammolari
- 3) Loyihalarni joylashtirish o'рни
- 4) Xarajatlardagi o'zgarishlar
- 5) Loyihani amalga oshirish ishlari grafigi

Loyihalarni texnik tahlil qilishning vazifalari va tarkibi

Texnik tahlil asosiy texnik - iqtisodiy ko'rsatkichlar yordamida amalga oshiriladi. Jumladan ishlab chiqarish xarajatlari, mahsulotni sifati, mahalliy xom ashyoda mahsulot chiqarish, yangidan ishlab chiqirilgan mahsulot va uning eksport salohiyati kabi savollar va ko'rsatkichlar o'rganiladi.

Loyihalarni texnik tahlil qilishning vazifalari va tarkibi

Texnik tahlilga quyidagilarni ko'rib chiqish va belgilash kiradi:

- ❖ Texnik va texnologik jihatdan muqobil variantlar.
- ❖ Loyihani joylashtirish o'рни bo'yicha muqobil variantlar.
- ❖ Loyiha hajmi.

Loyihalarni texnik tahlil qilishning vazifalari va tarkibi

- ❖ Loyihani amalga oshirish muddatlari.
- ❖ Xom ashyo, ishchi kuchi va boshqa resurslardan foydalanish imkoniyatlari va ularning etarlicligini.
- ❖ Loyiha mahsuloti uchun bozor sig'imi (hajmi).
- ❖ Ko'zda tutilmagan omillarni hisobga olgan holda loyiha xarajatlari.

Loyihalarni ishlab chiqishning texnik muammolari

Turli loyihalarda uchraydigan texnik muammolar o'ziga xos bo'ladi. Ammo ayrim muammolar (barcha loyihalarga bo'lmasada) ko'pchilik loyihalarga xos bo'ladi va ularni identifikatsiya qilish mumkin. Bu muammolar quyidagi kategoriyalarga bo'linadilar: mulk shakli; loyiha ko'lami; amalga oshirish muddatlari hamda texnologiyalarni tanlash va to'plash.

Loyihalarni ishlab chiqishning texnik muammolari

Loyihalarning komponentlari bo'yicha turlanishi

Loyiha komponentlari	Xarajatlarga ko'ra mustaqil	Xarajatlarga ko'ra bir-birini to'ldiruvchi	Xarajatlarga ko'ra bir-birining o'rnini bosuvchi
Daromadlarga ko'ra mustaqil	Umumiy NPV mustaqil NPV lar yig'indisiga teng	Umumiy NPV mustaqil NPV lar yig'indisidan katta	Umumiy NPV mustaqil NPV lar yig'indisidan kichik
Daromadlarga ko'ra bir-birini to'ldiruvchi	Umumiy NPV mustaqil NPV lar yig'indisidan katta	Umumiy NPV alohida NPV lar yig'indisidan katta	Aniqlanmagan natija. Birma-bir solishtirib ko'rish talab etiladi
Daromadlarga ko'ra bir-birining o'rnini bosuvchi	Umumiy NPV alohida NPV lar yig'indisidan kichik	Aniqlanmagan natija. Birma-bir solishtirib ko'rish talab etiladi	Umumiy NPV alohida NPV lar yig'indisidan kichik

Loyihalarni ishlab chiqishning texnik muammolari

Ko'pgina ko'p maqsadli loyihalar xarajatlarga ko'ra bir-birini to'ldiruvchi, daromadlarga ko'ra esa bir-birini o'rnini bosuvchi hisoblanadi. Masalan, sug'orish va gidroelektrostantsiya uchun umumiy tug'on qurish alohida-alohida tug'on qurishga nisbatan kam xarajat talab etadi. Lekin elektr energiyasi olish uchun qishda oqizilgan suv sug'orish uchun foydasiz bo'lsa, yozda sug'orish uchun elektr energiyasi olish ehtiyojlaridan ko'proq suv oqiziladi. Suv oqizish miqdori GES talablari uchun ham qishloq xo'jaligi talabi uchun ham zarur bo'lgan optimal miqdordan ko'p bo'ladi.

Loyihalarni joylashtirish o'рни

Loyihaning joylashish o'rnini belgilovchi omillar turli-tuman bo'lib, bu omillarni ham tahlil qilish mumkin. Loyiha uchun NPVni maksimallashtiradigan joy eng yaxshi hisoblanadi. Ko'p hollarda joylashish o'rnini tanlash ham loyiha ko'lamini belgilashdagi kabi bir qator jihatlarni hisobga olishni talab etadi.

Loyihalarni joylashtirish o'рни

Masalan, sanoat korxonasi yoki xom ashyo bazasi yaqiniga yoki boshlang'ich energiya manbai yaqiniga yoki mahsulot bozori yoniga yoki bo'lmasa tegishli infratuzilmaga yaqin joyda qurilishi mumkin. Har bir variant o'z afzalliklari va kamchiliklariga ega. Maksimal NPV ni ta'minlaydigan joylashish o'rnini tanlanishi uchun bu afzalliklar va kamchiliklar baholanishi hamda taqqoslanishi mumkin.

Xarajatlardagi o'zgarishlar

Xarajatlarga va loyihani amalga oshirish grafigiga real baho berish uchun muhandislik va loyiha-konstruktorlik ishlanmalarining aniq bo'lishi talab etiladi. Noto'g'ri berilgan baho iqtisodiy va moliyaviy tahlilda ham noto'g'ri echimlarga olib kelishi mumkin.

Xarajatlardagi o'zgarishlar

Xarajatlar smetasi, odatda, ikki qismdan tashkil topadi:

- Asosiy smeta.
- Ko'zda tutilmagan xarajatlar qo'shimcha smetasi.

Asosiy smeta dastlab loyihaning maqsadga muvofiqligini asoslash uchun tuziladi va tuzatib boriladi. U tuzilish paytida loyihaning eng aniq qiymatini aks ettiradi.

Loyihani amalga oshirish ishlari grafigi

Loyihaning texnik jihatlarini ishlab chiqish hech bo'lmaganda loyihani amalga oshirishning kim, nimani va qachon bajarilishi ko'rsatib o'tilgan dastlabki rejasini tuzishni o'z ichiga olishi kerak. Bunday faoliyat ba'zida tarmoqli tahlil yoki tanqidiy yo'l uslubida tahlil deb yuritiladi. Oxirgi atama dasturlarni baholash va izohlash uslubi kabi murakkab tizimlarni o'z ichiga oladi. Bu tizimlar bir tadbir boshlanishidan oldin tugallanishi kerak bo'lgan yoki belgilangan muddatda tugallanmay qolishi butun loyiha bo'yicha ishlarning kechikishiga olib kelishi mumkin bo'lgan tadbirlarni aniqlashga mo'ljallangan.

Loyihani amalga oshirish ishlari grafigi

Bu tizimlar yirik fuqaro inshootlarini o'z ichiga olgan loyihalarni rejalashtirishning samarali vositasi bo'lsa-da, boshqa loyihalar uchun tadbirlar ketma-ketligini belgilovchi va izohlar bilan to'ldirilgan oddiy kalendar' rejaları ham etarli hisoblanadi. Har ikkala holda ham o'z vaqtida bajarilishi loyihani amalga oshirishga ta'sir ko'rsatuvchi tadbirlarni aniqlash va ularni tugallashga etarli vaqtni ta'minlash kerak. Bu tadbirlarni etarli darajada rejalashtirmaslik oqibatida loyihani rejalashtirish muddatlari cho'zilib ketishi mumkin.

Ekologik tahlil

80 🕒

i.f.n. dotsent Kasimov M.S. ©

Reja:

- 1) Nima uchun ekologik tahlil kerak?
- 2) Ekologik tahlilning vazifalari
- 3) Ekologiya bo'yicha loyiha-smeta xujjatlarini tayyorlash
- 4) Ekologiyani moliyalashtirish manbalari.

Nima uchun ekologik tahlil kerak?

O'zbekiston Respublikasida ekologik kapitalga alohida e'tibor qaratiladi. 2010 yildan e'tiboran mamlakat Oliy Majlisida (Parlamentida) ekologik qanot shakllantirildi va qonunchilik palatasi vitse - spikerlaridan biriga O'zbekiston ekologik harakati vakillaridan saylandi.

Tabiiy muhitga ta'sir davlat mego-loyihalarining ko'pincha uchrab turadigan tashqi (eksternal) omillaridan biri hisoblanadi.

Nima uchun ekologik tahlil kerak?

Masalan, transport tizimlari ko'pincha tabiiy landshaftda to'siqlarni yuzaga keltiradi, yomg'ir oqimi va tabiiy drenaj tarmoqlari xarakterini o'zgartiradi, kasallik tarqalishiga imkoniyat yaratadi va ijtimoiy ofatlarni keltirib chiqarishi mumkin. Shuning uchun loyiha o'rta va uzoq muddatda ham ekologik barqarorlikni ta'minlashi kerak.

Nima uchun ekologik tahlil kerak?

Sirdaryo viloyatidagi yangi avtomobil yo'li Farg'ona vodiysini mamlakatning g'arbiy va janubiy viloyatlari bilan bog'laydi. Ushbu loyihadan kutilgan iqtisodiy manfaat (yonilg'i sarfi, tonna/kilometrni kamayishi) va ekologik manfaat (havoning ifloslanishi kamayishi, havodan kasallanish qisqarishi va h.k.) qisqa va uzoq muddatli istiqbolda muhim ahamiyatga ega.

Ekologik tahlilning vazifalari

Ekologik tahlilning asosiy vazifasi, loyihani amalga oshirish va foydalanish vaqtida atrof-muhitga keltiriladigan potentsial zararni aniqlash va uni yumshatish yoki bartaraf etish uchun zaruriy choralarni belgilab olishdir.

Ekologik tahlilning vazifalari

Umuman, atrof-muhitga etkazilayotgan zararni barataraf etish yoki uni rivojlanish sur'atlarini qisqartirmagan holda sezilmaydigan darajagacha kamaytirish yanada muhim muammo hisoblanadi. Atrof-muhit «tabiiy kapitalni» namoyon etadi. Daryo oqimi, tuproqni tabiiy himoya qilinishi, havo oqimlarning doimo o'zgarib turishi – “tabiiy kapital”dan keladigan foydadir va tabiatni iqtisodiyotni rivojlantirishga bergan xizmatlaridir, ular iqtisodiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlaydi va rag'batlantiradi.

Ekologiya bo'yicha loyiha-smeta xujjatlarini tayyorlash

Atrof-muhitni muhofaza qilish maqsadlarini ko'zlash loyiha - smeta xarajatlarida o'z aksini topadi. Iqtisodiy rivojlanish muammolarini insonlar tomonidan ilmiy o'rganish kuchayishi bilan, loyihalarning ekosistemaga ta'sirini juda bo'lmaganda minimal xavfsizlik me'yori darajasiga tushirish imkoni paydo bo'ladi.

Ekologiya bo'yicha loyiha-smeta xujjatlarini tayyorlash

Bu me'yorlarga inson salomatligiga bo'lgan xavf darajasi, atrof-muhitga zararli moddalarni chiqarish me'yorlari va boshqalar misol bo'ladi. Loyihalar ekosistemani muhofaza qilish bo'yicha chet el mamlakatlari bilan tuzilgan shartnomalar buzilishiga olib kelishi kerak emas.

Ekologiya bo'yicha loyiha-smeta xujjatlarini tayyorlash

Ayrim hollarda loyiha ta'sirida ekologik holat salbiy tomonga qarab o'zgarishi va bunga ruxsat berilishi ham mumkin. Masalan, aholi joylashgan joy yaqiniga temir yo'l qurish loyihalashtirilsa va bu loyiha amalga oshsa, shovqin ko'payadi hamda bu aholi yashash tarziga salbiy ta'sir etishi mumkin

Ekologiya bo'yicha loyiha-smeta xujjatlarini tayyorlash

Loyihada bu salbiy ta'sirni bartaraf qilish yo'llari bo'lishi kerak. Buning uchun aholini boshqa joyga ko'chirish (bu esa juda qiyin, chunki odamlar o'zlari o'rganib qolgan joylardan, yaxshiroq sharoit yaratib berilishiga qaramasdan, ko'chishga rozilik bermasliklari mumkin) yoki shovqinni kamaytiradigan, yaxshisi umuman yo'qotadigan moslamalarni uylarga o'rnatish kerak. Bu, albatta, qo'shimcha xarajatlarga olib keladi. Undan tashqari ayrim vaqtlarda aholini kompensatsiya berish yo'li bilan ham rozi qilish mumkin.

Ekologiyani moliyalashtirish manbalari

Umuman olganda, loyihalarni ekologik tahlil uchun sarf etilgan xarajatlar unchalik katta emas,

Tabiiy muhit faqatgina tabiiy resurslarning manbai bo'lib qolmasdan, shu bilan birga u har xil ekologik xizmatlar ham ko'rsatadi (tuproqni tiklash, chiqindilarni chiritish va h.k.). Tabiatning bu vazifalariga ko'pincha etarli e'tibor berilmaydi, chunki ularning bozor bahosi mavjud emas.

Ekologiyani moliyalashtirish manbalari

Suv va havoning ifloslanishi natijasida odam organizmidagi o'zgarishlarning salbiy oqibatlarini statistik ma'lumotlar yordamida taxminiy aniqlash mumkin bo'lsada, bu ham ancha qiyin kechadi. SHuning uchun ko'p hollarda bu zararlarni aniqlash uslubi bo'lmaganligi sababli bunday holatdan zarar ko'rgan odamlar tovon puli ololmay qoladilar.

Ekologiyani moliyalashtirish manbalari

Ekologik loyihalar xarajatini umumiy loyihadan foyda ko'radigan shaxslar qoplashi kerak. Agar loyiha davlat tomonidan amalga oshirilsa, xarajatlar manbai davlat byudjeti hisoblanadi. Lekin masalaga bunday yondashuvning o'ziga xos kamchiliklari ham mavjud. Masalan, pirovardda ekologik loyiha tufayli kim manfaatdor ekanligini aniqlash juda qiyin, undan tashqari loyihaning maqsadi yo'qotilgan yoki buzilgan ekologik elementlarni tiklash yoki xavf oldini olish bo'lishi mumkin.

Ijtimoiy tahlil

Reja:

- 1) Ijtimoiy tahlilning mohiyati va tarkibiy qismlari
- 2) Aholining ijtimoiy-madaniy va demografik xususiyatlari
- 3) Loyiha va mahalliy madaniyat talablari
- 4) Loyihalardan manfaatdorlikni ta'minlash masalalari
- 5) Ijtimoiy loyihalarda xotin-qizlarning roli
- 6) Ijtimoiy tahlilda mutaxassislar masalasi

Ijtimoiy tahlilning mohiyati va tarkibiy qismlari

Loyihalarni tahlil qilishda markaziy masalalardan biri inson omilidir. Loyihalar inson hayotini engilashtirishga va ularning turmush darajasini oshirishga qaratilishi zarur. Loyihalar tahlilida davlat manfatlari va aholining manfatlari birinchi o'rinda turadi.

Ijtimoiy tahlilning mohiyati va tarkibiy qismlari

Investitsiya loyihalarida va tadbirkorlarning biznes rejalarida birinchi galda foyda olish turadi. Loyiha tahlilining yondashuvi Iqtisodiyot vazirligi va Moliya vazirligining yondashuviga tayanadi. Ular loyihalarga davlat manfatlari va aholining manfatlaridan kelib chiqib baho beradilar va xulosa qiladilar. SHu jihatdan ushbu fandagi ijtimoiy tahlil va iqtisodiy tahlilning yondashuvi bir – biriga yaqindir.

Aholining ijtimoiy-madaniy va demografik xususiyatlari

Ijtimoiy tahlilda ijtimoiy-madaniy va demografik xususiyatlarni to'la xisobga olmaslik jahon mamlakatlari va xaqaro-moliya institutlarining tajribasida loyihalarning samarasiz bo'lishiga sabab bo'lgan. Misol uchun Misrda Nil daryosiga qurilgan Asuan to'g'onini eslab o'tish kifoyadir.

Aholining ijtimoiy-madaniy va demografik xususiyatlari

Ijtimoiy tahlilning birinchi bosqichi loyiha yo'naltirilgan aholi guruhi, uning miqdori va tarkibini aniqlashdan iborat.

Loyiha yo'naltirilgan aholining turmush tarzi ko'pincha uni ishlab chiquvchi kishilarning turmush tarzidan farq qiladi. SHu tufayli rejalashtirish jarayonlariga mahalliy aholi jalb etilmasa, loyiha mahalliy sharoitga mos kelmasligi mumkin

Loyiha va mahalliy madaniyat talablar

Ko'p sonli aholiga ta'sir etuvchi loyihalar muvafaqqiyatli bo'lishi uchun ularning ko'pchiligi loyiha maqsadini tushinishlari va uni qo'llab - quvvatlashlari kerak. SHu tufayli loyihalarni ishlab chiqish va amalga oshirish jarayonida mahalliy qadriyatlar tizimini, urf-odatlar, an'analar, aniqlangan ehtiyojlar va maqsadlarni hisobga olish zarur.

Loyiha va mahalliy madaniyat talablar

Milliy iqtisodiyot nuqtai nazaridan samarali bo'lgan loyihalar mahalliy aholi uchun tushunarsiz yoki ular fikriga ko'ra, ahamiyatsiz bo'lishi mumkin. Oqibatda loyihalar mahalliy aholi tomonidan qo'llab-quvvatlanmaydi. Ijtimoiy tahlil mahalliy sharoitlarga asoslangan holda loyiha vazifalari va umumiy maqsadlarni mahalliy aholining individual maqsadlari bilan bog'lash yo'llarini ko'rsatib beradi.

Loyiha va mahalliy madaniyat talablar

Oilani rejalashtirish masalasida ham mahalliy madaniyatning o'ziga xos xususiyatlari loyiha maqsadiga yoki umumiy maqsadlarga erishishga ta'sir ko'rsatadi. Loyiha natijalari odamlarning loyiha va undan keladigan foyda o'rtasidagi bog'liqlikni qanchalik tushunishiga bog'liq bo'lgan yana bir sohasog'liqni saqlash sohasidir.

Loyihalardan manfaatdorlikni ta'minlash masalalari

Loyiha muvaffaqiyatining yana bir shartining maqsad guruhining loyihada manfaatdorligini, uni qo'llab-quvvatlash va ishtirokini ta'minlashdir. Bu loyihani samarali ekspluatatsiya qilish garovidir. Kishilar o'zgarishlar qilish uchun tavakkalchilikka borishlari va loyiha maqsadlariga erishishlari uchun qilgan kuchg'ayratlari o'zini oqlashiga ishonch hosil qilishlari kerak

Loyihalardan manfaatdorlikni ta'minlash masalalari

Loyihada ishtirok etish barcha bosqichlarda va shakllarda bo'lishi mumkin, jumladan:

1. Investitsiyalarni tanlash va rejalashtirish borasida maslahat.
2. Ishchi kuchi bilan ishtirok etish.
3. Moddiy va pul resurslari bilan ishtirok etish;
4. Loyiha bajarilishini kuzatib borish va hokazo.

Ijtimoiy loyihalarda xotin-qizlarning roli

Ko'pincha loyihalar muhokama etilayotganda butun dunyoda xotin-qizlar aholining yarmidan ko'pchiligini tashkil etishi e'tibordan chetda qoladi. Loyihalarda ishtirok etish va ulardan manfaat ko'rishda, jinslar o'rtasida farq borligi, ayollarning iqtisodiy manfaatlari loyihalarda hisobga olinishi shart, chunki bu loyiha muvaffaqiyati garovlaridan biridir. Ko'proq ayollar mehnatiga tayanadigan engil sanoat korxonalarida loyihalarida bu alohida ahamiyat kasb etadi. Ayollar dunyo buyicha qishloq xo'jaligida ishchi kuchining 50%dan 80%gacha qismini tashkil etadi.

Ijtimoiy tahlilda mutaxassislar masalasi

Loyihalarning yaratilishi bosqichidan samarali amalga oshirilishi bosqichigacha uning muvaffaqiyati birinchi galda loyihada ishtirok etayotgan mutaxassislarning darajasiga bog'liq.

Ijtimoiy muammolar loyiha davrining turli bosqichlarida yuzaga chiqadi.

Ijtimoiy tahlilda mutaxassislar masalasi

Loyiha nafaqat salbiy oqibatlarining oldini olish uchun, shuningdek, ijtimoiy o'zgarishlarni boshlash maqsadida kishilar kuch-g'ayratlarini safarbar etishi uchun ham aholi urf-odatlarini, an'analariga moslangan bo'lishi kerak. Ko'pgina ijtimoiy muammolarni aniqlab, mohiyatiga etishning o'ziyoq ularning loyihaga salbiy ta'sirini keskin kamaytirish imkonini beradi.

Institutsional tahlil

Reja:

- 1) Institutsional tahlilning mohiyati va maqsadlari
- 2) Institutsional tahlil tuzilmasi
- 3) Loyiha ishtirokchilari faoliyatidagi doimiy muammolar
- 4) Bozor iqtisodiyoti institutlarni tashkil etishga ta'sir etuvchi omillar
- 5) Loyihalarning investitsiyalardan keyingi bosqichiga e'tiborsizlik

Institutsional tahlilning mohiyati va maqsadlari

Institutsional tahlil loyiha ustida bajariladigan ishlarning eng muhimlaridan biriga aylandi. Loyihalarining natijalari ko'p jihatdan tashkiliy tuzilma sifatiga ham bog'liq. Loyihani amalga oshiruvchi tashkilotlarni o'rganish, ularning boshqaruv imkoniyatlari, shuningdek, markaziy hokimiyatning loyiha uchun mutasaddi bo'lgan tashkilotlarga yordam berishga qanchalik tayyor ekanliklarini baholashga imkon beradi.

Institutsional tahlilning mohiyati va maqsadlari

Yaxshi shakllanmagan, takomillashmagan boshqaruv tuzilmasiga, malakali mutaxassislar, axborot tizimlari va hokazolarga ega bo'lmagan tashkilotlar zimmasiga loyihalarni amalga oshirishni topshirish yoki ular taklif etgan loyihalarni moliyalashtirish muvaffaqiyatsizlikka olib kelishi mumkin (yoki hech bo'lmaganda qo'shimcha xarajatlarni keltirib chiqaradi).

Institutsional tahlilning mohiyati va maqsadlari

Institutsional tahlil loyihalarni samarali amalga oshirish va eksplutatsiya qilishga, shuningdek, mavjud tashkilotlarni mustahkamlash, malakali mutaxassislar bilan to'ldirishga ko'mak berishi lozim.

Institutsional tahlil tuzilmasi

Investitsiya loyihalarini institutsional tahlil uchun konkret sharoitlarga tezda moslashtirsa bo'ladigan standart echimlar yoki modellar deyarli yo'q. Umuman olganda institutsional tahlilga quyidagi vazifalarni bajarish kiradi:

- loyiha amalga oshiriladigan institutsional shart-sharoitlarni aniqlash va tasvirlab berish;

Institutsional tahlil tuzilmasi

- loyihada ishtirok etuvchi tashkilotlarning moddiy va mehnat resurslari, texnik malakasi, tashkiliy tuzilmasi, boshqaruv va ma'muriy imkoniyatlari, moliyaviy ahvoli nuqtai nazaridan kuchli va zaif tomonlarini baholash;
- qonunlar, siyosat va yo'riqnomalar o'zgarishining loyihani amalga oshirish va ekspluatatsiya qilishga ehtimol bo'lgan ta'sirini baholash;

Institutsional tahlil tuzilmasi

- loyihada qatnashuvchi tashkilotlarning zaif jihatlarini bartaraf qilishning muqobil yo'llarini hamda qonunlar, siyosat va yo'riqnomalarning loyihaga ko'rsatishi mumkin bo'lgan potentsial salbiy ta'siriga qarshi chora-tadbirlarni ilgari surish;
- tavsiya qilinayotgan tashkiliy o'zgarishlarni amalga oshirish uchun kerak bo'lishi mumkin bo'lgan texnik yordam bo'yicha takliflarni ilgari surish hamda zarur ishlarni o'tkazish grafigini ishlab chiqish.

Loyiha ishtirokchilari faoliyatidagi doimiy muammolar

Iqtisodiyotni qayta qurish jarayonida ikki muhim institutsional muammo kuzatiladi. Birinchidan, bu mavjud hukumat muassasalarini isloh qilish zarurati, ikkinchidan, eski tuzumda mavjud bo'lmagan yangi institutlarni tashkil etish. Masalan, sobiq Sovet Ittifoqi respublikalarida bank tizimi, birjalar va boshqa bir qator institutlar mavjud emas edi. Bozor iqtisodiyotiga o'tish ushbu zarurlarni keltirib chiqardi va tijorat banklari, birjalar, lizing kompaniyalari, mikromoliya institutlari kabi yangi bozor institutlari yaratildi.

Loyiha ishtirokchilari faoliyatidagi doimiy muammolar

Iqtisodiy islohotlar, yangi bozor institutlarining yaratilishi shubhasiz, ishsizlik va boshqa ijtimoiy muammolarni keltirib chiqaradi. Xususiy sektor va bandlikning boshqa muqobil sohalari ishga tushguniga qadar esa ancha uzilish yuzaga keladi. SHu tufayli o'tish davri iqtisodiyotida institutsional islohotlar ijtimoiy himoya tizimini yaratish bilan birga bormasa, amalga oshirib bo'lmaydigan vazifaga aylanadi. O'zbekistonda bozor iqtisodiyotiga bosqichma – bosqich utilishi va bozor iqtisodiyotiga utish tajribasi O'zbekiston modeli nomi bilan jahonda tan olindi. Bu institutsional rivojlanishning o'ziga xos va zamonga mos yo'li bo'lib tarixda qoldi.

Bozor iqtisodiyoti institutlarni tashkil etishga ta'sir etuvchi omillar

Loyihalar bozor iqtisodiyotining samarali rivojlantirish qurolidir. Bu qurolni ishlashi uchun bozor iqtisodiyoti institutlari yaratilishi va mavjudlari ishlab chiqarish kuchlarining talabiga monand o'zgarib borishi shart.

Zaruriy institutlarni tashkil etish (ayniqsa, rivojlantirish loyihalari bilan bog'liq hollarda) uch guruh omillar ta'sirida murakkablashadi.

Bozor iqtisodiyoti institutlarni tashkil etishga ta'sir etuvchi omillar

Bular:

- noqulay siyosiy shart-sharoitlarning salbiy ta'siri;
- loyiha oldiga qo'yilgan maqsadlarning murakkabligi;
- loyihaning investitsiyadan keyingi bosqichiga e'tiborsizlik.

Shu tufayli institutsional muammolarni aniqlash, baholash hamda echish borasida tavsiyalar ishlab chiqish uchun (bu borada umumiy modellar, andozalar yo'qligini ham e'tiborga olgan holda) sanab o'tilgan omillarni e'tiborga olish zarur.

Loyihalarning investitsiyalardan keyingi bosqichiga e'tiborsizlik

Loyihalarni amalga oshirishdan keyingi bosqichga doim ham etarlicha e'tibor berilavermaydi. Ko'pincha bu holat qaror qabul qiluvchi shaxslarning asosiy e'tibori investitsiyalash bosqichiga jamlangani holda, ekspluatatsiya va joriy xizmat masalalari e'tibordan chetda qolishida namoyon bo'ladi. Buning oqibatida loyihadan olinayotgan daromad kamayadi, asosiy fondlar qisqarib ketadi hamda tashkiliy tuzilma rivojlanishida jiddiy moliyaviy va boshqaruv muammolari kelib chiqadi.

Loyihalarning investitsiyalardan keyingi bosqichiga e'tiborsizlik

Loyihani amalga oshirishdan manfaatdor bir qancha tashkilotlar va shaxslarni sanab o'tish mumkin (Masalan, xorijiy investorlar, siyosatchilar, kompaniyalar va kasaba uyushmalari). Lekin loyiha tugallanishi bilanoq uni samarali ekspluatatsiya qilish uchun zarur bo'lgan resurlar bilan ta'minlash hamda ma'muriy boshqaruv tizimi tomonidan etarlicha e'tibor berish borasida muammolar paydo bo'ladi.

Moliyaviy tahlil

Reja:

- 1) Moliyaviy tahlilning mohiyati va turlari
- 2) Moliyaviy rentabellilik tahlili
- 3) Moliyalashtirishga ehtiyoj tahlili
- 4) Loyihani ekspluatatsiya qiluvchi tashkilotning moliyaviy tahlili
- 5) Loyihaning moliyaviy samaradorligini foyda balansida yordamida aniqlashning oddiy usuli

Moliyaviy tahlilning mohiyati va turlari

Loyihalarni moliyaviy tahlil qilishning metodologik asoslarini 4-5 mavzularda ko'rib chiqdik. Moliyaviy tahlilda loyihalarning metodologik asoslaridan foydalaniladi va qo'shimcha moliyaviy tahlil uslublari va yo'nalishlari mukammal ko'rib chiqiladi.

Loyihani moliyaviy tahlil qilish bir necha ko'rinishga ega bo'lib, loyiha turiga qarab, ikki yoki undan ko'proq turdagi moliyaviy tahlil amalga oshirilishi mumkin.

Moliyaviy tahlilning mohiyati va turlari

Moliyaviy tahlil quyidagi turlarni o'z ichiga oladi:

1. Moliyaviy rentabellik tahlili.
2. Moliyalashtirishga ehtiyoj tahlili.
3. Loyihani ekspluatatsiya qiluvchi tashkilotning moliyaviy tahlili.
4. Xarajatlarning qoplanishining tahlili.

Moliyaviy tahlilning sanab o'tilgan turlari qaysi vazifalarga ega bo'lishi, loyihaning moliyaviy jihatdan maqsadga muvofiqligi u qaysi nuqtai nazardan turib ko'rib chiqilayotganligiga bog'liq

Moliyaviy rentabellik tahlili

Moliyaviy rentabellik tahlilining maqsadi loyihaning hayot davri davomida investitsiyalardan keladigan samarani baholashdan iborat. Bu tahlilni baʼzida loyihaning moliyaviy maqsadga muvofiqligi tahlili deb ham yuritiladi. Bu tahlilni oʻtkazishning uslubiy asoslari IV-V boblarda koʻrib chiqilgan. SHu asosga tayanilgan holda rentabellik koʻrsatkichlari hisoblab chiqiladi.

Moliyaviy rentabellik tahlili

Bu tahlil avvalo loyihadagi pul tushumlari va chiqimlari oqimiga asoslangan holda oʻtkaziladi va ana shu oqimlar tahlil qilinadi. Bunda eʼtibor loyihani amalga oshiruvchi tashkilotlarga(ularning moliyaviy holatiga) emas, balki loyihaning oʻziga qaratiladi. Moliyaviy rentabellik tahlili tovarlar va xizmatlar savdosini amalga oshiruvchi loyihalar uchun oʻta muhim, lekin kommunal xizmat koʻrsatuvchi va davlatdan qisman dotatsiya olib ishlovchi tashkilotlar uchun uncha ham muhim emas.

Moliyalashtirishga ehtiyoj tahlili

Loyihaning moliyalashtirishga ehtiyojini aniqlashda avvalo milliy valyuta bilan loyiha xarajatlarini qoplash imkoniyatlari o'rganiladi. Milliy valyuta yordamida loyiha xarajatlari qoplansa loyihaning valyuta bilan bog'liqligi kamayadi va uning xatari kamayadi. Milliy valyuta bilan xarajatlarni qoplash mutlaqo ilojsiz bo'lgan holda valyuta bilan xarajatlarni qoplanishi rejalashtiriladi. Loyiha Milliy iqtisod manfaatlariga mos kelishini albatta hisobga olinishi shart

Moliyalashtirishga ehtiyoj tahlili

Loyihani moliyalashtirish ikki manba' xisobidan amalga oshirilishi mumkin.

1. O'z mablag'lari
2. Qarzga olingan mablag'lar

Eng avvala o'z mablag'lari xisobiga loyihani moliyalashtirish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Bunda investitsiyalashga ketgan mablag'lar aylanma kapitalni kamayishiga va shu bilan bog'liq muammolarga olib kelmasligi kerak.

Moliyalashtirishga ehtiyoj tahlili

Moliyalashtirishga ehtiyoj tahlili loyihani investitsiyalash va uni ekspluatatsiya qilish uchun kerak bo'lgan barcha moliyaviy ehtiyojlarni prognoz qilishni o'z ichiga oladi.

Loyihani ekspluatatsiya qiluvchi tashkilotning moliyaviy tahlili

Loyihani ekspluatatsiya qiluvchi tashkilotni moliyaviy holati ishonarli va barqaror bo'lishi kerak. SHuning uchun bu masalaga alohida etibor qaratiladi.

Loyihani ekspluatatsiya qiluvchi tashkilotni moliyaviy tahliliga uchta moliyaviy hisobotni tayyorlash, tahlil etish va prognoz qilish kiradi:

- daromadlar(foyda va zararlar) hisoboti;
- pul mablag'lari tushumlari va chiqimlari hisoboti;
- balans hisoboti.

Loyihani ekspluatatsiya qiluvchi tashkilotning moliyaviy tahlili

Bu hisobotlar loyihaning butun amalda bo'ladigan davri yoki hech bo'lmaganda uni ekspluatatsiya qilishning dastlabki bir necha yiliga tuziladi.

Moliyaviy holatni baholash uchun qo'llaniladigan koefitsientlar:

Joriy likvidlik koefitsienti = JA/JP

SHu muddatdagi likvidlik koefitsienti = LA/JP

Kritik baholash koefitsienti = $(NP+DQ)/QMM$

Umumiy to'lov qobiliyati koefitsienti = QM/UA

Loyihani ekspluatatsiya qiluvchi tashkilotning moliyaviy tahlili

Investitsiyadan foydalanishni baholash koefitsientlar:

Aktivlarning aylanuvchanligi koefitsienti = $Sotuvdan\ tushim/UA$

Doimiy kapitalning aylanuvchanlik koefitsienti = $Sotuvdan\ tushum/DK$

Aktsiyadorlik kapitali aylanuvchanligi koefitsienti = $Sotuvdan\ tushum/AK$

Aylanma kapitalning aylanuvchanlik koefitsienti = $Sotuvdan\ tushum/Aylanma\ kapital$

Loyihani ekspluatatsiya qiluvchi tashkilotning moliyaviy tahlili

Rentabellik ko'rsatkichlari:

Umumiy aktivlar rentabelligi = $(SF+F)/UA$

Doimiy kapitalning rentabelligi = $(SF+F)/DK$

Aksiadorlik kapitalining rentabelligi = SF/AK

Sotish rentabelligi = $SF/Sotishdan\ tushum$

O'z kapitali rentabelligi = $SF/(AK+TF)$

Loyihani ekspluatatsiya qiluvchi tashkilotning moliyaviy tahlili

Rentabellik ko'rsatkichlari:

Umumiy aktivlar rentabelligi = $(SF+F)/UA$

Doimiy kapitalning rentabelligi = $(SF+F)/DK$

Aksiadorlik kapitalining rentabelligi = SF/AK

Sotish rentabelligi = $SF/Sotishdan\ tushum$

O'z kapitali rentabelligi = $SF/(AK+TF)$

Iqtisodiy tahlil

Reja:

- 1) Iqtisodiy tahlilning mohiyati. Iqtisodiy tahlilni moliyaviy tahlildan farqli jihatlari
- 2) Iqtisodiy tahlilning yo'nalishlari. Loyihasiz va loyiha asosida rivojlanishni qiyosiy tahlili
- 3) Iqtisodiy tahlilda yashirin baholar
- 4) Manfatlar va xarajatlarni o'lchash uslublari va muammolari

Iqtisodiy tahlilning mohiyati. Iqtisodiy tahlilni moliyaviy tahlildan farqli jihatlari

Loyiha O'zbekiston milliy iqtisodiyotining ustuvor yo'nalishlariga, iqtisodiy manfaatlariga va xavfsizligiga javob berishi kerak. SHuning uchun iqtisodiy tahlil investitsiya loyihasini umumjamiyat manfaati nuqtai nazaridan o'rganadi. Iqtisodiy tahlil loyihalarga kengroq yondashib, daromad va xarajatlarni baholashda moliyaviy tahlildan farq qiladi. Umuman, bu tahlilda daromadlar-xarajatlar oqimini baholashda moliyaviy tahlilga qaraganda ikki katta o'zgarishga yo'l qo'yiladi.

Iqtisodiy tahlilning mohiyati. Iqtisodiy tahlilni moliyaviy tahlildan farqli jihatlari

Birinchidan, investitsiya loyihasini amalga oshirish bilan bog'liq bo'lgan ishlab chiqaruvchilar olgan subsidiyalar soliq to'lovchilarning to'lovlari bilan qoplanib ketadi. Ikkinchidan, bir loyihani amalga oshirish ikkinchi bir loyiha uchun resurslar miqdori kamayishiga olib kelishi mumkin.

Iqtisodiy tahlilning mohiyati. Iqtisodiy tahlilni moliyaviy tahlildan farqli jihatlari

Misol uchun, Samarqand viloyatida 15000 tonna pomidor etishtiriladi. Evropa texnologiyasida qayta ishlangan pomidor tomat pastasi, agar 110 kg lik asseptek qoplarga qadoqlansa va Evropaning ISO- 9001 sertifikatini bilan kafolatlanrsa, loyiha valyuta keltiruvchi loyihaga aylanadi.

Iqtisodiy tahlilning mohiyati. Iqtisodiy tahlilni moliyaviy tahlildan farqli jihatlari

Moliyaviy tahlil va iqtisodiy tahlil o'rtasidagi farqlarni quyidagicha keltirish mumkin:

1. Moliyaviy tahlilda daromad va xarajatlarga nisbatan alohida bozor baholari qo'llaniladi.

Iqtisodiy tahlilda muqobil ijtimoiy qiymatlar (daromadlar va xarajatlarga nisbatan yashirin baholar, ekologik daromad va xarajatlarga, foydalanilmayotgan yoki to'la foydalanilmayotgan ishlab chiqarish omillari) qo'llaniladi.

Iqtisodiy tahlilning mohiyati. Iqtisodiy tahlilni moliyaviy tahlildan farqli jihatlari

2. Moliyaviy tahlilda kapital xarajatlar loyiha xizmat muddatiga taqsimlab chiqiladi (amortizatsiya). Iqtisodiy tahlilda esa kapital xarajatlar foydalanish (ishlatilish) yilidagi bir marotabalik xarajat summasi sifatida hisobga olinadi.

3. Moliyaviy tahlilda soliqlar va turli guruhlar o'rtasidagi boshqa bir tomonlama to'lovlar hisobga olinadi. Iqtisodiy tahlilda esa bu to'lovlar va soliqlar jamiyat ichidagi transfert to'lovlari bo'lgani uchun hisobga olinmaydilar.

Iqtisodiy tahlilning mohiyati. Iqtisodiy tahlilni moliyaviy tahlildan farqli jihatlari

4. Moliyaviy tahlilda diskontning xususiy stavkasi qo'llaniladi.

Iqtisodiy tahlilda loyihalar bo'yicha daromadlar va xarajatlar oqimlarini daromad darajalariga ko'ra guruhlar bo'yicha o'rganiladi.

Iqtisodiy tahlilning yo'nalishlari. Loyihasiz va loyiha asosida rivojlanishni qiyosiy tahlili

Daromadlar va xarajatlarning tahlili quyidagi tadbirlarni o'tkazishdan iborat:

- 1.Loyiha maqsadlarini aniqlash va bosh maqsadning iqtisodiy mazmuni, oqibatlarini anglash;**
- 2.Loyihani baholash chizmasini va bosqichlarini aniqlash;**
- 3.Loyiha natijalari bo'yicha talabni prognoz qilish;**
- 4.Daromad va xarajatlarning iqtisodiy ko'rsatkichlarini hisoblash;**

Iqtisodiy tahlilning yo'nalishlari. Loyihasiz va loyiha asosida rivojlanishni qiyosiy tahlili

- 5. Rentabellik ko'rsatkichlarini baholash;**
- 6.Ta'sirchanlik va tavakkal xavfi (qaltislik) darajasini tahlil qilish.**

Loyiha maqsadlari uni moliyalashtiruvchi tashkilotning operativ vazifalarini aks ettiradi. Masalan, transport sohasi bo'yicha loyiha maqsadi transport qatnovi samaradorligini ta'minlash, sanoat loyihasining maqsadi esa ma'lum turdagi mahsulot ishlab chiqarish hajmini oshirish bo'lishi mumkin.

Iqtisodiy tahlilda yashirin baholar

Jamiyat nuqtai nazaridan qaraganda loyiha mahsulotini sotish yoki resurslarini sotib olish baholari doim ham xarajatlar va daromadlarning maqbul darajasini ko'rsata olmaydi. Masalan, baholar ularga soliq to'lashga ketgan xarajatlar qo'shib yuborilishi natijasida oshirib yuborilishi yoki davlat subsidiyasi ta'sirida pasaytirib yuborilishi mumkin. Iqtisodiy tahlil uchun, ikki yoqlama hisoblashga yo'l qo'ymaslik maqsadida, baholarni bu elementlardan tozalash kerak.

Iqtisodiy tahlilda yashirin baholar

Iqtisodiy tahlilda baholarni tozalash uchun hisoblab topilgan, ya'ni boshqacha aytganda yashirin (soyadagi) baholardan foydalaniladi. Yashirin baholarni aniqlashda ichki bozorda baholar yuqorida keltirib chiqaruvchi omillar mavjud bo'lmagan paytda qanday bo'lar edi, degan shartga asoslaniladi. Yashirin baholarni aniqlashning eng oddiy uslubi jahon narhlarini olib, bir necha usullarni qo'llagan holda, so'mda qayta hisoblab chiqishdir.

Manfatlar va xarajatlarni o'lchash uslublari va muammolari

Loyihadan olinadigan manfaat (foyda)ni doim ham to'liq miqdoriy baholash mumkin emas. Masalan, loyiha natijasida yo'l harakati xavfsizligi yoki tibbiyot xizmati yaxshilanishi tufayli aholi sog'lig'i yaxshilanishini baholash juda qiyin. Agar loyiha umumiy foydalanish uchun qulaylik yaratsa (tozalash inshootlari, jamoat markazlari) olinadigan manfaatni alohida iste'molchining to'lashga tayyorligi to'g'risidagi ma'lumotga asoslanib baholab bo'lmaydi.

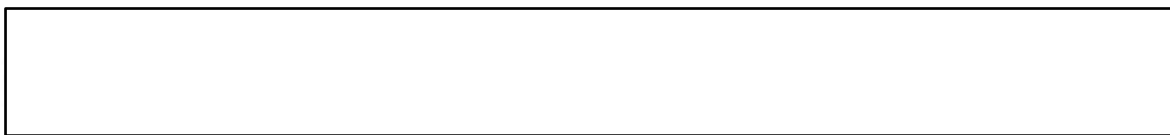

Manfatlar va xarajatlarni o'lchash uslublari va muammolari

Resurslar hududiy taqsimlanishining yaxshilanishi, mamlakat ichidagi (milliy) integratsiyaning kuchayishi kabi loyihadan olinadigan bir qancha o'lchab bo'lmaydigan manfaatlar mamlakat ichida resurslarni joylashtirishda muhim rol o'ynaydi.

Loyihalarda noaniqlik va qaltislikni tahlili

Reja:

- 1) Loyihalarda noaniqlik va qaltislik tushunchalari
- 2) Qaltisliklarni boshqarish usullari
- 3) Qaltislik uchun mukofot
- 4) Loyihalarning qaltislikka chidamliligi tahlili
- 5) Investitsiyalarda qaltislik darajasi
- 6) Investitsiyalarda qaltislik darajasini bosqichma-bosqich baholash

Loyihalarda noaniqlik va qaltislik tushunchalari

Loyihalarda noaniqlik va qaltisliklarni aniqlash va ularni boshqarish ularni har bir bosqichida juda muhimdir.

Biz xoxlamagan narsaning, voqeaning sodir bo'lish ehtimolini qaltislik deb ataymiz. Investitsiya loyihalari uchun qaltislik – bu loyihalarda ko'zda tutilgan maqsadlarga erishmaslik ehtimolidir. Buning natijasida investorlarning loyihani moliyalashtirishga bo'lgan qiziqishi pasayadi yoki loyiha umuman qiziqitirmay qolishi mumkin.

Loyihalarda noaniqlik va qaltislik tushunchalari

Iqtisodiy qaltislik deganda pul ko'rinishida ifodalanishi mumkin bo'lgan turli zararlarning yuzaga kelish ehtimolligi tushuniladi.

Ular quyidagicha bo'lishi mumkin:

- Zarar ko'rish xavfi, ehtimolligi mavjud. Qaysidir mahsulotni ishlab chiqarish zarar keltirishi mumkin; Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi sharoitida xatto eng yirik xalqaro kompaniyalar ham ba'zi sohalarini yoki mahsulotlarini ishlab chiqarishni to'xtatib qo'ydi, uni o'rniga ekologik sof va tan - narhi arzon mahsulotlar ishlab chiqarishga utdilar.

Loyihalarda noaniqlik va qaltislik tushunchalari

- Noaniqlik, oldindan ko'ra bilish imkoniyati yo'qligi. Ya'ni bozorning o'rganilmaganligi yoki boshqa sabablar tufayli ma'lum bir loyiha uchun yakuniy moliyaviy natija qanday bo'lishini oldindan aytish qiyin bo'ladi.

Firmada ro'y berishi mumkin bo'lgan qaltisliklar turli xil, lekin asosan ularning ikki turi ko'riladi:

1. Moliyaviy qaltisliklar.
2. Firma xo'jalik faoliyati bilan bog'liq qaltisliklar.

Qaltisliklarni boshqarish usullari.

Qaltisliklarni boshqarishning ko'p qo'llaniladigan aniq usullari quyidagilar:

1. Qaltislikdan qochish yoki inkor qilish (Risk avoidance). Kompaniyalar ishida qochish mumkin bo'lmagan katta qaltisliklar mavjud bo'ladi. Bunday qaltisliklarni biroz kamaytirish mumkin, ammo bu ularning ta'sir kuchini kamaytirmaydi.
2. Qaltisni o'ziga olish (Risk assumption). Uning mohiyati – zararlarni xususiy moliyaviy imkoniyatlar asosida qoplashdir.

Qaltisliklarni boshqarish usullari.

3. Qaltislikni oldini olish (Loss prevention). Bu usulda ular yuzaga kelishi ehtimolini kamaytirishga qaratilgan tadbirlar qilinadi.
4. Zararni kamaytirish (Loss reduction). Bu usulning mohiyati zararlarni kamaytirishga qaratilgan.
5. Sug'urtalash (Incurrence). Bu usul qaltislik boshqaruvida eng ko'p qo'llaniladigan usullardan biridir.

Qaltisliklarni boshqarish usullari.

6. O'z-o'zini sug'urta qilish (Self-insurance) usuli ya'ni zararlarni qoplashga qaratilgan shaxsiy sug'urta fondlarini tuzishga qaratilgan.
7. Qaltislikni boshqaga o'tkazish (Risk transfer) usuli shuni anglatadiki firma o'zidagi ehtimoliy qaltislik , zararni boshqa firmaga o'tkazadi.

Qaltislik uchun mukofot

Loyiha qaltisligi qanchalik yuqori bo'lsa, uning daromadli bo'lish darajasiga talab ham shunchalik yuqori bo'ladi. CHunki katta qaltislikni olishga faqat katta foyda sabab bo'lishi mumkin. SHuning uchun qaltislik loyihalarni baholashda diskontlash darajasi oshiriladi, ya'ni haqiqiy foiz stavkasiga «qaltis uchun mukofot» ham qo'shiladi. NPV, IRR va boshqa ko'rsatkichlar yangi diskontlash darajasi bo'yicha hisoblanadi va solishtiriladi. Bu esa investitsiya loyihalarini baholashda qaltislikni ham hisobga olishga ko'maklashadi.

Loyihalarning qaltislikka chidamliligi tahlili

Loyihalarning qaltislikka chidamliligi - bu loyihanig zarar ko'ra boshlash imkoniyatidan qanchalik uzoqligini ko'rsatuvchi ko'rsatkichdir. YA'ni loyihaning rejalashtirilgan yoki mavjud darajasidan ahvol qanchalik yomonlashganda ham loyiha zarar keltirmasligidir. Demak, bu oraliq qancha uzoq bo'lsa loyihanig qaltisga chidamliligi shuncha yuqori bo'ladi.

Loyihalarning qaltislikka chidamliligi tahlili

Buni aniqlashda quyidagi uchta ko'rsatkichdan foydalaniladi:

1. Zararsizlik nuqtasi (break-even point);
2. Xavfsizlik chegarasi (margin of safety);
3. Ichki daromad stavkasi (internal rate of return).

Loyihalarning qaltislikka chidamliligi tahlili

Zararsizlik nuqtasi miqdorda $=FC / P-VCU$

P (price) –bir birlik mahsulot bahosi;

FC (fixed costs) – doimiy xarajatlar;

VCU (variable costs per unit) – bir birlik xarajatga qilinadigan o'zgaruvchi xarajatlar.

Investitsiyalarda qaltislik darajasi.

Investitsiyalashda qaltis deganda investitsiya daromadlarining ko'zda tutilgan miqdoridan kamayish holati tushuniladi. Daromadlarning o'zgarishi shkalasi qanchalik keng bo'lsa, investitsiyalashda qaltislik darajasi shunchalik yuqori bo'ladi. Investitsiyalashda qaltislik manbalari bir-biri bilan juda bog'liq bo'lganligi sababli ularning qaysi biri daromadga qanchalik ta'sir etganligini aniqlash juda mushkul.

Investitsiyalarda qaltislik darajasi.

Investitsiyalashda qaltislikning asosiy turlari: ish bilan bog'liq qaltislik, moliyaviy bozor tasodifi xavflari, aholining sotib olish qobiliyati bilan bog'liq bo'lgan moliyaviy xavf, foiz xavfi va boshqalar hisoblanadi

Fanga doir video ma'ruzalar, video roliklar

UMKning beshinchi “Video ma’ruza va roliklar” nomli papkasida fanga doir video ma’ruzalar, video roliklar joylashtirilgan. Shuningdek, qo‘shimcha video materiallarni quyidagi sılka orqali ko‘rishingiz mumkin.

<https://www.youtube.com/watch?v=sR-qL7QdVZQ> Philip Kotler: Marketing Principles of Marketing Strategy

<https://www.youtube.com/watch?v=hZLMv5aexto4> Principles of Marketing Strategy

<https://www.youtube.com/watch?v=H8aZr-Ula1w> Marketing Mix: Pricing Strategies

<https://www.youtube.com/watch?v=XBmWEduod5k> Pricing Strategies

<https://www.youtube.com/watch?v=GZgFdPWtVGYP> Promotion

<https://www.youtube.com/watch?v=ys7zx1Vc9po> The Seven Ps of the Marketing Mix: Marketing Strategies

<https://www.youtube.com/watch?v=H8FANR-2u2Q> Strategic Planning: SWOT & TOWS Analysis

<https://www.youtube.com/watch?v=qbyb0ht-dsk> McDonalds SWOT

<https://www.youtube.com/watch?v=mCdcdf-b8AU> PEST Analysis

<https://www.youtube.com/watch?v=Zq391bgs6h0> - What is Market Research? An Informative Presentation.

<https://www.youtube.com/watch?v=sdQfId91Y0g> - Ethical Behavior in Marketing

https://www.youtube.com/watch?v=n_L4tBP_KFQ - Market Segmentation: Geographic, Demographic, Psychographic & More - Study.com

<https://www.youtube.com/watch?v=IyjDjr33wAQ> - Live affiliate marketing case study

https://www.youtube.com/watch?v=2Zwlb_1Q23I - Market Feasibility Study: More Important Than a Business Plan

<https://www.youtube.com/watch?v=b0hle7pVLmM> How to Create a Digital Marketing Strategy - A Silverstone Case Study

<https://www.youtube.com/watch?v=ZzPjSqvm9P8> Infragistics Marketing Dashboard Case Study

<https://www.youtube.com/watch?v=laTzwz08M94> Market segmentation: a case study

<https://www.youtube.com/watch?v=bqaEhW3xOCk> Market Orientation and Sales Orientation

<https://www.youtube.com/watch?v=IggKinwxbZ4> Part 5: Marketing, Community and Apps Case Study featuring Coca-Cola - Salesforce World Tour Chicago

<https://www.youtube.com/watch?v=z-9Yxo02hRk> Case Study 2016: When Content Marketing Meets SEO

<https://www.youtube.com/watch?v=lcoLoIyGw7I> Nike Marketing Strategy | Successful Marketing #1

https://www.youtube.com/watch?v=9_XWp5fnXKc What is Marketing & Brand Strategy?

<https://www.youtube.com/watch?v=CjieRgtjvlcEno> Mobile Marketing Case Study: 70% Increase in Product Sales

<https://www.youtube.com/watch?v=No67z1C4HPw> Heineken India - Viral Campaign 2013

<https://www.youtube.com/watch?v=-cvv1oC-ZaM> Guerrilla Marketing - Coca-Cola Dancing Vending Machine

---

**QO‘LLANILADIGAN PEDAGOGIK
TEXNOLOGIYALARI SHARHI**

QO‘LLANILADIGAN PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARI SHARHI

1. Ma’ruza mashg‘ulotlarning tashkil etishning asosiy shakllari

Ma’ruza mashg‘uloti – OO‘Yuda o‘qitishni tashkil etishning yetakchi shakli hisoblanadi, bilimlarni birlamchi egallashga yo‘naltirilgan.

Ma’ruzani asosiy belgilanishi – o‘qitishni nazariy asosini ta’minlab berish, o‘quv faoliyatga va aniq o‘quv fanga qiziqishni rivojlantirish, kursantlarga o‘quv kursi ustidan mustaqil ishlash uchun orientirlarni shakllantirish.

Ma’ruza materiallarining mazmuni va hajmiga talablar

Ma’ruza materiallarining *mazmuni* quyidagi mezonlarga javob berishi lozim:

- yangilik, ilmiylik, asoslilik va axborot uchun belgilanganlik;
- aniq, ishonchli misol, fakt, asosnoma va ilmiy dalillarning mavjudligi;
- faktga asoslangan (statistik va v.h.) materiallarni ko‘p emasligi.

Ma’ruza materiallarining *hajmi* rejalashtirilgan mavzuni yoritish uchun yetarli bo‘lishi kerak.

Ma’ruzalar turlari vaularga xos xususiyatlar

O‘quv mashg‘ulotning maqsadi	Ma’ruza turi, uning o‘ziga xos xususiyatlari
<i>Kirish ma’ruzasi</i>	
Fan doirasida o‘quv axborotini o‘zlashtirish bo‘yicha talabalar harakatining yo‘naltiruvchi asosini ta’minlash.	Ta’lim berish tuzilishida motivatsion bosqich hisoblanadi. Uning vazifasi – o‘quv fani mazmuni, uning o‘quv jarayonidagi o‘rni va kelgusidagi tezkor-xizmat faoliyatdagi ahamiyati to‘g‘risida dastlabki tasavvurlarni berish, talabalarni ishlash tizimida yo‘naltirish, oldinda turgan mustaqil ishning uslubiyoti va tashkillashtirishi bilan tanishtirish, hisobot berish vaqti va baholashni aniqlashtirish.
<i>Axborotli ma’ruza</i>	
O‘quv mavzu bo‘yicha tasavvurni shakllantirish	Bu an’anaviy ma’ruza turi: ma’ruza rejasiga muvofiq o‘quv materialini monologik tarzda izchillikda bayon etish.
<i>Muammoli ma’ruza</i>	
Muammoni belgilash va uni yechimini topishni tashkillashtirish/an’anaviy va zamonaviy nuqtai nazarlarni jamlash va tahlil qilish va v.h. orqali o‘quv mavzusi bo‘yicha tasavvurni/ bilimlarni shakllantirish.	Yangi bilimlar savol/vazifa/vaziyatlarning muammoligi orqali kiritiladi. Bu jarayonda talabalarining bilishi o‘qituvchi bilan hamkorligiga va dialogiga asoslanadi, hamda izlanuvchilik faoliyatiga yaqinlashadi.
<i>Ko‘rgazma ma’ruza</i>	

O'quv mashg'ulotning maqsadi	Ma'ruza turi, uning o'ziga xos xususiyatlari
O'qTVdan keng foydalanish orqali o'quv mavzusi bo'yicha tasavvurni/ bilimlarni shakllantirish.	Bunday ma'ruzani o'qish, ko'rib chiqilayotgan ko'rgazmali materiallarni ochib berishga va qisqacha sharhlashga olib keladi.
<i>Binar ma'ruza</i>	
Talabalarga munozara madaniyatini, muammoni hamkorlikda yechishni namoyish etish orqali o'quv mavzusi bo'yicha tasavvurni/ bilimlarni shakllantirish.	Bunday ma'ruzani o'qish ikki o'qituvchi/2-maktabning ilmiy vakillari/olim va amaliyotchi/o'qituvchi va talabalarning dialogini o'zida namoyon etadi.
<i>Anjuman-ma'ruza</i>	
O'quv axborotni izlash, tanlash va bayon etish jarayonida talabalarning faol ishtiroklarida yoritib berish orqali o'quv mavzusi bo'yicha tasavvurni/ bilimlarni shakllantirish.	Oldindan belgilangan muammo va uni har tomonlama yoritib berish nazarda tutilgan ma'ruzalar tizimi (5-10 daq. davomiyligida) bilan, ilmiy-amaliy mashg'ulot ko'rinishida o'tkaziladi. Mashg'ulot yakunida o'qituvchi mustaqil ish va so'zga chiqishlarga yakun yasaydi, axborotni to'ldiradi/aniqlik kiritadi, asosiy xulosalarni ifodalaydi.
<i>Umumlashtiruvchi ma'ruza</i>	
Bilimlarni batafsil yoritish va aniqlashtirishlarsiz tizimlashtirish.	Ma'ruzada bayon etilayotgan nazariy holatlarning negizini kursning yoki katta bo'limlarning ilmiy-tushunchali va konseptual asosi tashkil etadi.
<i>Maslahatli-ma'ruza</i>	
Bilimlarni chuqurlashtirish, tizimlashtirish.	Turlicha ssenariy bo'yicha o'tishi mumkin. 1. "Savol-javoblar"- o'qituvchi bo'lim yoki to'liq kurs bo'yicha talabalar savollariga javob beradi. 2. "Savol-javoblar-munozaralar": o'qituvchi nafaqat savollarga javob beradi, balki javoblarni izlashni ham tashkillashtiradi.
<i>Yakuniy ma'ruza</i>	
Bilimlarni batafsil yoritish va aniqlashtirishlarsiz tizimlashtirish.	Kursni o'rganishni yakunlaydi, butun davr mobaynida o'tilganlarni umumlashtiradi. Yakuniy ma'ruzada o'qituvchi kursning asosiy g'oyalarini ajratadi, kelgusidagi tezkor-xizmat faoliyatda va boshqa fanlarni o'rganishda olgan bilimlarni qanday qo'llash yo'llarini ko'rsatadi, fan bo'yicha yakuniy nazorat xususiyatini tushuntiradi, yakuniy nazorat variantlarining murakab savollarini tushuntiradi.

2. Amaliy mashg'ulotlarni tashkil etishning asosiy shakllari

Amaliy mashg'ulot:

- o'quvchilarni o'qituvchi bilan va o'zaro faol suhbatga kirishishiga yo'naltirilgan,
- nazariy bilimlarni amaliy faoliyatda amalga oshirish uchun sharoitni ta'minlovchi,
- olingan bilimlarni amaliy foydalanish imkoniyatlarini muhokama qilishga mo'ljallangan mashg'ulotning o'qitish shakli.

Amaliy mashg'ulotning mazmuniga quyiladigan talablar

- muhokamaga munozarali savollar olib chiqiladi;
- muhokama qiluvchi savollar ilm-fanning erishgan zamonaviy yutuqlari tomoni bilan ko'rib chiqiladi;
- nazariya va amaliyotni uzviy birligi ochib beriladi;
- muhokama qiluvchi materialning talabalarning bo'lg'usi kasbiy faoliyati bilan aloqasi ta'minlanadi;
- ko'rib chiqilayotgan material adabiyotda mavjud emas yoki material, qisman bayon etilgan.

Amaliy mashg'ulotlar turlari va ularga xos xususiyatlari

Amaliy mashg'ulot turi	Amaliy mashg'ulot shakli, uning o'ziga xos xususiyatlari
<p><i>Talabalarning nazariy bilimlarini tizimlashtirish/tuzilmaga keltirish/mustahkamlash/kengaytirish:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - metodologik nuqtai nazaridan eng muhim va o'ziga xos fan mavzularining yaxshi o'rganish. - tushunish va o'zlashtirish uchun murakkab bo'lgan mavzu savollarini batafsil o'rganish. - kasbiy tayyorgarlik sifatini aniqlovchi, alohida asosiy bo'lgan mavzularni batafsil o'rganish.	<p><i>Keng ko'lamli suhbat.</i></p> <p>Hamma uchun umumiy bo'lgan tavsiya etilayotgan majburiy va qo'shimcha adabiyotlar bilan mashg'ulotning har bir reja savollariga talabalarni tayyorgarligini nazarda tutadi. Faollashtirishni barcha vositalarini qo'llash bilan: so'zga chiquvchiga va barcha guruhga yaxshi o'ylab tuzilgan aniq ifodalangan savollar, so'zga chiquvchi talabalarni kuchli va kuchsiz tomonlariga talbalar diqqatlarini qarata olish, talabalar diqatti va qiziqishini, ish jarayonida ochib berilayotgan, yangi tomonlarga o'sha vaqtni o'zida ajratib ko'rsatish va boshqalar asosida ko'pchilik talabalarni savollarni muhokama qilishga jalb qilish imkonini beradi. Keng ko'lamli suhbat ba'zi savollar bo'yicha alohida talabalarni avvaldan rejalashtirilgan qo'shimcha ravishda so'zga chiqishlarini istisno qilmaydi, balki, taxmin qiladi. Biroq bunday ma'lumotlar muhokama uchun asos bo'lmaydi, balki muhokama qilingan savollar uchun to'ldiruvchi bo'ladi.</p> <p><i>Ma'ruza va referatlar muhokamasi.</i></p> <p>Muhokamaga 12—15 daqiqa davomiyligidagi 2-3 ma'ruzadan ko'p bo'lmagan ma'ruzalar olib chiqiladi. Ba'zida qo'shimcha ma'ruzachi va opponentlar (muxoliflar) belgilanadi. Oxirgi chiquvchilar mazmunni qaytarmaslik uchun, ma'ruza matni bilan tanishadilar. Biroq ko'p hollarda, ma'ruzachi va opponentlar, qo'shimcha ma'ruzachilardan tashqari, hech kim seminarga jiddiy tayyorlanmaydi. So'zga chiquvchilarni o'zlari ham faqat bir savolni o'rganadilar. Shu bilan birga, odatiy seminar ishiga "quruq nazariyalik" elementini kiritib, bunday mashg'ulotlar talabalarda ba'zi qiziqishlarni uyg'otadi. Talabalarni har birini qo'shimcha ma'ruzachi yoki opponent sifatida tayyorlanib kelishga o'rgatish juda muhim hisoblanadi. Referatli ma'ruzalarni yakuniy seminarda, uning asosiy savollari avvaldan</p>

muhokama qilib bo‘lingan, katta bir mavzu bo‘yicha ko‘rib chiqish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Press-konferensiya.

Qisqa so‘zga chiqishdan so‘ng birinchi savol bo‘yicha ma‘ruzachiga (agarda ma‘ruzalar bir qator talabalarga berilgan bo‘lsa, o‘qituvchining o‘zi ulardan biriga so‘z beradi) so‘z beriladi. Shundan so‘ng har bir talaba ma‘ruza mavzusi bo‘yicha unga savol berishi lozim. Savol va javoblar seminarining markaziy qismini tashkil etadi. Qancha ko‘p jiddiy tayyorgarlik ko‘rilsa, savollar shunchalik chuqur va mahoratli beriladi. Savollarga avval ma‘ruzachi javob beradi, so‘ngra u yoki boshqalar bo‘yicha istagan bir talaba o‘z fikrini bildirishi mumkin. Bunday holatlarda qo‘shimcha ma‘ruzachilar, agarda shundaylar belgilangan bo‘lsa, faol bo‘ladilar. O‘qituvchi har bir muhokama qilinayotgan savol bo‘yicha, yoki seminar yakunida o‘z xulosasini qiladi.

O‘zaro o‘qish.

Tushunish va o‘zlashtirish uchun eng ko‘p murakkablikdagi savollarni o‘rganish asosiy maqsadga ega bo‘lgan, seminar. Seminar mobaynida talabalarni o‘zaro o‘qishga yo‘naltirish muhim hisoblanadi: har kichik-guruhga mavzuning bir savoli beriladi, bu bo‘yicha ular ishlaydilar va bunga asos (ekspert varaqlar – savolni yoritish rejasi, tayyorlangan ma‘lumotlarni vizual taqdim etish bo‘yicha tavsiyalar) beriladi. Ekspert guruhlarning ish natijalari taqdimotidan so‘ng o‘qituvchi xulosalar qiladi.

Yumoloq (yozma /og‘zaki) stol.

O‘tgan mavzu bo‘yicha bilimlarni chiqurlashtirish va aniqlashtirish, bor bilimlarni safarbar qilish va har xil vaziyatlarda ularni qo‘llash, o‘z fikrlarini qisqa va asoslangan xolda bayon qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish asosiy maqsadga ega bo‘lgan, seminar.

Har xil ssenariylar bo‘yicha o‘tkazilishi mumkin.

1. «Yozma yumoloq stol» - talabaning savoli / yechimi topilishi kerak bo‘lgan g‘oya yozilgan varaq, doira bo‘yicha uzatiladi va har bir ishtirokchi o‘z mulohazalarini qo‘shadi.

2. «Og‘zaki yumoloq stol» - har bir talaba qo‘yilgan savolning javobiga o‘z qo‘shimchalarini kiritadi / oldingi ishtirokchi tomonidan taklif qilingan g‘oyani qo‘llab-quvvatlaydi va rivojlantiradi.

Speseminar.

Bakalavriyatning 4 kursida, magistraturada o‘tkaziladi. Ilmiy mavzu bo‘yicha yosh tadqiqotchilarni muloqat maktabini ifodalaydi. Speseminar vaqtida talabalarning guruhlarda ishlashga va uni baholashga, ilmiy tadqiqotlar

<p><i>Ilm-fanning alohida xususiy muammolarini chuqurroq ishlab chiqish.</i></p>	<p>usullaridan foydalanishga intilishlari katta rol o'ynaydi. Speseminarning yakuniy mashg'ulotida o'qituvchi, qoidaga ko'ra, seminarlarni va talabalarining ilmiy ishlarini muhokama qilingan muammolarni kelgusida tadqiqotlar qilish istiqbollari va talabalarni ularda ishtiroq etish imkoniyatini ochib umumlashtiradi.</p>
<p>Maxsus (kasbiy) va umumiy muammolarini chuqurroq ishlab chiqish:</p> <p>amaliy muammolarini chuqurroq ishlab chiqish:</p> <p>- amaliy muammoli vaziyatni tahlil qilish va yechish jarayonida xarakteristik algoritmini aniqlash bilan bog'liq egallagan nazariy bilimlarni amaliy qo'llash.</p>	<p>Ta'limiy o'yin.</p> <p>O'qitish samaradorligini uning ishtiroqchilarini nafaqat bilimlarni olish jarayoniga faol jalb qilish, balki ularni (hozir va shu yerda) foydalanish orqali oshirishga imkon beradi; o'zgaruvchan vaziyatlarda o'zini tutish taktika ko'nikmalarini shallantiradi; <i>выработывает</i> dinamik rolevogo povedeniya; amaliyot imitatsiyasini ifodalaydi; aniq ko'nikma va malakalarni shallantirishga va ishlab berishga qaratilgan.</p> <p>Seminar natijaviyligini uning tashkiliy-uslubiy ta'minoti belgilaydi: o'yinning texnologik xaritasini ishlab chiqish; o'yin atributlarini va materiallar paketini: vaziyat bayoni, ishtiroksilar uchun yo'riqnoma, personajlar ta'rifi (agar o'yin roli yoki ishbilarmon bo'lsa) yoki vaziyatli ko'rsatmalar (agar o'yin modellashtiruvchi bo'lsa) tayyorlash.</p> <p>Amaliy topshiriqlarni bajarish.</p> <p>Amaliy topshiriqlarning ko'pchiligi kichik guruhlar tarkibida bajariladi va quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi: yo'riqnoma berish → o'quv topshiriqni bajarish bo'yicha yo'riqnoma bilan tanishish → topshiriqni bajarish → natijalarning ommaviy taqdimoti → natijalarni umumlashtirish va baholash.</p> <p>Masalalar yechish bo'yicha mashq.</p> <p>Yakka tartibda amalga oshiriladi va quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi: yo'riqnoma berish – masalani yechish – natijalarni tanlama taqdimoti - umumlashtirish.</p> <p>Muammoli masalalar va vaziyatlarni yechish.</p> <p>Muammoli masalalar va vaziyatlarni ishlab chiqish juda katta mehnat talab qiladi. Lekin talabalar tomonidan amaliy kasbiy faoliyatdan olingan muammoli masalalarni yechish va muammoli vaziyatlarni ko'rib tahlil qilish nazariyani haqiqiy amaliyot bilan bog'lashga imkon beradi. Bu o'qitishni faollashtirishga imkon beradi, talabalarga o'rganilayotgan materialni amaliy foydasini tushunishga yordam beradi.</p> <p>Ta'lim beruvchi amaliy muammoli vaziyatlarni (keys) yechish.</p> <p>Keys (muammoli vaziyatdan farqli ravishda) talabalarni muammoni ifodalash, muammoli vaziyatni tahlil qilish va baholash, uni maqsadga muvofiq yechim variantlarini qidirishga yo'naltiruvchi tashkilotlar, insonlar guruhi yoki</p>

	<p>alohida individlarni hayotining muayyan sharoitlarini yozma ravishda taqdim etilgan bayonini o'z ichiga oladi.</p> <p>Keysni yechish jarayoni quyidagi bosqichlarini o'z ichiga olish muhim:</p> <ul style="list-style-type: none"> → muammoni yakka tartibda tahlil qilish va yechish, → yakka tartibda topilgan yechimni birgalikda (kichik guruhlarda) tahlil qilish, o'zaro maqbul yechim variantini rasmiylashtirish, → guruh ishini taqdimoti, → muammoni yechish usul va vositalarining eng maqbul variantini jamoaviy tarzda tanlash. <p>Fiklash jarayoni, muammoli vaziyatni yechish jarayonida paydo bo'lingan, mustaqil topilgan dalillar orientirlarni, kasbiy boylklarni topishga va mustaqamlashtirishga, kelgusi kasbiy faoliyati bilan aloqani anglashga ko'maklashadi.</p> <p><i>O'quv loyihalarning taqdimoti va baholanishi</i></p> <p>Ushbu o'quv mashg'ulotini tayyorlashda o'qituvchining roli quyidagilardan iborat: loyiha topshirig'ini ishlab chiqish; talabalarga ma'lumotlarni izlashda yordam berish; o'zi axborot manbai bo'lishi; butun jarayonni muvofiqlashtiri; ishtirokchilarni qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish; uzluksiz qayta aloqani amalga oshirish; maslahat berish.</p> <p>Ushbu o'quv mashg'ulotida guruhlar o'z faoliyatining natijalari to'g'risida ma'ruza qilishadi va uni belgilangan shaklda taqdim etishadi (loyihaviy faoliyatning natijalarini, hamda loyiha maxsulotini tasviriy va og'zaki taqdimot ko'rinishida).</p> <p>O'qituvchi guruhlarning o'zaro baholanishini tashkillashtiradi va loyiha ishtirokchining faoliyatini baholaydi.</p>
<p><i>Talabalarni nazariy va amaliy tayyorgarlik darajasini nazorat qilish va baholash</i></p>	<p><i>Kollokvium.</i></p> <p>O'qituvchining talabalar bilan kollokviumlari (suhbatlashuvi) odatda kursning u yoki bu mavzusi bo'yicha bilimlarini aniqlash, uni chuqurlashtirish maqsadida olib boradi. U ko'pincha 1) dasturda ko'zda tutilmagan, lekin talabalarda qiziqish uyg'otgan qo'shimcha mavzular bo'yicha; 2) fanning alohida murakkab, lekin talabalar tomonidan yetarli darajada o'zlashtirilmagan mavzulari bo'yicha qo'shimcha darslar mobaynida; 3) ohirgi seminar mashg'ulotlarida javob bermagan talabalarni birish darajasini aniqlash uchun.</p> <p>Seminar-kollokvium mobaynida ma'ruza, referat va boshq. Yozma ishlar tekshirilishi mumkin.</p> <p><i>Yozma (nazorat) ish.</i></p> <p>Talabalar nazorat savollariga javob beradilar/ testlarni yechadilar/ nazorat topshiriqlarini bajaradilar. Ularning to'plamini to'g'ri tuzish muhim hisoblanadi: ular</p>

	rejalashtirilayotgan o'quv materialni o'zlashtirish darajasiga mos kelishligi kerak va ularni tekshirishni ta'minlashi kerak.
--	---

3. Ma'ruza va amaliy mashg'ulotlarda qo'llaniladigan pedagogik texnologiyalar

AQLIY HUJUM METODI

Aqliy hujum (breynstroming-aqllar to'zoni) – amaliy yoki ilmiy muammolar yechish g'g'oyasini jamoaviy yuzaga keltirishda qo'llaniladigan metod.

- Metod chegaralangan vaqt oralig'i ichida aniq muammo (savol, masala)ni yechishning noan'anaviy yo'llarini izlash bo'yicha o'quvchilarni aqliy faoliyatini yo'naltirishga asoslangan.

- O'quv mashg'ulotidagi aqliy hujum uchunmuammoni tanlash quyidagi tamoyillar bo'yicha amalga oshiriladi:

- tanlangan muammo nazariy va amaliy ahamiyatga ega bo'lishi hamda o'quvchilarda faol qiziqish uyg'otishi kerak;

- ko'p har xil ma'nodagi yechim variantlariga ega bo'lishi kerak.

O'qitish texnologiyasini ishlab chiqishda aqliy hujum metodi o'quv mashg'ulotining bir lavhasi yoki butun mashg'ulotni o'tkazish asosi sifatida rejalashtirilgan bo'lishi mumkin.

Aqliy hujum metodining texnologik chizmasi 1-rasmda keltirilgan.

Aqliy hujum metodining texnologik chizmasi

INSERT TEXNIKASI

INSERT (inglizcha so'zdan olingan bo'lib - **INSERT** – Interaktive- interfaol **Noting** – belgilash **System** - tizim for-uchun **Effective** – samarali **Reading** – o'qish and- va **Thinking** – fikrlash degan ma'noni anglatadi).

1) Samarali o'qish va fikrlash uchun matnda belgilar qo'yishning interfaol tizimi hisoblanadi.

Matnni belgilash tizimi:

(√) - mening bilganimni tasdiqlovchi axborot;

(+) –men uchun yangi axborot;

(-) - menning bilganlarimga, zid axborot;

(?) - meni o'ylantirib qo'ydi. Bu bo'yicha menga qo'shimcha axborot kerak.

PINBORD TEXNIKASI

Pinbord–(inglizchadan: *pin*- mahkamlash, *board* – yozuv taxtasi) – o‘quvchilarni tizimli va mantiqiy fikr bildirishga o‘rgatadigan metod.

Pinbord texnikasi:

1) muammoli masalalar va vaziyatlar, aqliy hujum va amaliy o‘qitish metodlari bilan birga jamoaviy tarzda (guruhlarda) muammoni yechish variantlarini baholash hamda ular ichidan eng yaxshisini tanlash imkonini beradi;

2) aqliy hujum va amaliy o‘qitish metodlari bilan birga jamoaviy tarzda (guruhlarda) toifali sharh o‘tkazish imkonini beradi.

Pinbord texnikasining texnologik chizmasi

KEYS–STADI METODI

KEYS – (ingl. sase – to‘plam, aniq vaziyat) – nazariy bilimlarni amaliy vazifalarni yechish jarayonida qo‘llash imkonini beruvchi o‘qitish vositasi.

Keysda bayon qilingan vaziyatni o‘rganib va tahlil qilib, o‘quvchilar o‘zining kelgusidagi kasbiy faoliyatida o‘xshash vaziyatlarda qo‘llashi mumkin bo‘lgan tayyor yechimni oladi.

Keysda bayon qilingan vaziyatlar (kasbiy), amaliy mashg‘ulotlarda yechiladigan vaziyatli masalalardan tubdan farq qilinadi. Agar vaziyatli masalalarda har doim shart (nima berilgan) va talab (nimani topish kerak) berilgan bo‘lsa, keysda, qoidaga ko‘ra, bunday parametrlar mavjud emas.

O‘quvchiga taqdim etilgan ixtiyoriy keysda:

- keysning belgilanishi va topshiriq/savollar aniq ifodalangan bo‘lishi kerak;
- bayon qilingan muammoli vaziyatni yechish uchun kerakli va yetarli xajmda ma’lumotlarni o‘z ichiga olishi kerak
- keysni yechish uchun *uslubiy ko‘rsatmalar* bo‘lishi kerak.

Keys–stadi (ingl.sase– to‘plam, aniq vaziyat, stadi-o‘qitish)–amaliy o‘qitish vaziyatlarimetodi.

Keys-stadi - o‘qitish, axborotlar, kommunikatsiya va boshqaruvning qo‘yilgan ta’lim maqsadini amalga oshirish va keys-stadida bayon qilingan amaliy muammoli vaziyatni hal qilish jarayonida prognoz qilinadigan o‘quv natijalariga kafolatli etishishni vositali tarzda ta’minlaydigan bir tartibga keltirilgan optimal usullari va vositalari majmuidan iborat bo‘lgan o‘qitish texnologiyasidir.

Ushbu metod o‘quvchilarni quyidagilarga undaydi:

- muammoni shakllantirishga;
- amaliy vaziyatni tahlil qilish va baholashga;
- muammo yechimini eng maqbul variantini tanlashga.

O‘quv mashg‘ulotning o‘qitish texnologiyasini tanlashni ikki asosiy dalil belgilaydi:

1. Keysning hajmi (qisqa, o‘rtacha miqdordagi, katta)

2. O‘quv topshirig‘ini taqdim etish usuli:

- savolli (savollar keysdan keyin keltiriladi)

- topshiriqli (topshiriq keys kirish qismining oxirida keltiriladi)

O‘QUV LOYIHA METODI

Ushbu metodning mohiyati shundan iboratki, ma’lum muddat ichida (bitta o‘quv mashg‘ulot doirasidan 2-3 oy muddat ichida) ta’lim oluvchi guruhli yoki yakka tartibda berilgan mavzu yuzasidan loyiha topshirig‘ini bajaradi. Uning vazifasi – muayyan foydalanuvchiga yo‘naltirilgan yangi ma’lumot olish, belgilangan muddat ichida berilgan u yoki bu muammoni ilmiy, texnikaviy yechimidan iborat.

O‘quv loyihasi tushunchasi:

- muayyan iste'molchiga mo'ljallangan, muammolarni izlash, tadqiq qilish va yechish, natijani noyob (moddiy yoki intellektual) mahsulot ko'rinishida rasmiylashtirishga qaratilgan. Talablarning mustaqil o'quv faoliyatini tashkil qilish *usuli*;

- nazariy bilimlar orqali amaliy vazifalarni yechishga qaratilgan o'quv *vosita va qurollari*;

- rivojlantiruvchi, ta'lim-tarbiya hamda bilimlarni kengaytirish, chuqurlashtirish va malakalarni shakllantirishga qaratilgan *didaktik vosita*.

GRAFIK TASHKIL ETUVCHILAR

KLASTER (klaster-tutam, bog'lam)-axborot xaritasini tuzish yo'li- barcha tuzilmaning mohiyatini umumlashtirish va aniqlash uchun qandaydir biror asosiy omil atrofida g'oyalarni yig'ish asosida aniq biror mazmunni keltirib chiqaradi.

Bilimlarni faollashtirishni tezlashtiradi, fikrlash jarayoniga mavzu bo'yicha yangi o'zaro bog'lanishli tasavvurlarni erkin va keng jalb qilishda yordam beradi.

Klasterni tuzish bo'yicha o'quv topshirig'igayo'riqnoma

1. Katta qog'oz varag'i markazida kalit so'z yoki 1-2 so'zdan iborat mavzu nomini aylana ichiga yozing.

2. Kalit so'z bilan birlashdigan yon tomoniga kichkina hajmdagi aylana- "yo'ldoshcha" ichiga mavzu bilan aloqador so'z yoki so'z birikmasini yozing. Ularni chiziq bilan "bosh" so'zga bog'lang.

3. Ushbu "yo'ldoshcha"larda "kichik yo'ldoshlar" ham bo'lishi mumkin, ular ichiga yana so'z yoki iboralar yozib ajratilgan vaqt tugagunga qadar yoki g'oyalar tugamagunga qadar davom ettiriladi.

«**NIMA UCHUN?**» **SXEMASI** –muammoning dastlabki sababini aniqlash bo'yicha fikrlar zanjiri bo'lib,tizimli, ijodiy, tahliliy mushohada qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

«Nima uchun?» sxemasini tuzish bo'yicha o'quv topshirig'iga yo'riqnoma

O'quv topshiriqda ko'rsatilgan muammosababini aniqlash uchun:

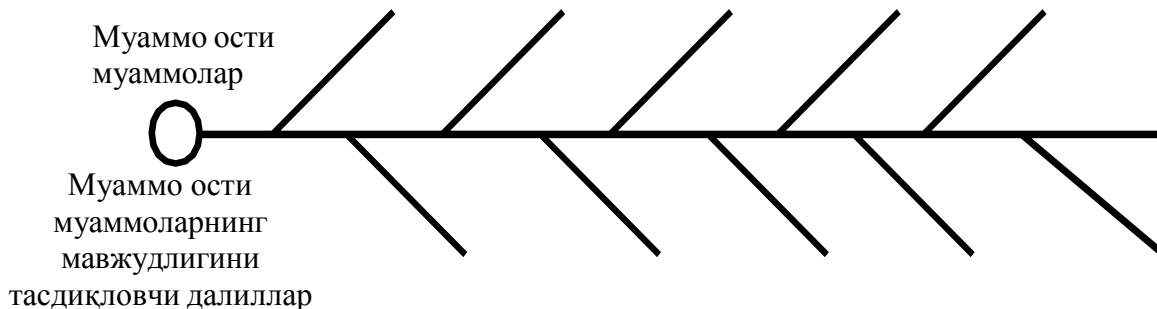
- 1) Muammoni yozing va strelka chizig'ini chiqarib «Nima uchun?» so'rog'ini yozing.
- 2) Savolga javob yozib nima uchun so'rog'ini takror yozib boravering. Bu jarayonni muammoning dastlabki sababi aniqlanmagunicha davom ettiring

«**BALIQ SKELETI**» **ChIZMASI** – bir qator muammolarni tasvirlash va uni yechish imkonini beradi. Tizimli fikrlash, tuzilmaga keltirish, tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

“Baliq skeleti” sxemasini tuzish bo'yicha o'quv topshirig'iga yo'riqnoma

O'quv topshiriqda ko'rsatilgan muammo maydonini tavsiflash uchun:

- 1.«Baliq skeletini” chizing:

2. «Suyak»ning chap qismida (yoki yuqori suyakda) muammo osti muammoni yozing, o'ng qismida (pastki suyakda) – muammo osti muammoni amalda mavjud ekanligini tasdiqlovchi dalillarni yozing.

«QANDAY?» IERARXIK DIAGRAMMASI - muammo to'g'risida umumiy tasavvurlarni olishga, uning yechimini topish usul va vositalarini topishga imkon beruvchi mantiqiy savollar zanjiridan iborat.

Tizimli, ijodiy, tahliliy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

«Qanday?» diagrammasini tuzish bo'yicha o'quv topshirig'iga yo'riqnoma

«Qanday?» diagrammasini tuzishdan avval, siz quyidagilarni bilishingiz kerak: ko'p hollarda Sizga muammolar hal etishda «Nima qilish kerak?» haqida o'ylashga hojat bo'lmaydi. Muammo yechimini topish uchun asosan «Buni qanday qilish kerak?» qabilida bo'ladi. «Qanday?» - muammoni hal etishda asosiy savol hisoblanadi.

1. Doira chizing va uning ichiga yechilishi lozim bo'lgan muammoni yozing.

2. Ketma-ket ravishda «Qanday?» savolini qo'ying va shu savolga javob bering. Shu tartibda savollarni ketma-ket berib boravering va javoblarni o'ylab o'tirmasdan, solishtirmasdan, baholamasdan, tez-tez yozishda davom eting.

Maslahat va tavsiyalar:

Yangi g'oyalarni grafik ko'rinishda qayd etishni o'zingiz hal eting: daraxt yoki kaskad ko'rinishida, yuqoridan pastga yoki chapdan o'ngga. Eng muhimi esda tuting: nisbatan ko'p miqdordagi foydali g'oyalar va muammo yechimlarini topishga imkon beradigan usul eng maqbul usul hisoblanadi.

Agarda siz muammoni yechimini topish uchun to'g'ri savollar bersangiz va uning rivojlanish yo'nalishini namoyon bo'lishida ishonchni saqlasangiz, diagramma, siz har qanday muammoni amaliy jihatdan yechimini topishingizni kafolatlaydi.

«QANDAY?» IERARXIK DIAGRAMMASI - muammo to'g'risida umumiy tasavvurlarni olishga, uning yechimini topish usul va vositalarini topishga imkon beruvchi mantiqiy savollar zanjiridan iborat.

Tizimli, ijodiy, tahliliy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

«Qanday?» diagrammasini tuzish bo'yicha o'quv topshirig'iga yo'riqnoma

«Qanday?» diagrammasini tuzishdan avval, siz quyidagilarni bilishingiz kerak: ko‘p hollarda Sizga muammolar hal etishda «Nima qilish kerak?» haqida o‘ylashga hojat bo‘lmaydi. Muammo yechimini topish uchun asosan «Buni qanday qilish kerak?» qabilida bo‘ladi. «Qanday?» - muammoni hal etishda asosiy savol hisoblanadi.

1. Doira chizing va uning ichiga yechilishi lozim bo‘lgan muammoni yozing.

2. Ketma-ket ravishda «Qanday?» savolini qo‘ying va shu savolga javob bering. Shu tartibda savollarni ketma-ket berib boravering va javoblarni o‘ylab o‘tirmasdan, solishtirmasdan, baholamasdan, tez-tez yozishda davom eting.

Maslahat va tavsiyalar:

Yangi g‘oyalarni grafik ko‘rinishda qayd etishni o‘zingiz hal eting: daraxt yoki kaskad ko‘rinishida, yuqoridan pastga yoki chapdan o‘ngga. Eng muhimi esda tuting: nisbatan ko‘p miqdordagi foydali g‘oyalar va muammo yechimlarini topishga imkon beradigan usul eng maqbul usul hisoblanadi.

Agarda siz muammoni yechimini topish uchun to‘g‘ri savollar bersangiz va uning rivojlanish yo‘nalishini namoyon bo‘lishida ishonchni saqlasangiz, diagramma, siz har qanday muammoni amaliy jihatdan yechimini topishingizni kafolatlaydi.

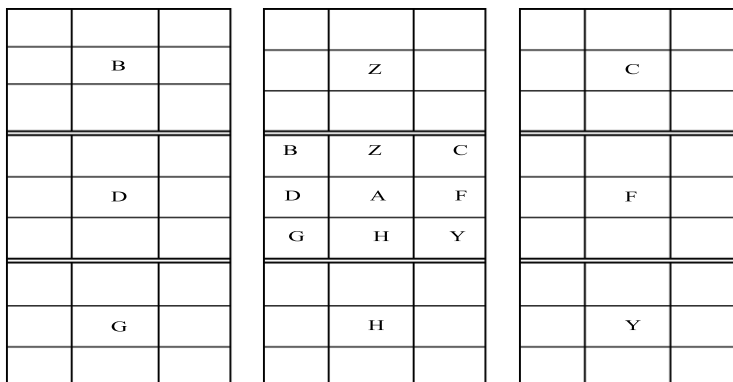
«NILUFAR GULI» ChIZMASI - muammoni hal etish vositasi. O‘zida nilufar guli qiyofasini mujassam etgan. Uning asosini 9 ta katta kvadratlar tashkil etib, ularning har biri o‘z navbatida to‘qqizta kichik kvadratdan iborat.

Tizimli, ijodiy, tahliliy fikrlash qo‘nikmalarini shakllantiradi.

«Nilufar guli» sxemasini tuzish bo‘yicha o‘quv topshirig‘iga yo‘riqnoma

O‘quv topshiriqda ko‘rsatilgan muammoni hal etish vositalarini topish uchun:

2) O‘zida nilufar guli qiyofasini mujassam etgan sxemani chizing. Uning asosini 9 ta katta kvadratlar tashkil etib, ularning har biri o‘z navbatida to‘qqizta kichik kvadratdan iborat;

3) asosiy muammoni markaziy kvadratning markaziga yozing. Uni hal etish g‘oyalarni markaziy kvadrat atrofida joylashgan qolgan sakkizta kvadratlarga yozing;

4) har bir ushbu sakkizta g‘oyani markaziy kvadrat atrofida joylashgan sakkizta katta kvadrat markaziga o‘tkazing, boshqacha aytganda, nilufar gulidan uning gul bargiga o‘tkazing. Shunday qilib, ular har biri, o‘z navbatida, yana bir muammo sifatida qaraladi.

MUSTAQIL TA'LIMGA OID TOPSHIRIQLAR

MUSTAQIL TA'LIMGA OID TOPSHIRIQLAR

1. I.A. Karimovning “2015 yil yuqori o‘shish sur‘atlari bilan rivojlanish, barcha mavjud imkoniyatlarni safarbar etish o‘zini oqlagan islohot strategiyasini izchil davom ettirish yili bo‘ladi” mavzusidagi ma‘ruzasida belgilangan ustuvor vazifalar bo‘yicha qiyosiy tahlilni amalga oshirish.

2. 2015-2019 yillar uchun ishlab chiqarishni strukturaviy islohotlar bilan ta‘minlash, modernizatsiya va diversifikatsiyalash bo‘yicha chora-tadbirlar dasturi asosida real sektor korxonalarida mahsulot raqobatbardoshligini oshirishning marketing tahlili.

3. O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan chet el investitsiya loyihalari tahlili

4. Xalqaro moliya institutlarining O‘zbekistonda amalga oshirgan investitsiya loyihalari va ularni samaradorligi tahlili

5. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi sharoitida chet el investitsiyalarini O‘zbekiston iqtisodiyotiga jalb etish yo‘llari

6. Investitsiyalarning turli mezonlari

7. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi sharoitida O‘zbekistondagi qo‘shma korxonalarining biznes rejaları tahlili

8. Oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqaruvchi korxonalarining investitsiya loyihasi

9. Umumiy ovqatlanish korxonalarining investitsiya loyihasi

10. Transport korxonasining investitsiya loyihasi

11. Internet klub xizmatining investitsiya loyihasi

12. Turistik firmalarning investitsiya loyihalari

13. Noan‘anaviy energiya ishlab chiqarish korxonalarining investitsiya loyihasi

14. Agrofirmaning investitsiya loyihasi

15. Fermer xo‘jaligining biznes rejasi

16. Xususiy xizmat ko‘rsatish korxonalarining biznes rejasi

17. Farmasevtika korxonalarining biznes rejasi

18. O‘zbekistonda o‘tkazilayotgan investitsiya siyosatining yo‘nalishlari.

19. Xorijiy investitsiyalarning jalb qilish uslublari.

20. Qurilish korxonalarining biznes rejasi

21. Hududlarni ichimlik suvi bilan ta‘minlash loyihalari

22. Hudud ekologiyasini yaxshilashga qaratilgan loyihalar

23. Hududda transport va kommunikatsiyani takomillashtirish loyihalari

24. Ijtimoiy loyihalarni monitoring qilish va nazorat

25. O‘zbekiston Respublikasining investitsiya siyosati

26. Davlat investitsiya dasturi doirasidagi investitsiya loyihalari

27. Biznes reja

28. Pul oqimi va uning vaqtdagi qiymati

29. Investitsiya loyihalari samaradorligini baholashning diskont usullari

30. Loyihani amalga oshiruvchi korxonaning moliyaviy tahlili

31. Investitsiya loyihalarida risk va noaniqlik tahlili

32. Risklarni baholash usullari (Monte Karlo, yechimlar daraxti, Bernulli, ko‘p omilli usul)

33. Investitsiya loyihalarini moliyalashtirish manbalari

34. Loyihalarning asosiy elementlari

35. Loyihalarning asosiy xususiyatlari

36. Loyiha tahlilining mohiyati

37. Investitsiya loyihalari hujjatlarini tayyorlash bosqichlari
38. Investitsiya oldi bosqichining asosiy vazifalari
39. Investitsiya konsepsiyalarini izlab topish uchun asos boʻluvchi shart-sharoitlar
40. Koʻp komponentli loyihalarda loyiha koʻlami
41. Loyihani amalga oshirish ishlari grafigining ahamiyati
42. Loyihani amalga oshirish muddatlari

GLOSSARIYLAR

GLOSSARIYLAR

Atamaning o'zbek tilida nomlanishi	Atamaning ingliz tilida nomlanishi	Atamaning rus tilida nomlanishi	Atamaning ma'nosi
Asosiy vositachi	Main agent	Главный посредник (agent)	yuridik shaxs bo'lib, uning taklifi buyurtmachi tomonidan qabul qilingan. Shartnoma asosida ishlarni bajaralishiga javobgar.
Buyurtmachi	Customer	Заказчик	asosiy tomon bo'lib, u loyihani amala oshirish va uning natijalariga erishishdan manfaatdor. Loyihaning yangi egasi va natijalardan foydalanuvchidir. Buyurtmachi loyihaning asosiy talablari va ko'lamini aniqlab beradi, o'z vositalari yoki jalb qiluvchi investorlar vositalari hisobiga loyihani moliyalashtiradi, loyihani asosiy bajaruvchilari bilan shartnomalar tuzadi. Bu shartnomalar bo'yicha javobgar bo'ladi, loyihaning barcha ishtirokchilari orasidagi o'zaro munosabatlari jarayoni boshqaradi. Loyiha bo'yicha butun jamiyat va qonun oldida javobgar hisoblanadi.
Vazifa	Task	Задача	bu miqdoriy ma'lumotlar yoki bu natija parametrlari to'lanishi bilan xarakterlanadigan va belgilangan vaqt oralig'ida erishiladigan faoliyatning qoniqarli natijasidir.
Er maydoni egasi	Ground landlord	Владелец земли	yuridik yoki jismoniy shaxs bo'lib, loyiha jalb qilingan yer maydoni egasidir. Yerga egalik qilish yoki foydalanish huquqini shartnoma asosida beradi va buyurtmachi bilan aloqaga kirishadi.
Jamiyat	Society	Общество	uning xarakteristikallari va omillari: hayot darajasi va sharoitlari, ta'lim darajasi; ko'chib yurish erkinligi, «kirish-chiqish», mehnat qonuniyligi, chiqish (zabastovka)larni taqiqlash; sog'liqni saqlash va meditsina, dam olish sharoitlari; jamoat tashkilotlari, pressa, televidenie; mahalliy aholini loyihalarga munosabati.
Iqtisodiy omillar	Economic forces	Экономические факторы	milliy xo'jalik strukturasi; javobgarlik va mulkiy huquqlar turlari, jumladan, yer huquqi; tarif va soliqlar, sug'urtalash; inflyatsiya darajasi va valyuta barqarorligi; bank tizimining

			rivojlanganligi; investitsiyalar va kapital qo'yilmalar manbalari; tadbirkorlik erkinligi va xo'jalik mustaqilligi darajasi; bozor infrastrukturasi rivojlanganligi; baholar darajasi; bozorlar holati; savdo, investitsiyalar, ishlab chiqarish vositalari, xom ashyo va mahsulotlar, ishchi kuchi va boshqalar.
Investitsiya	Investment	Investitsiya	iqtisodiy va boshqa faoliyat ob'ektlariga kiritilgan moddiy va nomoddiy ne'matlar hamda ularga doir huquqlar. (<i>O'zbekiston Respublikasining "Investitsiya faoliyati to'g'risida" gi Qonun</i>)
Investitsiya	Investment	Investitsiya	iqtisodiy faoliyat bo'lib, kelajakda ishlab chiqarishni kengaytirish maqsadida bugungi iste'mol xarajatlaridan voz kechish demakdir. Unda vositalar moddiy (bino, jihoz) yoki nomoddiy (ta'lim) kapitaliga yo'naltiriladi. Moliyachilar fikriga ko'ra, investitsiya qimmatli qog'ozlarni xarid qilishni anglatadi. (<i>Samuelson P., Nordhaus V.</i>)
Investitsiya	Investment	Investitsiya	bu moddiy zaxiralarning ko'payishi, ishlab chiqarish vositalarining jamg'arilishi va ishlab chiqarishga xarajatlardir. (<i>Makkonell K., Bryu S.</i>)
Investitsiya	Investment	Investitsiya	bu kapitalni shunday joylashtirishki, bunda uning qiymati saqlanib qolishi, o'sib borishi va ijobiy miqdordagi daromadni keltirishi lozim. (<i>Gitman L. Djonk M.</i>)
Investitsiya	Investment	Investitsiya	kelajakda ma'lum daromad yoki ijtimoiy manfaatga erishish maqsadida bugungi kunda iqtisodiyotning istalgan tarmog'iga qilinadigan moddiy va moliyaviy xarajatlar majmui
Investor	Investor	Investor	investitsiya loyihasi ga moddiy va moliyaviy mablag'lar yo'naltiruvchi tomon.
Infrastruktura	Infrastructure	Infrastruktura	turli xizmatlar bozori bilan bog'liq va loyihaga va uning ta'minotiga o'z talablarini qo'yadi. Bunga, reklamaga, transportga, aloqa telekommunikatsiyaga, informatsion va boshqa tur ta'minotga bo'lgan talablar kiritiladi.
Infrastruktura xarakteristikalari va omillari	Factors and characteristics of infrastructure	Факторы и характеристика инфраструктуры	itransport vositalari. Aloqa va kommunikatsiya, yuk tashish, EHM tarmoqlari va informatsion tizimlar; energiya ta'minoti; aloqa xizmatlari; xom ashyo va xizmatlar; xo'jalik tarmoqlari, logistika va material texnik ta'minot;

			sanoat infrastrukturasini; xizmat ko'rsatuvchi tizimlar va boshqalar.
Ishlab chiqarish chiqindilari	Industrial waste	Proizvodstvennyye otxody	Ishlab chiqarish chiqindilaridan foydalanish va ulardan foydalanish sohasi – atrof muhit himoyasi xizmati va talablari hamda ishlab chiqarish chiqindilaridan oqilona foydalanish bilan bog'liq.
Kommunikatsiya usullari va vositalari	Methods and tools of communication	Metody i sredstva kommunikatsii	loyihada jalb qilingan ishtirokchilar orasida informatsiya almashinuvining to'raligi, ishonchliligi va tez hamda samaradorligini aniqlab beradi. Aslida bu «loyihaning nerv tizimi» bo'lib uning muvaffaqiyati ko'p jihatdan mukammallashtirish darajasiga bog'liq.
Korxonaning rahbariyati	Authorities of the company	Nachalstvo predpriyatii	loyihaning maqsadi va asosiy talablarini aniqlashning bosh manbai hisoblanadi. Korxonaning rivojlanish strategiyasidan kelib chiqib, rahbariyat mutaxassislarning alohida talablarini umumlashtiradi. Bunga rahbariyatning maxsus talablari qo'shiladi, loyihani amalga oshirish talabi, bo'linmalar va korxonaning mutaxassislari va h. tomonidan loyihaning maqsad va talablarini to'g'rilash (korrektirovka) tartibi va uslubi kiradi.
Loyiha	Project	Proekt	bu alohida tizimning vaqt bilan chegaralangan, maqsadga yo'naltirilgan o'zgarishi bo'lib, u kapital va resurslar hamda maxsus tashkilotlar harajatlarining taxminiy doirasida belgilangan talablar bilan natijalarning sifatiga qaratilgan.
Loyiha boshqaruvchisi (menedjer)	Project Manager	Proekt menedjer	buyurtmachi vakolatxisi (agent) bo'lib, qabul kilinadigan qarorlar uchun moliyaviy javobgar emas. Loyiha boshqaruvchisi (menedjer) – loyiha uchun mas'uliyatni belgilangan (smeta) narxlar chegarasida qabul qilib oladi. Menedjer, u bilan loyiha ishtirokchilari orasidagi bitimlar bo'yicha cheklangan narxlar chegarasida, loyiha jarayonini boshqarish va tashkillashni ta'minlaydi. Menedjer bo'lib, pudratchi yoki konsalting (ba'zida – injiniring) firmasi bo'lishi mumkin.
Loyiha davomiyligi	Project duration	Prodoljitel'nost' proekta	(loyihani amalga oshirish vaqti davomiyligi bo'yicha): qisqa muddatli (3 yilgacha), o'rta muddatli (5 yildan ortiq).
Loyiha jamoasi	Project staff	Sotrudniki proekta	loyihaning «aql markazi», motori va ishni bajaruvchi a'zosi bo'lib, loyihaning rivoji va muvaffaqiyati ko'p jihatdan unga

			bog‘liq. Shuningdek, loyiha jamoasi – maxsus tashkiliy struktura bo‘lib, loyiha rahbari tomonidan boshqariladi va loyihani amalga oshirish davrida shakllantiriladi.
Loyiha jamoasi vazifasi	Tasks of Project staff	Zadachi sotrudnikov proekta	bitta sotuvchi yoki sotuvchilar guruhi tomonidan belgilangan, tovar va xizmatlarni ajratish uchun mo‘ljallangan, nom, atama, belgi, rasm yoki ularning uyushmasi. Marka nomlari eslatib qolish, sotuvlar, imidjni shakllantirishi, joy egallash, reklama funksiyalarini bajarishi lozim.
Loyiha ishtirokchilari	Project participants	Uchastniki proekta	loyihani amalga oshirish jarayonida turli xil qiziqishlarni va amalga oshirib, maqsad va rag‘batga mos ravishda o‘z talablarini shakllantiradi va o‘zlarini qiziqishlari, qobiliyatlari va loyiha «jalb qilinganlik» darajasi bilan loyihaga ta’sir ko‘rsatadi
Loyiha ko‘lami	Scale of the project	Ob‘em proekta	(loyihaning hajmi, qatnashuvchilar soni va atrof-muhitga ta’sir darajasi bo‘yicha): kichik loyihalar, o‘rta loyihalar, yirik loyihalar, juda yirik loyihalar. Loyihalarning bunday taqsimoti juda shartlidir. Loyiha ko‘lamlarini aniqroq shaklda ko‘rish mumkin. Davlatlararo, xalqaro, milliy mintaqalararo va mintaq, tarmoqlararo va tarmoqlar bo‘yicha, kooperativ, tashkiliy loyihalar.
Loyiha rahbari	Project manager	Rukovoditel proekta	yuridik shaxs bo‘lib, unga buyurtmachi va investor loyihani boshqarishda, ishlarni boshqarishda hisobot beradi: rejalashtirish, nazorat va loyihaning barcha ishtirokchilari ishlarini boshqarish.
Loyiha sinfi	Project classes	Klassy proekta	(loyiha tarkibi va tizimini hamda uning fan sohasi bo‘yicha): monoloyiha, multiloyiha, megaloyiha. Amalga oshirilayotgan loyihaning asosiy faoliyat sohalari bo‘yicha: tashkiliy, iqtisodiy, ijtimoiy va aralash. Fan sohasi xarakteri bo‘yicha: investitsion, innovatsion, ilmiy-tadqiqot, aralash.
Loyihalarning murakkabligi	Project complexity	Slojnost proekta	(murakkablik darajasi bo‘yicha): oddiy, murakkab, juda murakkab.
Loyihalovchi	Developer (designer)	Proektirovshik	yuridik shaxs bo‘lib, loyiha doirasida loyihaviy izlanish ishlarini shartnoma bo‘yicha bajaradi. Loyihaning asosiy shartnomachisi yoki bevosita buyurtmachi bilan shartnoma aloqalariga kirishadi.

Loyihani boshqarish uslubi	Project management methods	Методы управления проектом	loyiha jamoasida psixologik klimat va atmosferani aniqlaydi, uning ijodiy aktivligi va ishchanligiga ta'sir qiladi.
Loyihaning ijtimoiy shartlari	Social aspects of the project	Социальные аспекты проекта	quyidagilar bilan xarakterlanadi: loyiha ishtirokchilariga standart hayotiy shartlarini ta'minlab berish; maosh darajasi; kommunal xizmatlar ta'minlash; ijtimoiy shartlar (maktab, bog'cha, tibbiy xizmatlar va b.) bilan ta'minlash, mehnat shartlari va texnik xavfsizligi; sug'urta va ijtimoiy ta'minot va boshqalar
Loyihaning iqtisodiy shartlari	Economical aspects of the project	Экономические аспекты проекта	loyiha byudjeti va harajatlari, loyiha ichida amal qiluvchi va uning asosiy qiymat xarakteristikalarini aniqlovchi baholari, soliq va tariflari, Xatarchilik va sug'urta, rag'bat va imtiyozlari va boshqa iqtisodiy omillar bilan bog'liq.
Megaloyiha	Mega project	Мегапроект	bu ta'lim sohaları va h. Rivojlantirishning maqsadli dasturlari bo'lib, bu tartibga bir qator mono va multiloyihalar kiritiladi
Moddiy ta'minot sohasi	Supply	Снабжение	xom ashyo va yarim tayyor mahsulotlar bozori bilan bog'liq va maqbul narxlarda xom ashyo, material va uskunalar bilan ta'minlash imkoniyatidan kelib chiqib, loyihaga o'zining talablarini qo'yadi
Moliya sohasi	Finances	Финансы	mahsulotni seriyali ishlab chiqarish va loyiha harajatlarini qoplash uchun kalkulyatsiyalar hisobi bilan loyihaning byudjet doirasini hamda loyihani moliyalashtirish usullari va manbalarini aniqlaydi.
Monoloyiha	Mono project	Мono проект	bu har xil tur, qurilish va hajmdagi alohida loyihadir.
Multi loyiha	Multi project	Multi проект	bu bir necha monoloyihalar tashkil topgan va ko'p loyihali boshqaruvli tadbiqu talab qiluvchi kompleks loyihadir.
Subshartnomachi	Subcontractor	Субконтрактор	yuqoriroq darajadagi shartnomachi yoki subshartnomachi bilan shartnoma aloqalariga kirishida. Shartnoma bo'yicha ish va xizmatlarni bajarishga javobgardir

---

**TAVSIY_a ETILADIGAN ELEKTRON JURNALLAR
VA INTERNET SAYTLAR**

TAVSIYA ETILADIGAN ELEKTRON JURNALLAR VA INTERNET SAYTLAR

Elektron jurnallar

1. International Journal of Business Forecasting and Marketing Intelligence. www.inderscience.com
2. Ansoff matrix. www.free-management-ebooks.com
3. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. Ilmiy-elektron jurnal. www.iqtisodiyot.uz
4. Ekonomicheskoe obozrenie. www.cer.uz
5. Journal of Marketing Research. www.ama.org
6. Harvard Business Review. www.hbr.org
7. Procedia Computer Science. www.sciencedirect.com

Internet saytlar

1. www.digitalmetricsplaybook.com
2. www.marketo.com
3. www.bizneslab.uz
4. www.study.com
5. www.inderscience.com
6. www.free-management-ebooks.com
7. www.ec.europa.eu